

61157

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Erdal ÇETİNTAŞ

ANADOLU TÜRK ORTODOKS KİLİSESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Yöneticisi
Prof. Dr. H. Yavuz ERCAN

KIRIKKALE, Ağustos 1996

ÖZET

Bu tez çalışmasında, Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşu ve günümüze kadar tarihî gelişimi incelenmeye çalışılmıştır.

Anadolu Türk Ortodoksluğu, Papa Eftim ve Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurulması Papa Eftim'in ölümüne kadar ve ölümünden günümüze kadar Türk Ortodoks Kilisesi konuları çalışmanın içeriğini teşkil etmektedir.

Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi'nin tanıtılmasının amaçlandığı çalışma, bu alanda yapılan araştırmalardan farklı olarak, söz konusu kiliseye mensup cemaatin millî kimlikleri incelenerek desteklenmeye çalışılmıştır.

Genelde Türkçe kaynaklar ve araştırmaların kullanıldığı bu çalışmada canlı şahitliklere de yer verilmiş, aydınlatıcı olduğuna inanılan alâkalı mevcut resimler ve belgelerin ekte sunulması uygun görülmüştür.

ABSTRACT

This thesis deals with the establishment of the Turkish Orthodox Church in Anatolia and its historical development up to now.

Anatolian Turkish Ortodoxy, Papa Eftim and the establishment of Turkish Orthodox Church, the Turkish Orthodox Church until death of Eftim and afterwards are the topics which form the thesis.

The study, with which it is intended to introduce Turkish Orthodox Church, differing from the researches made at the same field, is supported by analysing national identity of the community belongs to this church.

During the preparation of the thesis, beside generally using Turkish sources, we benefited from the testimonies. In addition, we gave the documents and the pictures related with the subject in appendix as far as possible.

ÖNSÖZ

Tarihte Türkler buldukları bölgeye göre çeşitli dinleri benimsemişlerdir. Kendilerine mahsus Şamanizm'den başka Zerdüş, Buda, Mani, Hristiyanlık, Musevilik ve İslam dinleri de Türk toplulukları arasında geniş taraftar kitleleri bulmuştur. Benzeri görülmemiş bir şekilde inanç özgürlüğü ve hoşgörüsünün yaşandığı Türk toplumlarında birçok zaman bu dinlerden birkaçı tam bir ahenk içerisinde bir arada yaşayabilmişlerdir. Bunun en güzel örneğini Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in aynı sınırlar içerisinde bir arada yaşandığı Hazar Türk Devleti teşkil eder.

Türk nüfusunun çoğunluk meydana getirdiği sahalarda menfi bir etkisi görülmeyen bu dinler bu imkânın mevcut olmadığı bölgelerde Türkler'in millî kimliklerini yitirmelerine yol açmıştır. Doğu Avrupa yoluyla Hristiyanlık ile tanışan ve bu dine giren birçok Türk toplulukları bu şekilde Türklüklerini kaybetmişlerdir. Bununla birlikte yerli Hristiyan kitlenin etkisinden uzakta, İslamiyet'i seçmiş çoğunluk halde yaşayan Türkler'in arasında veya etki alanında kalan bazı Hristiyan Türk toplulukları günümüze kadar millî benliklerini muhafaza edebilmişlerdir. Doğu Avrupa ve Rusya başta olmak üzere çeşitli bölgelerde yaşamlarını sürdüren söz konusu Hristiyan Türk topluluklarının sayıları tahminen şöyledir:

Gagauzlar	307.000 kişi
Çuvaşlar	1.750.000 kişi
Yakutlar	284.000 kişi
Kryaşenler ve Nogay Bakları	112.685 kişi
Beltirler	12.000 kişi
Tubalar	6.342 kişi
Protestan Türkler	1.070 kişi
Genel Toplam	2.473.000 kişi

Bu sayılandırma içerisinde yer almayan diğer bir Hristiyan topluluk da Anadolu Türk Ortodoksları'dır. Anadolu'da daha çok "Karamanlı" olarak bilinen bu topluluk tezimizin konusunu teşkil etmektedir. Daha evvel pek fazla önemsenmeyen bu topluluk, Millî Mücadele'ye katılarak kendi bağımsız kiliselerini kurmalarıyla Türk toplum hayatına girmiş ve dikkatleri çekmiştir. Bu nedenle, tezde bu döneme ağırlık verilmiş ve Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi isminin tez konusu başlığı olarak verilmesi uygun görülmüştür.

Giriş bölümünde, Karamanlılar'ın etnik kökenleri hakkındaki farklı tezler incelenmeye ve Bağımsız Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşunu hazırlayan ortamın tanıtılmasına çalışılmıştır. Birinci bölümde ise Anadolu Türk Ortodoksları'nı bir ideal etrafında toplamayı başaran Papa Eftim, bağımsız millî bir kilisenin kuruluşu ve Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı yürütülen mücadele ele alınmıştır. İkinci bölümde, 1958 Kıbrıs olayları karşısında Papa Eftim'in faaliyetleri, üçüncü bölümde Eftim'in ölümünden sonra Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi'nin durumu verilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmamızla, gerek Türk tarihi ve gerekse Anadolu kültür dokusuna bir nebze de olsa katkıda bulunabilmiş olmayı ümit ediyoruz.

Çalışma boyunca benden yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof.Dr. H.Yavuz Ercan'a, Yrd. Doç.Dr. Bayram Sakallı'ya, Yrd.Doç.Dr. A.İbrahim Savaş'a ve kapılarını bana açarak yazılı ve sözlü bilgilerini benimle paylaşan Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi Patriği Selçuk Erenerol'a saygı ve teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Erdal Çetintaş
15 Ağustos 1996, Kırkkale

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşu ve gelişmesi Türk Milli Mücadele tarihinin en ilginç ve bir o kadar da tozlu sayfalarındandır. Konuyla ilgili kaynakların yok denecek kadar az olması araştırmacıların bu sayfaları gün ışığına çıkarmasına imkân vermemiştir. Ancak, son yıllarda bazı araştırmaların yapılmaya başlandığı görülmektedir. Söz konusu kaynak sıkıntısı yapılan araştırmaların doyurucu olmaması şeklinde kendini göstermiştir. Buna rağmen, şimdiye kadar yapılan çalışmaların ileride aynı konu üzerinde yapılacak olan çalışmalara basamak oluşturması açısından ümit verici oldukları muhakkaktır.

Kaynaklar :

Böyle bir çalışmada en önemli kaynakları pek tabii ki Türk Ortodoks Kilisesi arşivinin oluşturması gerekiyordu. Fakat şu anki Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol ile yaptığımız görüşme neticesinde arşivlerinin günümüze kadar ulaşmadığını öğrendik. Patrik Erenerol'un ifadesine göre bir hırsızlık olayı neticesinde arşivleri yok olmuştur.

Bugün bize ulaşan en önemli kaynaklardan biri Anadolu Türk Ortodoksları tarafından 22 Temmuz 1922 - 21 Şubat 1923 tarihleri arasında Kayseri Zincirli'de çıkarılmış olan "Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı" adlı gazetedir. Kayseri'de Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurulmasından İstanbul'a nakline kadar çıkarılan gazete 16 sayı ve toplam 32 sayfadan ibarettir. Bildiğimiz tek örneği halen A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi'nde olup 121/19123 numarayla kayıtlıdır. Çalışmamızın kaleme alındığı sırada adı geçen kurumda tasnif çalışmalarının yapılmasından dolayı gazeteyi inceleme fırsatımız olmamıştır.

Türk Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşundan Papa Eftim'in patrikliğinin son dönemine kadar olan periyot için temel başvuru eser Teoman Ergene'nin 1951 tarihli *İstiklâl Harbi'nde Türk Ortodoksları* adlı kitabıdır. Yazar, çocukluğundan II. Dünya Savaşı sonuna kadar Papa Eftim'in şahit olduğu bütün hadiseleri en ince ayrıntısıyla, adeta kendisi yaşamış gibi kaleme almıştır. Bu yönüyle bir hatıratı andıran eser verdiği bilgilerle çok önemli bir kaynak durumundadır.

Günümüze ulaşan kaynaklar arasında Türk Ortodoks Kilisesi kurucusu ve ilk patriği Papa Eftim'in 1958 ve 1959 yıllarında yayınladığı iki broşür de önemli bilgiler içermektedir. *Papa Eftim'in Kıbrıs Hakkındaki Görüşleri* adı altında yayınlanan ilk broşür 1958 yılında Kıbrıs'ta meydana gelen olaylar üzerine Türk Ortodoks Kilisesi ve

Fener Rum Patrikhanesi'nin almış olduğu tavırlar ve Papa Efim'in milliyetçilik görüşü hakkında öz bilgiler vermektedir. 1959 tarihli diğer broşür ise *Atenagoras'ın Organı Elefteri Foni Gazetesi'ne Cevabım ve Fener Patrikhanesi ile Rumluğun İç Yüzü* başlığı altında, Fener Patrikhanesi'nin Papa Efim'e yönelttiği bir takım suçlamalara Efim'in verdiği cevapları içermektedir.

Papa Efim'in ölümünden günümüze kadar Türk Ortodoks Kilisesi hakkında başvurabileceğimiz tek kaynak şu anki Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol'dan aldığımız şifahi bilgilerdir. Selçuk Erenerol ile 17 Ocak 1996 tarihinde yaptığımız mülakat çalışmamızın son kısımları için de ana başvuru kaynağı olmuştur.

Çalışmanın hazırlık safhasında, kaynak temini amacıyla arşivlerinden istifade edebilmek için Fener Rum Patrikhanesi'ne de başvurulmuşsa da sonuçsuz kalmıştır. Yetkililer, Türk Ortodoks Kilisesi ile ilgili yazılı herhangi bir belge neşretmeleri durumunda meşruluklarını kabul etmiş olacaklarını, oysa meşru olarak kabul etmediklerini vurgulayarak isteğimizi geri çevirmişlerdir.

Araştırmalar :

Prof.Dr. H.Yavuz Ercan'ın 1967 yılında yazmış olduğu "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi" adlı makale konuyla ilgili araştırmaların başlangıcını oluşturmaktadır. Öncelikle Fener Patrikhanesi'nin kısa tarihi ve faaliyetlerinin verildiği çalışmada, Türk Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşunu hazırlayan faktörler ve kilisenin kurulması sonrası gelişen olaylar ana hatlarıyla verilmiştir.

Yayınlanmış en son araştırma Süleyman Yeşilyurt'un *Türk Hristiyanların Patrikhanesi* adlı eseridir. Aynı zamanda, söz konusu çalışma bu alanda yapılan ilk büyük araştırmadır. Hiçbir kaynak gösterilmeden özel görüşmelere dayanarak yapılan çalışma önyargılı, gayri ilmî temeller üzerine kaleme alınmıştır. Yazar, sık sık Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol ve ailesini suçlamakta ve sayfalarda kurmuş olduğu mahkemede yargılamaktadır. Dayanak noktasını Erenerol ailesinin daha evvel taşımış oldukları Hristiyan kökenli isimlerden alan yazar, bu isimlerin Türkçe olmadığını, dolayısıyla Selçuk Erenerol ve ailesinin Türk olmadıklarını iddia etmektedir. Oysa, bir topluluğun bağlı buldukları dinin kültüründen etkilenerken bu kültüre ait isimleri alması gayet doğaldır ve isimler etnik kimliğin tespitinde bağlayıcı unsur değildirler. Nitekim, Türkler Müslüman olduktan sonra Türkçe adları bırakarak İslâm kültürüne ait isimler almışlardır. Örneğin: Mehmet, İsa, Musa, Süleyman vb.

Abdülkadir Baykurt Cami'nin *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, Mehmet Eröz'ün *Hristiyanlaşan Türkler* ve Yakup Aygıl'in *Hristiyan Türkler'in Kısa Tarihi* adlı eserleri de Anadolu Türk Ortodoksları'nın tarihleri hakkında verdikleri bilgiler açısından bu konuda yapılan çalışmaların en önemlileridir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	V
İÇİNDEKİLER	VIII
GİRİŞ	I
I- ANADOLU TÜRK ORTODOKSLUĞU	I
A- Bizans'ın Hristiyanlaştırma Politikası	12
B- Bizans'ın Asker Alma ve İskan Politikası	14
C- Doğu Avrupa Türk Devletleri ve Kavimleri	18
- Avarlar (Aparlar)	18
- Tuna Bulgarları	19
- Peçenekler	20
- Oğuzlar (Uzlar)	21
- Kumanlar (Kıpçaklar)	22
D- Hristiyan Türkler'in Anadolu'ya İskân Edilmeleri	23
- Avarlar'ın İskânı	24
- Bulgarlar'ın İskânı	24
- Peçenekler'in İskânı	25
- Oğuzlar'ın İskânı	26
- Kumanlar'ın İskânı	27
II- OSMANLI İDARESİ ALTINDA FENER PATRİKHANESİ	27
III- MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE AZINLIKLARIN FAALİYETLERİ	31
Birinci Bölüm	37
ANADOLU TÜRK ORTODOKS KİLİSESİ'NİN KURULUŞU	37
I- Papa Eftim	37
II- Kayseri'de Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi'nin Kurulması	42
III- Lozan Barış Konferansı Sonrası Türk Ortodoks Kilisesi	45
İkinci Bölüm	59
KIBRIS OLAYLARINDA PAPA EFTİM	59
Üçüncü Bölüm	64
PAPA EFTİM'İN MİLLİYET GÖRÜŞÜ	64
Dördüncü Bölüm	68
PAPA EFTİM'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA TÜRK ORTODOKS PATRİKHANESİ	68
I- II. Türk Ortodoks Patriği Turgut Erenerol ve Dönemi	68

II- III. Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol	70
SONUÇ	74
BİBLİYOGRAFYA	76
KISALTMALAR	82
EKLER VE RESİMLER	83
ÖZGEÇMİŞ	119

GİRİŞ

I- ANADOLU TÜRK ORTODOKSLUĞU

Lozan Antlaşması'na kadar Anadolu'da Müslüman Türk halkı arasında Hristiyan Ortodoks olup Türkçe konuşan bir topluluk yaşıyordu. Lozan Antlaşması'nda karara varılan 30.1.1923 tarihli Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle Yunanistan'a gönderilen bu topluluk, Yunan alfabesiyle Türkçe yazıyor ve Türkçe ibadet ediyordu. Karaman yöresinde yoğunlukta bulunmalarından dolayı kendilerine "Karamanlı" ya da "Karamanlı Rum" deniliyordu. Nüfus mübadelesine kadar Karamanlılar, Konya, Niğde, Nevşehir, Kayseri, Trabzon, İzmir, İstanbul, Antalya ve Isparta'yı içine alan oldukça geniş bir alanda yaşıyorlardı.¹

Karamanlı olarak bilinen bu Ortodoks halk üzerinde yeterince durulmamış, kökenleriyle ilgili soru işaretlerini ortadan kaldıracak bilimsel bir çalışma henüz yapılmamıştır. Din ve dil karşıtlığından yola çıkarak bunların kökeni üzerinde tartışmalı bir araştırmalar dizisi oluşmuştur. Çünkü din ve dil öğeleri, kökeni belirten başka verilerin yokluğundan ötürü, kesin bir etnik kimliği değerlendirmesini sağlamak için yeterli olmamış ve sorun bu iki öğede düğümlenmiştir.

Mevcut çalışmalar neticesinde, Türk ve Yunan eksenli iki karşıt görüş belirmiştir; Yunan tezine göre Karamanlılar Yunan kökenlidirler ve zorla milli dilleri unutturulmuştur ya da Batı Anadolu sahillerinde yaşayan Yunanca konuşan diğer Ortodoks Hristiyanlar'dan kopuk kaldıklarından Türkçe konuşmaya mecbur kalmışlardır.

İkinci görüş yani Türk tezine göre ise bu topluluk Türk kökenlidir. Anadolu'nun fethinden çok önce Bizans topraklarında yerleşmişler yada Bizans ordusuna paralı asker olarak katılmışlar ve hakim gücün dinini benimsemiş ama dillerini muhafaza etmişlerdir.

Yunan tezi merkezli araştırmalar genellikle misyonerlerin, Yunanlı veya sempatzanı elciliklerin raporlarına, Yunan bilim adamlarının görüşlerine (örneğin Yunan Dilinin Kurtarma Derneği'nin, ya da Anadolu'lular'ın derneği "İ Anatoli"nin, yahut "Konstandinupolis'in Yunan Edebiyat Derneği "'nin dile getirdikleri görüşlere) ya da Megali İdea yanlısı politikacıların görüşlerine dayanmaktadır.² Adından da anlaşıldığına

¹ Evangelia Balta. (çev.H.Millas), "Karamanlıca Kitapların Önsözleri". *Tarih ve Toplum*. Şubat 1990, s.18; Yakup Aygıl, *Hristiyan Türkler'in Kısa Tarihi*, İstanbul, 1995, s.63.

² Balta, agm, s. 18.

göre kendisi de bir "Karamanlı" olan S.A. Hüdaverdioğlu, Yunanistan'da adını değiştirerek Theodotos olduktan sonra bu görüşü savunanların başına geçmiştir. Atina'da 1930 yılında toplanan 3. Bizans Tetkikleri Kongresi'nde, Türklerin "dillerini kesecekleri" tehdidinden korkan Anadolu Rumları'nın Türkçe'yi zoraki öğrendikleri beyanı üzerine, buna karşı çıkanlar olmuş (Sykutris)ve Türkler'in dillerini zorla konuşmalarının başka örneği olmadığını söylemişlerdir. Prof.Dr.Eckmann³ ise daha pek çokları gibi, bu topluluğun Hristiyanlığı kabul etmiş Türkler'in torunları olduğunu kabul ettiğini, "Birçok hususlar bu ikinci nazariye lehine konuşmaktadır" demek suretiyle açıkça bildirmiştir.⁴ Eckman ile aynı görüşü paylaşan başka bir yabancı bilim adamı ise Atanos Manoftur. "Gagavuzlar" adlı eserinde bu konuya değinen Manof: "Gagavuzlar, Türk kökenli oldukları gibi Karamanlılar da Türk kökenli ve Türkçe konuşan Hristiyanlar'dır" demektedir.⁵

Karamanlılar'ın Türk soylu oldukları görüşü haklı olarak daha çok Türk bilim adamlarınca ileri sürülmekte ve Yunan tezi çürütülmeye çalışılmaktadır. Türk tezinin ilk büyük savunucuları, Anadolu Türk Hristiyanlığı üstünde en iyi araştırmayı yapıp, bir kitap olarak sunan A.Baykurt Cami ve M.Fuad Köprülü'dür.

Her iki bilim adamı da "dil" ağırlıklı Yunan tezini reddederek : "Türk hâkimiyetinin hiçbir zaman kendi iradesi altındaki kavimlere ana dillerini unutturmağa çalışmadığını, Anadolu'nun kıyı bölgelerinde Rumca konuşan ve kimliklerini muhafaza eden bir çok Ortodoks Rum olduğunu, eğer Türk hakimiyeti iddia edildiği gibi Anadolu Rum'larına cebren ana dillerini unuttursaydı söz konusu diğer Rum'larında Rumca bilmemeleri icap ederdi görüşünü ileri sürmektedir".⁶

Fuad Köprülü ayrıca Rümca'nın kolayca unutulacak iptidai bir dil olmadığını vurgulayarak: "Anadolu Ortodoksları Anadolu'daki Türklere oranla küçük bir ekalliyet (azınlık) teşkil ediyorlarsa da her halde kendi analisanlarını unutmayacak şekilde çoğunluğa sahiptirler" şeklinde bir açıklama getirmektedir.⁷

³ Uzun yıllar önce Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde ve sonra da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakülte'sinde öğretim üyeliği yapan Prof. Dr. János Eckmann (1905-1971), ülkemizde bulunduğu dönemde "Karamanlılar" için hazırlanan, Grek harfleriyle Türk dilinde yazılan, genellikle "Karamanlîca" olarak bilinen kitapların dili üzerinde çalışmıştır. Bu konuda altı çalışması vardır. Semavi Eyice, "Anadolu'da Karamanlîca Kitâbeler", *Belleten*, c.XXXXIX, sa. 153, 1975, s.25.

⁴ Eyice, a.g.e, s.25-26

⁵ Aygıl, a.g.e, s.66

⁶ M.Fuad Köprülü, "Anadolu'da Hristiyan Türkler", İkdam, 19 Haziran 1921, A.Baykurt Cami, *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, İstanbul, 1932, s.8-9.

⁷ Köprülü, a.g.m.

O halde bunlar Ortodoksluğu kabul etmiş Türkler midir? Bu sorunun cevabının çalışmada "evet" olarak şekillendiğini gördüğümüz Cami'ye göre bu topluluk, Selçuk Türkleri'nin Anadolu'ya girmelerinden çok evvel, Bizans İmparatorluğu içinde yerlerini almış Türkler olup "Rum" (Bizanslı) idiler, fakat "Hellen" (Yunanlı) değildiler.⁸ Bu noktada bir parantez açarak, "Rum" ve "Yunanlı" kavramlarını kısaca izah etmenin konumuz açısından faydalı olacağına inanıyoruz.

"Rum" etimolojik ve tarihsel kullanılışıyla, Roma'dan kaynaklanmıştır. Bu sözcükle "Roma İmparatorluğu", "Roma İmparatorluğu'nda yaşayan kimse" kast edilir. Bir ulusun ya da bir ırkın adı olmayan bu sözcük bir imparatorluk (Bizans İmparatorluğu) adıdır. İslâm coğrafyacıları tarafından ifade edilen "Rum" sözcüğü Doğu toplumları ve Türkler'ce kullanılmıştır. Bunun sonucu bazıları hâlâ kullanılan, "Rum Selçukluları", "Rumeli", "Mevlâna Celaleddin-i Rumî", "Rumî Takvim", "Karamanlı Rum", "Bâciyân-ı Rum" gibi türevleri ortaya çıkmıştır.⁹ Bunlarla "Arap ilinden başka ilden olan kimse", "Anadolulu", "Osmanlı" gibi anlamlar kast edilir.

Roma devlet tarzı, Grek kültürü ve Hristiyan inancının bir sentezi olan Bizans Devleti eski Roma İmparatorluğu'nun sadece bir devamı olup Bizans tarihi de Roma tarihinin yeni bir dönemidir¹⁰. "Bizans", modern dünyanın kullandığı bir deyim olup, Bizanslılar kendilerini Romalı olarak adlandırmış, imparatorlarını Roma imparatorları ve onların halef ve mirasçıları saymışlardır. Onlara göre Batı Roma'nın düşmesiyle Roma İmparatorluğu son bulmuş değildir, sadece iki başlı iken tek başlı kalmıştı ve doğuda varlığını sürdürüyordu¹¹.

İçlerinde Yunanlılar (Grek-Hellen) ve Anadolu kavimlerinin de bulunduğu çeşitli ırk ve dinlere mensup bir çok milleti bünyesinde toplayan ve etnik birlik göstermeyen Bizans İmparatorluğu'nu Roma devlet düşüncesi bir arada tutuyordu. Hangi ırk ve dinden olursa olsun imparatorluğa dahil olan her topluluğa "Rum" deniliyordu. Zamanla Grek-Hellen dil ve kültürü, özellikle Anadolu olmak üzere imparatorluk topraklarında egemen bir duruma geldi. Bunun neticesinde Grek kültürü ve Hristiyanlık potasında eritilen

⁸ Cami, age, s.9.

⁹ Cami, age, s.9; Muzaffer Erendil, "Yunanlıların Kökeni ve Yunan Milletiyle (Greklerle) İlgili Kavram ve Deyimler", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara, 1986, s.109; Ekrem Akurgal, "Eski Anadolu'da Yunanlılar", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, s.55; Aygıl, age, s.51.

¹⁰ Cami, age, s.9; Aygıl, age, a.51.

¹¹ H.Yavuz Ercan, "Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara, 1986, s.197; Erendil, agm, s.111; Georg Ostrogorsky, (çev.Fikret Işıltan), *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara, 1995, s.25.

Anadolu kavimleri "Hellenize" olmuşlar ve Grekleşmişlerse de bu Anadolu yerli kültürü üzerinde ince bir cilâdan ibarettir¹².

Daha öncede belirttiğimiz gibi Yunanlılar, Roma İmparatorluğu sınırları dahilinde yaşayan ve "Rum" adı altında genelleştirilen diğer milletlerden sadece biriydiler¹³. Yunanlılık, Kuzey Yunanistan'a ve Mora çevresine münhasırdı. "Yunan" adı ise tarih öncesinde Doğulular'ın Anadolu kıyılarında yaşayan İonlar'a verdiği "Yauna"dan çıkmış ve yanlış olarak Yunanistan halkını da kapsamıştır. Yunanistan halkını Batılılar'ın da kullandığı "Grek" adıyla anmak daha doğrudur¹⁴. Sonuç olarak diyebiliriz ki "Yunanlılık" ve "Rumluluk" aynı şey değildir. Eğer aynı şey olarak kabul edilirse Proto-Hitit, Hitit, Frigya, Lidya, Urartu, Mitanni, Asur ve diğer birçok Anadolu toplumları ve kültürlerinin nasıl bir anda yok olduğunu tarihen açıklama imkânı bulunmaz. Zaten, Batılı tarihçilerin birçoğu "Hellen" ve "Hellenistik" deyimleriyle bu ayrımı kısmen de olsa yapmaktadırlar.¹⁵

Grek dil ve kültürünün etkisiyle "Hellenistik" bir görünüm sergileyen Bizans'ın Anadolu topraklarındaki farklı birçok etnik topluluk arasında, yukarıda Cami'nin de ileri sürdüğü gibi Turanlı-Türk boyları da vardı. Bunlar Orta Asya'dan Kuzey Karadeniz yoluyla gelerek Bizans topraklarına giren Avar, Bulgar, Peçenek, Oğuz ve Kuman Türkleri'dirler. Hristiyanlaştırılan bu Türkler'in bir kısmı, imparatorluk topraklarını düşmanlara karşı korumak amacıyla Bizans tarafından Anadolu'ya geçirilip Karaman-Kayseri hattı yoğun olmak üzere çeşitli yerlere iskân edilmişlerdir.¹⁶

Ortodoks Hristiyanlığı etrafa yaymak isteyen Bizans, Hristiyanlaştırarak kiliselerine bağladıkları her topluluğa kendi millî dillerini muhafaza etme ve kendi dillerini kullanarak yeni dinlerini yaşama imkânı vermiştir. Tabii bu Bizans'ın hoşgörülü oluşundan kaynaklanmayıp, dîni yaymak ihtiyacından ileri gelmiştir.¹⁷ Bundan faydalanan Türk toplulukları da Hristiyan olup Anadolu'ya yerleştirildikten sonra millî dillerini muhafaza etmiş ve bu sayede millî varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.

¹² Cami, age, s.9-10; Ercan, agm, s.197-198; Aygıl, age, s.51.

¹³ Grek dil ve kültürünün henüz etkin olmadığı dönemde, Bizanslılar Ortodoks mezhebine bağlı Hristiyan Romalılar olarak, dînsiz ve putlara tapan Yunanlılar'ı küçümseyiyor ve bunlara taşralı yabancılar olarak bakıyorlardı. B.R. Özoran, "Bizans-Rönesans-Ortodoks Kilisesi ve Kıbrıs", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi*, sa.167, Ankara, 1976, s.657-660.

¹⁴ Erendil, agm, s.109-110.

¹⁵ Ercan, age, s.197-198.

¹⁶ Cami, age, s.12; Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri", *Belleten*, c.XII, sa.45, Ocak 1948, s.69; Mehmet Eröz, *Hristiyanlaşan Türkler*, Ankara 1983, s.3; Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1984, s.41, Aygıl, age, s.156.

¹⁷ Cami, age, 70-71.

Türk görüşü kapsamında olarak yine, Karamanlılar'ın kökenlerini yalnız Balkanlar yoluyla Anadolu'ya gelen Türk topluluklarına değil, az miktarda da olsa doğudan gelen Selçuk Türkleri'ne de bağlayanlar olmuştur. Burda da karşımıza iki farklı görüş çıkmaktadır. Osman Turan ve Hale Soysü'ye göre Selçuklular ile Anadolu'ya gelen Türler arasında Şamanizmi hâlâ koruyanlar vardı ve bunlar yerli Hristiyan unsurlarla ilişkileri sonucunda Hristiyan inancını benimsemişlerdir.¹⁸ Osman Turan bunu Türk kabilelerinin, Anadolu'ya ilk akınları zamanlarında, bizzat küçük Ermenistan'ın idaresi altında bulunan topraklara yerleşmenin sonucunda kısmen ve sathi bir şekilde Hristiyan dinine girmiş olmalarına bağlamaktadır.¹⁹

Fuad Köprülü ise bazı İslâm tarihçi ve coğrafyacılarının eserlerine dayanarak, Selçuklu hükümdarlarının sancakları altında Anadolu'ya gelen Oğuz Türkleri arasında Hristiyan Türkler'in de var olduğunu ileri sürmektedir. Ebu'l Reyhan Biruni'nin "El Asar'l Bakiye" adlı, eseri başta olmak üzere diğer birkaç Arap tarihçilerinin eserlerine atıfta bulunan Köprülü'nün çıkış noktasını, Oğuz Türkleri'nin dillerinde mevcut olan ve "Allah" manasına gelen "Çalab" kelimesi oluşturmaktadır. "Salib" kelimesinden türeyen ve İranlı Hristiyanlar tarafından Oğuzlara nakil edilen bu kelime Hristiyan Türkler tarafından "Salib" manasında kullanıldıktan sonra, unutulmuş bütün Osmanlı ve Azeri Türkleri arasında "Tanrı" karşılığı sayılmıştır.²⁰

Karamanlılar'ın yoğun olarak yaşadıkları Orta Anadolu bölgesi şer'i mahkeme sicilleri üzerinde yapılan araştırmalar da Türk görüşünü destekler mahiyette neticelenmiştir. 16. ve 17. yy. Ankara, Kayseri ve Sivas şer'i sicilleri üzerinde çalışan Hasan Fehmi Turgal, bu bölgelerdeki birçok Zimmî'nin Müslüman olduklarını ve o ana kadar taşıdıkları Türkçe isimleri bırakıp İslâm isimleri aldıklarını ortaya çıkarmıştır.²¹ İç içe yaşadıkları Müslüman Türkler'in etkisinde kalarak İslâmiyet'i seçen Hristiyan Karamanlılar, dinlerini değiştirmek için bölgenin kadısına başvurduklarında kayıtlarda genellikle Aslan, Kaplan, Körpe, Karyağdı, Kumru, Bulduk, Doğan, Erdoğan, Çakmak,

¹⁸ Turan, agc. s.70; Aygıl, agc.s.66.

¹⁹ Turan, agm. s. 70-71.

²⁰ Köprülü, agm., Köprülü'nün Selçuklular ile Anadolu'ya gelen Oğuz Türkleri arasında Hristiyan Türkler'in de olduğu görüşü paralelinde bir açıklama da Fr. Psalfy'den gelmiştir. II. Türk Tarih Kongresi'nde konuşan Psalfy kilise arşivleri ve misyoner raporlarına dayanan çalışması doğrultusunda, Orta Asya Türkleri arasında Hristiyanlığın M.S. II. asırda yayılıp geniş bir taraftar kitlesi bulunduğunu ileri sürmüştür. Francis Psalfy, "Türkelî'de Hristiyanlık", *II. Türk Tarih Kongresi Tebliğler*, İstanbul, 1937, s.888-/890.

²¹ Hasan Fehmi Turgal, "Anadolu'da Gregoriyen ve Ortodoks Türkler", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, sa.19, Ankara, 1934, s.178; H.Fehmi Turgal, "Mülga Şerîye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde İncelemeler", *II. Türk Tarih Kongresi Tebliğler*, İstanbul, 1937, s.957-958; Turan, agm, s.69.

Tumanbay, Turgut ve Yahşi şeklinde geçen Türkçe isimleri bırakarak İslâm adları aldıkları görülmektedir.²²

Konya şer'îye sicilleri üzerinde yapılan incelemelerde de Hristiyan Karamanlılar'ın Türkçe adlar taşıdıkları görülmektedir. Mesud Koman'ın Konya şer'î sicillerinde yaptığı çalışmalarda, aralarındaki anlaşmazlıklar ya da miras nedeniyle mahkemeye gelen Hristiyanlar'ın öz Türkçe adlar taşıdıkları anlaşılmaktadır.²³

Aynı şekilde Fehmi Aksu tarafından Isparta şer'î sicillerinde yapılan çalışmalar sonucunda 17. yy.da bölgede yaşayan Hristiyan dinine mensup halkın yukarıda belirtilen şekillerde Türkçe adlar taşıdıklarını görüyoruz. Aynı çalışmada Hamat, Yuvaşça, Karça, Kuman, Peçenek gibi eski ve Kayı, Bayat, Afşar, Danişment ve Yağbasan gibi tanınan Türk kabile ve bey adlarının bölgede hâlâ yer adı olarak var oldukları da işaret edilmektedir.²⁴

Karamanlılar'ın kimliklerinin tespit edilmesinde belirleyici bir başka unsur da "Karamanlîca" olarak bilinen yazı ve bu yazıyla ortaya konmuş eserlerdir. "Karamanlîca", Yunan alfabesinin Türk diline uygun bir hale konularak Türkçe yazılmasıyla oluşmuştur.²⁵ Sözcük yapımı ve sözdizimi açısından Türkiye Türkçe'sinden önemli farklılıklar göstermeyen Karamanlîca'da Türk diline uymayan delta, sita, ksi, psi, ve omega Yunan harfleri çıkarılmıştır. Bunun yanında Yunan lehçesinde olmayan B,D,Ş,K harfleri ile Ö ve Ü seslileri ilave edilmiştir.²⁶ Karamanlılar'ın kullandıkları bu yazı da Türk görüşünün doğruluğunu göstermektedir. Zira, iddia edildiği gibi eğer Karamanlılar Yunan kökenli olsalardı yazılarını bir takım tadiller ve ilavelerle Türkçe'ye uyarlama gereği duymaz, olduğu gibi Yunan alfabesini kullanırlardı.

Karamanlîca birçok eser kaleme alınmıştır.²⁷ Bu eserlerin tam listesini 1958 yılında Atina'da basılan "Karamanlîdika" adlı eserde bulmak mümkündür. Söz konusu

²² Turgal, "Türkler", s.174-176; Turgal, "Siciller", s.958-960. Mahkeme kayıtlarından örnekleri adı geçen her iki makalede görmek mümkündür.

²³ Eröz age, s.55-56.

²⁴ Fehmi Aksu, "Isparta'da Hristiyan Türkler'e Dair", Ün, c.IV, sa. 45-46, Isparta, 1937-1938, s.644-646.

²⁵ Cami, age, s.24; Eröz, age, s.34; G.Barker, *O'nun İzinde Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, İstanbul, 1985, s.256; Balta, agm, s.82, Bk.ek 1.

²⁶ Cami, age, s.25; "Karamanlîca" 1 *Ana Brittanica*, c.XII, s.590.

²⁷ Karamanlîca ilk yazılı eser 1454-55 yıllarında Fatih Sultan Mehmed tarafından yazdırılan "Gennadios İtikatnâmesi"dir. Hristiyanlığın tanıtıldığı bu eser 1584 yılında Basel'de basılmıştır. Mustafa Derman, "Karamanlîca, Yunanca, Ermeni Harfli Türkçe ve Ermenice Nasreddin Hoca Kitapları", *Tarih ve Toplum*, sa. 16, 1991, s.125.

çalışma, 1584-1900 yılları arasında Karamanlca olarak yayınlanmış kitap ve risalelerin tanıtıldığı 8 ciltten oluşan çok değerli bir bibliyografya kitabıdır.²⁸ 1850 yılına kadar Karamanlca eserlerin büyük bir bölümünü dinî ve âyin içerikli tercüme kitapları oluşturmuştur. İncil de Karamanlca'ya çevrilmiş ve kiliselerde Türkçe ibadet yapılmıştır.²⁹ 1850 yılından sonra ise sözlük ve hukuk kitapları ağırlık kazanmıştır.³⁰ Ayrıca "Köroğlu Destanı", "Şah İsmail", "Aşık Garib", "Nasreddin Hoca Hikayeleri", ve "Anadolu Türkleri" gibi kitaplar da Karamanlca olarak kaleme alınmıştır.³¹

Karamanlılar mezar taşlarını, kilise kitabelerini ve hazır yapıtlarının yazıtlarını da yine aynı yazıyla yazmışlardır. Bunlarda da zengin bilgiler bulmak mümkündür.³²

Türkçe konuşan bu Ortodoks topluluğun yaşam biçimleri ve adetleri Müslüman Türkler'le büyük bir benzerlik oluşturmuştur. Türkler'de olduğu gibi onlar da ataerkil aile yaşantısını sürdürmüşlerdir. A.Bozkurt Cami'nin Alaşehir'den bir Karamanlı ile yaptığı görüşmeden naklettiğine göre Karamanlılar'ın, Türkler'de adeta bir ata mesleği olan at yetiştirme işiyle uğraştıklarını ve hatta iki üç asır önce Müslüman Türkler arasında olduğu gibi at ve cirit oyunlarını aralarında oynadıklarını anlıyoruz.³³ Aynı şekilde Karamanlılar'la yaptığı görüşmeleri ve haklarındaki izlenimlerini bizlere aktaran İzzet Ulvi'ye göre Müslüman Türkler'de oldukça yaygın olan tarikatlara girme onlarda da bir gelenek haline gelmiştir.³⁴ Gördükleri karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Ulvi şöyle devam etmektedir: "Anadolu'daki şehir ve kasabalarda Rum ve Ermeni nâmı altında öylelerine tesadüf ettim ki bunlar sima ve bedeni teşkilatça Türkler'den farksızdı. Zevk, adetleri, hanelerindeki maişet tavırları, düşüncelerinin biçimi, telakkiyat ve itikat ve fikirlerinin şekli bir Türk'ten farksızdı. Evvela kendim yine kendime itiraz etmek istedim, bunların bu kadar birbirlerine benzemeleri uzun asırlar bir yerde oturan milletlerin kaynaşmalarıdır dedim. Halbuki bu ihtimali ortadan kaldıran örneklerle karşılaştım. Yine aynı bölgede yaşamakta olan ve kendi dilini bilip konuşan az bir kısım Rum ve Ermeni vardı. Bunlar daha ilk görüşte gayri samimi ve daha uzak ruhlara, çok farklı karaktere

²⁸ Kitabın künyesi şöyledir: S. Salaville - E.Dalleggio, Karamanlidika-Bibliographie Analytique d'ouvrages En Langue Turgue Imprimés En Caracteres Grecs (Collection de l'Institut Français d'Athènes-Centre d'Etudes d'Asie Mineure.) I, 1584-1850, Atina 1958; II 1851-1865, Atina 1966; III, 1866-1900, Atina 1974. Eyice agm, s.26.

²⁹ Cami, agc, s.24-25. Balta, agm, s.82.

³⁰ Bu eserler şunlardır: "Düstur Mecmuai Kavanini Devleti Âliye" (1868'de 570 sayfa olarak basılmıştır), "Düstur Vilayet Nizamnamesi" (1869,208s.), "Ticaret Kanunu Şerhi" (1871, 144 s.), "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" (1871, 112 s.). İlk Düstur'a Gülhane Hattı Hümayunu'nun tam metni eklenmiştir. 1891'de en mufassal Düstur yayınlanmıştır. İzzet Ulvi, "Anadolu'da Hıristiyan Türkler", *Hakimiyet-i Millî'ye*, 18 Kasım 1921; Eröz, agc, s.41; Aygil agc, s.68.

³¹ Eröz, agc, s.41.

³² Eröz, agm, s.26; Aygil, agc,s.68. Kitâbe örnekleri için bk. Eyice, agm, s.26-48.

³³ Cami, agc, s.6-7.

³⁴ Ulvi, agc, 5 Ocak 1922.

sahip olduklarını dolayısıyla başka bir millet olduklarını pek açık şekilde gösteriyorlardı. O vakit kâni olmuşum ki Türkler'le hem hal yaşayan, Türkçe konuşan, Türk seciyesinde bulduklarını gösterenler tarihin yazdığı şekilde vaktiyle Hristiyan olmak zorunda kalan Türk asıllı zavallılardır..."³⁵

Türkçe konuşan bu Hristiyan zümre hakkında buraya kadar verdiğimiz bilgiler tamamen Türk görüşünü doğrular mahiyettedir. Aksi kesin olarak ispat edilinceye kadar, bu noktadan itibaren söz konusu topluluğu Hristiyan Türkler olarak kabul etmeyi ve bu şekilde adlandırmayı doğru buluyoruz.

Bizans tarafından Anadolu'ya yerleştirilen bu Hristiyan Türkler,le ilk Selçuklu Türkleri arasında tanışma olduğuna şüphe yoktur. Siyasi birliğin temelini din üzerine değil de millî vicdan üzerine kurulduğu Anadolu Selçuklu Devleti'nde Hristiyan Türkler varlıklarını devam ettirmişlerdir³⁶. Hatta, bu iki zümre arasındaki ilişkiyi daha ileri götüren İzzet Ulvî'ye göre, Selçuklular, Anadolu'da eskiden beri mevcut olan Türk milletinin idaresini ele almaktan başka bir şey yapmamışlardır³⁷. Anadolu Selçukluları döneminde Müslüman Türkler, Müslüman olmayan kardeşlerini zorla Müslüman etmek gayretinde bulunmamışlardır. Ancak, Bizans gibi onlar da, soydaşlarının savaş kabiliyetinden istifade etmişlerdir³⁸.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından, bu devletin mirası üzerine kurulan Osmanlı Devleti, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde bulunan Hristiyan Türkleri bünyesinde topladığı gibi, özellikle kuruluş aşamasında onlarla yakın temasa geçmişlerdir. Bizans sınır boyunda bulunan Osmanlı Beyliği'nin Bizans ile mücadelesinin henüz ilk yıllarında Müslüman Türkler ile Hristiyanlar arasında silah arkadaşlığı gibi ilişkiler görülür. Cami'ye göre Köse Mihal örneği bu tür bir ilişkiye en güzel örneği teşkil etmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun bir derebeyi olan Köse Mihal kendi devletine karşı Osmanlılar safında yerini almıştır. Sonraları Osman Bey'in güvenilir adamlarından biri olan bu zat Osmanlıların devlet olma aşamasına kadar Hristiyan kalmış ve sonra Müslüman olmuştur. Cami, bu gelişmeyi, Köse Mihal'in Hristiyan Türk kökenli oluşuna ve soydaşlarına karşı, karşı durulmaz bir yakınlık hissetmesine bağlamaktadır³⁹.

Bunun yanında Cami, Osmanlı Türkleri'nin kısa bir zaman zarfında Rumeli'yi fethedip istikrarı hakim kılmalarında fetih esnasında karşılaştıkları Ortodoks Türk

³⁵ Ulvi, agm. 12 Aralık 1921.

³⁶ Cami, age, s.15; Köprülü, age. s.41.

³⁷ Ulvi, agm, 18 Kasım 1921.

³⁸ Turgal, "Siciller", s.957.

³⁹ Cami, age. s.18.

topluluklarının katkısı olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan bir kısmı İslâmiyet'i kabul ederek Osmanlı idaresine girmiş, Hristiyanlıkta kalanlar ise Balkanlı Hristiyan milletlerin milliyet mücadeleleri sırasında asimile olarak millî kimliklerini tamamen yitirmişlerdir⁴⁰. Fakat bu mücadelelerden uzakta kalmış olan Gagauz Türkleri⁴¹ varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir.

Bizans ve Anadolu Selçuklularının yaptığı gibi Osmanlılar da sınırları içerisindeki Hristiyan ırkdaşlarının savaşçı yeteneğinden faydalanmışlardır. Bu bağlamda, Hasan Fehmi Turgal Osmanlı ordusunun en önemli sınıfı olan yeniçerilerin Anadolu'daki Hristiyan Türk ailelerin çocuklarının devşirilmesiyle oluşturulduğunu iddia etmektedir. Kayseri şer'iyye sicilleri üzerinde yaptığı araştırmalara ve de kendinden önce Hamdullah Suphi Tanrıöver'in yine Kayseri şer'iyye sicillerinden bulduğu bir vesikaya dayanarak böyle bir görüş ileri süren Turgal, devşirme hakkındaki fermanlarda daima yerli reaya keferesi çocuklarından temin edilmeleri hususunda ısrar edildiğini, başkalarının herhangi bir sebeple karıştırılmamasına şiddetle itina edildiğini vurgulayarak, söz konusu "yerli reaya keferesi" ibaresinden Hristiyan Türkler'in kast edildiğini savunmaktadır. Naklettiği Kayseri şer'iyye sicil kayıt örneklerine göre devşirilen Hristiyan çocukların Türkçe isimleri genelde "ibn Abdullah" şeklinde İslâm adlarıyla değiştirilmiştir⁴². İsim konusuna dikkatlerimizi çeken Turgal, kendi ifadesiyle şöyle devam ediyor: "Anadolu'dan devşirilip İstanbul'a getirilen Hristiyan delikanlıların adları değiştirilmemiş olsaydı Mısır'da Kölemenler'in günlerinde görüldüğü gibi yeniçeri ortalarında binlerce Turgut, Yahşi, Tomanbay ve Demir gibi adlar duyulacaktı..."⁴³.

⁴⁰ Cami, agc, s.21.

⁴¹ Günümüzde "Gagauzya" diye anılan Gıncay Moldova başta olmak üzere Ukrayna'nın Odesa ve eski bir Besarabya toprağı olan Belgrad'da, Kabordina Bolkar'da, Kazakistan, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve çok az bir miktarda Türkiye'de yaşayan Gagauzlar, Ortodoks-Hristiyan inancına mensup küçük bir Türk topluluğudur. Kökenleri hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazı tarihçiler onların kökenlerini Peçenek, Uz ve Kumanlar'a götürürken, bazıları Karakalpaklar'a, bazıları ise Anadolu Selçuklu Sultanı II.İzzettin Keykavus'un 1261'de Bizans İmparatorluğu'na sığınmasını takip eden yıllardan başlayarak Rumeli'ne yerleşen ve Bizans'ın baskısı sonucu Hristiyanlaşan Selçuklu Türkleri'ne bağlamaktadırlar. Bunun yanında bazı Bulgar tarihçileri Gagauzlar'ın Türkleşmiş Bulgar olduklarını, Yunanlılar ise Rum olduklarını ileri sürmektedirler. Kökenleri meselesinde olduğu gibi "Gagauz" adı üzerinde de değişik yorumlar vardır. Bazılarına göre "Kara + Oğuz", bazılarına göre "Gök + Uz", bazılarına göre "Gaga + Oğuz", diğer bir görüşe göre de "Keykavus" kelimesinden gelmektedir. Gagauzya bugün Moldova Cumhuriyeti'nde yer alan 31 yerleşim biriminden oluşan özerk ve ekonomisi tarıma dayalı bir cumhuriyettir. Başkentini Komrat şehri olduğu Gagauzya'da resmi dil Gagauzca (Türkçe), Romence ve Rusça'dır. Orta Asya Türk motiflerinin canlılığını hâlâ koruduğu bu küçük cumhuriyette resmi sembol, Moldova Cumhuriyeti'nin resmi sembolü ile birlikte, millî sembolleri olan Göktürkler'in bayrağıdır. (mavi zemin üzerine kurt başı) Harun Güngör, "Gagauzlar'ın Hristiyanlığı Kabul ve İnanışlarındaki İslâmî Unsurlar Meselesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, c.XXVII, Aralık 1983, s.248-254; Harun Güngör - Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri*, Ankara, 1991; Th.Menzel, "Gagauzlar", İA (MEB), c.IV, s.706-707; Gündend Peker, "Gagauz Özerklik Süreci: Dün ve Bugün", *Avrasya Etütleri*, c.II, sa. 2, Yaz 1995, s.36-46.

⁴² Turgal, "Siciller", s. 957-958.

⁴³ Turgal, "Türkler", s. 176.

Konuya daha geniş bir perspektiften yaklaşıldığında, Osmanlı Devleti döneminde Hristiyan Türkler'in, ya da bu dönemde aldıkları adla Karamanlılar'ın, devlet nezdinde pek parlak bir yara sahip oldukları söylenemez. Anadolu Selçuklu Devleti'nde millî birliğin temel kaidesi olan "millî vicdan" Osmanlı Devleti'nde yerini "din"e bırakmıştır. Dinin tek belirleyici unsur olduğu "Millet Sistemi"nin takip edildiği Osmanlı Devleti içerisinde Hristiyan Türkler, millî aileye yabancı kaldılar ve sistem gereği Ortodoks-Hristiyan toplumu içine ve Fener Patrikhanesi'nin hükmü altına düştüler.

Osmanlı Devleti'nin ilk asırlarında Karamanlılar'ın, timar ve zeamet sahiplerinin patronluğu altında diğer ahali gibi çiftçilikle geçimlerini temin ettikleri anlaşılmaktadır. Fakat takibeden devirlerde timar sisteminin bozulmasının neden olduğu kargaşalık ortamında bütün çiftçi halk gibi bunların da artık karınlarını doyurmayan toprakları terk ettikleri görülmektedir. Büyük şehirlere göç eden Karamanlılar, sahildeki ticaret limanlarına sığınarak tüccar ve esnaf hayatına girmişlerdir.

Bu sûretle İmparatorluk devrinde Karaman'dan güneyde Adana ve Antalya, batıda İzmir sahilleri ve İstanbul'a kadar bölgedeki büyük şehirlerde ve bu çevredeki büyük ticaret limanlarında toplanmış olan Hristiyan Türkler'e tesadüf edilmiştir. Kayseri civarından diğer bir kolda Sivas, Tokat üzerinden Samsun'a ve yine Kayseri civarında Kilikya Ergani, doğuda Karahisar'a kadar yayılmışlardı⁴⁴. Geçmiş asırlarda Anadolu'ya dolaşan yerli yabancı bazı seyyahların aktardıkları da bu bilgileri doğrular mahiyettedir.

On altıncı yüzyıl ortasında, 1553-1555'de İstanbul ve Anadolu'ya dolaşan Alman seyyahı Hans Dernschwam, o sırada İstanbul'da Yedikule yakınındaki bir mahallede oturan ve "Caramanos" denilen bir topluluktan bahseder. Dernschwam'a göre bunlar Karaman'dan gelmişlerdir. Dinleri Hristiyanlık olup, Ortodoks'turlar. Fakat kiliselerinde âyinlerini Yunan dilinde yapmayıp, Türkçe konuşurlar⁴⁵.

Ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi ise, Alaiye'nin (Alanya'nın) bir mahallesinde oturan ve Türkçe konuşan Rumlar'ın varlığını şöyle anlatır: "... Amma kadim eyyamdan beri Urum keferesi bir mahalledir, cümle üçyüz haraçtır (hane); amma asla Urum lisani

⁴⁴ Cami, age, s.19.20.

⁴⁵ Eyice, agm, s.26; Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul, 1983; Mantran ise Hristiyan olup ana dilleri Türkçe olan ve "Karamanlılar" olarak bilinen topluluğun Fatih tarafından bkaşkente Narlıkapı mahallesine yerleştirildiklerinden ve halk arasında "Karamanlılar Kilisesi" adıyla anılan Aya Konstantinos Kilisesi'nin sahibi olduklarından bahsetmektedir. Robert Montran, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), *17.Yüzyılın İkinci Yarısında*, İstanbul, c.II. Ankara, 1990, s.63.

bilmeyüb, bâtil Türk lisanı bilürler..."⁴⁶.Avram Galanti'de Antalya Rumları'ndan bahsederken şu açıklamayı yapar: "Antalya Rum ahalisi bundan seksen sene evvel (1870'lerde) Yunanca bilmezdi. Bunu, bundan elli sene evvel (1900'lerde) Rodos'ta bana Yunanca ders veren muallim Nicolaidis söyledi. Nicolaidis, Antalya'da en evvel Yunanca okutan muallim oldu". Hocası Nicolaidis, Avram Galanti'ye" şöyle demiştir:"Antalya'ya geldiğim vakit, Rumlar Yunanca'dan gri (bir harf) bilmezlerdi"⁴⁷. Bu konuda Hamdullah Suphi Tanrıöver anılarında, Antalya ve yöresinde bulunan ve "Hristiyan Türkler" olarak tanımladığı bu topluluktan birçok sözcük öğrendiğini yazar. Kullandıkları temiz Türkçe'yi öven Tanrıöver şu cümleyi sarf eder: "İtiraf ederim ki, ben Antalya'nın bu Ortodoks kadınlarından yüzlerce eski Türk kelimesi öğrendim"⁴⁸. Anadolu'ya dolaşan yabancı seyyahlardan bir diğeri de Charles Texier olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda Anadolu'yu gezen Texier, Isparta çevresinde rastladığı Hristiyanlar'ın Türkçe konuştuklarını açıkça söylemektedir⁴⁹.

Asırlar boyunca Fener Rum Patrikhanesi'nin hükmü altında bırakılarak millî vicdanlarını kaybederek Müslüman Türk kardeşlerine karşı hiç de hoş olmayan duygular besler duruma gelmişlerdir. Son asırda Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla gittikçe artan Anadolu Hristiyanları üzerindeki Helenizm propagandası da bu düşmanlığı kuvvetlendirecek bir faktördü.

Bununla birlikte Panhelenizm propagandası ve telkinlerinin tesirleri ve sonuçları bu uğurda sarf olunan gayretler nispetinde değildi. Yunanca ilk önce kiliselere ve sonra ders olarak okullara sokuldu. Bunun etkisi İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde ve zenginleşen halkta görülmüşse de diğer bölgelerde yaşayan ailelerin bir çoğunda Türkçe, ana dil olarak hakimiyetini korumuştur. Anadolu içinde son asra kadar Müslüman Türklerle kuşatılmış olarak yalnız kendi cemaatleri arasında evlenmeğe mecbur olan Hristiyan Türkler'in kan safiyetini ve millî dillerini muhafaza etmiş olmaları tabii bir şeydi. Fakat geçen asrın ikinci yarısında Anadolu'nun Ege kıyılarını doldurmaya başlayan, Yunanistan ve adalardan gelme tüccar ve komisyoncu Rumlar'ın arasına düşerek bunlarla evlenenler, ikinci kuşakta millî dillerini kaybediyorlardı⁵⁰.

Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlılık propagandası büyük bir hızla bütün Anadolu'ya yayıldı. Anadolu'daki Yunan propagandasına örnek teşkil etmesi bakımından Yorgi adında Karamanlı bir Ortodoks'un Kurtuluş Savaşı sırasında oğluna yazdığı

⁴⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c.IX, İstanbul, 1935, s.297.

⁴⁷ Eröz, age, s. 64.

⁴⁸ Aygil, age, s.64.

⁴⁹ Eröz, age, s. 3.

⁵⁰ Cami, age, s. 22-23.

vasiyetnamesinden bazı bölümleri burada sunuyoruz: "... Ben Karamanlı öyle bir Rum idim ki; Dünyada Müslümanlar kadar kimseyi sevmezdim...

... O esnada köye bir Yunanlı geldi. Gizli gizli Rum ahaliye ömrümüzde işitmediğimiz, bilmediğimiz şeyler söylüyordu. Bunlar eski ecdadımızın isimleri imiş. Biz evvelden büyük bir imparatorluk imişiz. Sonra vahşi Türkler memleketimizi istila etmiş, kadınları ve çocukları, ihtiyarları ateşlere atmışlar, gençleri baştan başa kılıçtan geçirmişler imiş...Daha bilmem neler. İlk toplantımızda bizim asırlardan beri sevgili vatandaşımız olan Türkler aleyhinde, vahşi, kaba, canavar iftiralarını işitmek bize ağır geldi... Bir gün geldi ki , o telkinâtın tesiri beni fena halde zehirledi. Ondan sonra Türkler'e karşı ebedi bir kin ve düşmanlık hisleri duymaya başladım...

... Türk unsurunun imhası için Yunanistan'a koştuk, çeteler teşkil ettik. Köyleri yaktık, muhacirları arabaların içerisinde birer birer boğazladık, kadınların, kızların ırzına geçtik. Esirlerin gözlerini oyduk, burunlarını, kulaklarını kestik. Öyle facialar meydana getirdik ki oğlum, şimdi onların korkusu ile titriyorum, boğuluyorum!...

... Ah kör olsun beni baştan çıkaran Yunanlı domuz !...

... Ben öldükten sonra bu vasiyetnameyi aynı ile gazetelere dercet. Yunanlılar'ın adı işgövalarına kapılanların ne kadar müthiş bir vicdan azabı içinde kıvrınarak ilâhi cezaya düçar olduklarını herkes benden ibret alarak öğrensin"⁵¹.

A-Bizans'ın Hristiyanlaştırma Politikası

Değişik dil ve ırktan birçok milleti siyasi bir ünvan altında toplayan Bizans İmparatorluğu millî bir devlet olamamışsa da bu açık, Ortodoks Kilisesi tarafından fazlasıyla kapatılmıştır. Kilise, bir asıdan olmayan bu milletleri bir potada toplayan manevi bağ ve devlet temelini pekiştiren birinci faktör olmuştur.

Tâbi oldukları imparatorun hükmünü ve nüfuzunu genellikle tanımama eğilimi içerisinde bulunan ve her an isyana hazır olan bu muhtelif unsurları idare etmek ve Hristiyanlık potasında eritmek kolay bir iş değildi. Bunun idrakinde olan Bizans, temel politika olarak, bünyesine dahil olan unsurları zorlamamak, sıkıştırmamak ve yavaş yavaş temsil etmek yolunu benimsemişti. Politika ile din birbirine sıkı bir şekilde bağlıydı ve Hristiyanlık propagandası da fütuhatla beraber yürürdü. Bu iş için en iyi ve en sadık

⁵¹ H. Yavuz Ercan, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi". *AÜDTCF Tarih Araştırma Dergisi*, c.V. sa. 8-9. 1967, s. 414.

memurlar iyi tahsil görmüş ve özel olarak terbiye edilmiş misyoner papazlardı. Bu misyonerler imparatorluk nüfuzunu pekiştirmek için askerler kadar hizmet ediyorlardı.

Tehlikeli yolculuklara çıkarak devlet adamları için çok gerekli olan bilgileri toplarlar ve devlet siyasetinde yönlendirici rol oynarlardı. Papazların başarı vasıtaları sade ve tesirliydi. Hristiyanlığa çekmek istedikleri memleketlerde, hükümdarları, nüfuz sahibi olanları ve özellikle yeni dinin manevi cazibesine karşı daha hassas olan kadınları celbe çalışırlardı⁵². Hükümdarın yeni dinin kabul etmesi durumunda halkın aynı dine geçmeyip eski inançlarını muhafaza etmeleri çok az rastlanır bir vaka idi. İmparatorluğa tâbi olan reisler üzerinde Bizans'ın tesirini ve nüfuzunu devan ettirmek için bunları senato asilzadeler sınıfına mensup kadınlarla evlendirirler, oğulları imparator sarayında terbiye edilirdi. Bizans sarayı ihtişamlı ve tantanalı merasimi ile söz konusu reisleri ve hükümdarları etkisi altına alırdı. Hatta, İmparator Jüstinyen Bizans'a Hristiyan olmak için gelen putperest prenslere vaftiz babası olmakta alçak gönüllülük gösterir ve kibirli İmparatoriçe Teodora'da prenslerin ve diğer reislerin eşlerine iltifat ederek bunu bir cazibe merkezi haline dönüştürmüştü⁵³. Hristiyanlaştırma aşamasında Ortodoksluk, Roma Kilisesi'nden oldukça farklı bir özellik taşıyordu. Bu özellik zaruretlere uymakta rakibinden daha uysal davranmasıydı. Bir Bizans tarihçisi olan Albert Vogt bu konuda şöyle diyor: "İrşat vazifesi noktasından hiç dikkat olunmayan oldukça mühim bir şeyi kaydetmek lazımdır: Bu da umumiyetle dar bir Ortodoksluk, ruhsuz ve sert merasimperverlik içinde donmuş ve kalmış gibi tasavvur edilmekte olan bu kilisenin İncil'e tâbi kılmak istediği bir memlekette tesadüf ettiği âdetlere uymakla göstermiş olduğu şaşılacak olduğu uysallığıdır. Gerekli olduğu takdirde papaz olmayanların vaftiz yapmalarına geniş yetkiler verilirdi. Bununla birlikte daha dikkat çekici olan Bizans'ın hiçbir zaman Roma Kilisesi gibi dil konusunda korkusu olmaması idi. Misyonerleri bir yere varınca, mezhebin bütün ihtişamlarını ve dinî elbisenin zînetini barbarların nazarlarına arz ederlerdi. Bu onları hayrete düşürmek ve hayal dünyaları üzerinde bir tesir yapmak içindi. Kendilerini anlatmak ve memlekette kök salmak için muhataplarının millî dillerini tatbik ederler ve hemen yerli halktan papaz sınıfını oluştururlardı. Bu da akaidin yabancı bir kuvvet olması fikrine mâni olmak içindi..."⁵⁴.

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere Roma, Hristiyanlaştırdığı milletlere kilise dili olarak Latinceyi zorla kabul ettirirken, Bizans Hristiyanlaştıracığı kavimlere kendi dilleriyle ibadet etme serbestliğini vererek bunun kendi çıkarına olacağı inceliğini kavramıştır. İmparatorluk hassa alaylarında her dille konuşan tercümanlar bulundurmaya,

⁵² Cami, agc, s. 131-132.

⁵³ Cami, agc, s. 126-127.

⁵⁴ Cami, agc, s. 139.

talim meydanlarında her dilden kumanda verilmesine müsaade ettiği gibi kilise de ruhanîyeti dairesine aldığı kavimlerin dillerini ibadete sokmuştur.

IV. asrın sonundan başlayarak doğu kilisesi, Gotlar için harfler tertibi, mukaddes kitapların dillerine tercümesi ve Gotlar'a mahsus usül ve âyin icrası için Olfila'yı görevlendirmiştir. V. asrın ortalarında İncil'in Yunan dilinden Ermenice'ye tercüme edilmesi için Sahak ile Mesrobu, VI. asırda da Kuzey Kafkasya'da Türkçe konuşan Hun, Hazar ve Kumanlar arasında Hristiyanlığın yayılması ve kutsal kitabın Hun diline çevrilmesi için de piskopos Teokletos görevlendirilmiştir. Aynı görevle Siril'de Slav asıllı kavimlere gönderilmiştir⁵⁵.

B- Bizans'ın Asker Alma ve İskan Politikası

Anadolu Türk Ortodoksları'nın göç ve akınlar yoluyla Bizans topraklarına girdikten sonra harplerde yenilgiye uğrayan Turanî Türk kavimleri olduklarını ve Hristiyanlaştırılarak askeri amaçla Anadolu'ya sevk edildiklerine temas etmiştir. Bu bağlamda, Bizans siyasetinin ilk halkasını, bir önceki bölümde değindiğimiz Hristiyanlaştırma politikası oluşturur. Bunu tamamlayan son halka durumundaki askerî ve iskân siyaseti de Anadolu Hristiyan Türkleri'nin varlıkları sebebinin izahı için oldukça önemlidir.

Bizans'ın askerî ve iskân politikasına geçmeden önce söz konusu politikanın doğmasına zemin hazırlayan, V. asırdan Türkler tarafından tamamen fethine kadar olan zaman zarfı içerisindeki Anadolu'nun sosyo-askeri dokusunu kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Coğrafya olarak kuzey-güney, doğu-batı yolları üzerinde kurulu olan Bizans, rakip devletler ve istilacı kavimler için adeta bir cazibe merkezi olmuştur. Bizans V. asırdan itibaren çok yönlü olarak akınlara ve savaşa maruz kalmıştır. V. asırda Hunlar'la, VI. asırda Slavlar'la, VII. asırda İran'lular ve Avarlar'la ve sonra Araplar'la, VIII. asırdan X. asra kadar güneyde yine Araplar'la kuzeyde Bulgarlar, Ruslar ve Macarlar'la, XI. asırda Peçenekler, Kumanlar ve Uzlar'la ve Selçuklu Türkleri'yle ve nihayet XIV. asırda Osmanlı Türkleri'yle mücadele etmek zorunda kaldı. İmparatorluğun Balkanlar'daki ve Anadolu'daki topraklarının sürekli olarak akınlara ve savaşa sahne olması sosyal dengeyi bozdu ve günlük yaşamı alt üst etti. Özellikle Anadolu'da sürekli harpler çiftçi halkı bitirdi ve mamur yerlerin ister istemez harap olmasına neden oldu.

⁵⁵ Cami, age, s. 134-135.

Akınları geri püskürtmeye muvaffak olan Bizans düşmanını durdurabildiği yeri yeni hudut kabul ederek buralarda senelerce savaşmakta idi. Anadolu'da bu hudutlar, kaleler, kuleler, köprüler, siperler ve mazgallarla iki sıra karakollar halinde devam ediyordu⁵⁶. Hudutların gerisi her iki tarafça da silahlı hudut muhafızlarınca müdafaa edilmekte idi. Karşılıklı baskınlar, akınlar, çiftçilerin ürünlerinin ve diğer mallarının harap olması, karşılıklı çiftçilerin hayatlarını kaybetmesi, gençlerin esir düşmesi hemen hemen her günkü işlerdendi. Çiftçi halk mızrağı omuzunda çift sürmeğe, ilk işaretle hayvanlarını, eşyasını ve ev halkını toplayarak en yakın kalenin duvarları gerisine sığınmağa mecburdu. Bütün bunların yanında, bunların bir sonucu olarak zayıf ve fakir düşen halk arasında kıtlık ve salgın hastalık eksik olmadığı gibi, dahili çatışmalar ve ihtilaller de kompozisyonun tamamlayıcı unsurlarından olmuştu. Söz konusu faktörlerin doğal sonucu olarak yerleşim yerleri bir bir boşalmaya ve çiftçilik ölmeye başlamaktaydı.

Bizans topraklarının daimi bir savaş meydanı olmasının bir başka olumsuz tezahürü Bizans'ın hudutlarını koruyacak askeri temin etmede zorluk çekmesi şeklinde kendini gösteriyordu. İki yönlü savaşmak durumunda kalan Bizans, yalnız kendi kuvvetleriyle geniş hudutlarını korumakta yetersiz kalıyordu. Ayrıca, askerler uzun ve yorucu savaşlardan bıkmıştı ve kaçıyorlardı. Bunun üzerine Bizans hazineye gelir temin etmek amacıyla bedelli askerliği yürürlüğe koydu⁵⁷. Fakat, zaten fakir düşmüş olan halk bu bedeli verecek durumda olmadığından kurtulmanın yollarını aradı. Hem askerlikten hem de vergiden kurtulmanın yegane yolu ruhban sınıfına girmektir. Vergi ve askerlikten muaf tutulan dinî müesseselerin sayısı büyük bir artış gösterdi ve keşişlik mesleği ülke genelinde birinci sırayı işgal etti. Suistimal öyle ileri gitti ki Bizans imparatorları keşişler ve manastırlara ait mülklerin ve toprakların çoğalmasını engelleyecek kanunlar koyarak hem asker sayısını çoğaltmaya hem de hazine gelirlerini korumaya çalıştılar⁵⁸.

Yukarıdaki satırların da ortaya koyduğu gibi Bizans'ın çözmesi gereken iki problemi vardı: İlki, asker temini, ikincisi ise boşalan toprakları ve yerleşim yerlerini yeniden doldurarak üretimin ve nüfusun devamlılığını sağlamak.

Bizans, asker temini problemini çözmede pek fazla zorlanmadı. Çünkü hudutları boyunca aralıksız görünen, kılıçlarını ve hizmetlerini para ya da toprak karşılığı satmaya hazır çeşitli kavimler mevcuttu. Bizans her zaman, aralarında Turani grupların da bulunduğu bir çok kavimden seçme askerler bulmuş, kendi milletlerinden kumandanların emri altında gönderilmiş alayları kullanmıştır. Bizans tarihçileri olan Rambaud ve Charles

⁵⁶ Cami, age, s.95.

⁵⁷ Cami, age, s. 105.

⁵⁸ Cami, age, s. 106.

Diehl bu konuda şu ilginç tespiti yapıyorlar: "Bütün Şark ve bazı kereler Garp, Şimal ve Cenup kavimleri imparatorların ordugahlarında birbirlerine tesadüf ederlerdi. Bizans, yalnız İtalyan, Slav, Arnavut, Türk, Ermeni ve Arap vilayetlerinin verdiği askerle kalmazdı, fakat askerî kıtalardan büyük bir kısmı ücretli askerlerden ve yabancı muavin kıtalardan ibaret olduğundan bunlar nesepleri itibariyle göze sayısız çeşitler arz ederlerdi"⁵⁹. VI. asırda Bizans ordularında Vandallar, Gotlar, Lombardlar, Heruller, Jepitler, Antlar ve Slâvlar, İranlılar, Ermeniler, Suriyeliler, Afrika Berberleri ile Hunlar bulunuyordu. X.asırdan itibaren ise Bizans ordularında Türk kavimlerinden Hazarlar, Peçenekler, Fergana Türkleri ve daha kuzeydeki kavimlerden Ruslar, Slavlar çoğunluklardı. Hazarlar hakkındaki kitabında Kutschera'nın şu sözleri Bizans ordusundaki ücretli askerlerin önemini daha iyi ortaya koymaktadır: "Bizans asker kıtaları arasında pek çok Hazarlar vardı. İmparatorun hassa alayları Macarlar, Peçenekler ve Hazarlar'la dolu idiler; ve bunlar en âlâ süvarilerden sayılırlardı..."⁶⁰.

İmparatorluğun Asya hudutlarını tehdit eden Selçuk Türkleri'ne karşı, Komnenler zamanında sevk edilmiş ordular arasında Hristiyan Türk askerleri de vardır. Buna en güzel kanıt 1071 Malazgirt Savaşı'dır. Selçuklular'a karşı Romanus Diyojen'in topladığı orduda Peçenek, Oğuz, Norman ve Franklar çoğunluğu oluşturuyorlardı. Fakat Peçenek ve Uzlar çarpışmanın kızıştığı bir sırada soydaşları tarafına geçerek Bizans ordusunun mağlûbiyetinde önemli bir faktör olmuşlardır⁶¹.

Bizans diplomasisinin kullandığı askerî amaçlı başka bir vasıta da para veya toprak karşılığı bütün bir yabancı kavmi kendi tarafına çekmekti. Bu usul sınırda komşu olan kavimleri "Feoderati"ya da "Gentile" adlarıyla ve yıllık belirli bir tahsisat (Annona) ve bazen devlet sınırları içinde kendilerine toprak vererek, mümkün olduğunca uzun süreli bir anlaşma ile Bizans' hizmetine almaktan ibaretti⁶². Bu kavimler komşu buldukları hudut bölgesi kumandanı olan dükün emri altına girerek sınırları korurlardı. Muhatap kavmin anlaşmayı bozmaması ve sadık kalması için her türlü fedakârlığı gösteren Bizans, tıpkı Hristiyanlaştırma aşamasında olduğu gibi, kavmin reis ve önde gelenlerini, hiç görmedikleri bir tarzda hediyelere boğar, çeşitli ünvanlar verir ve sarayda ağırılarak haşmetli havasının tesiri altına alırdı.

⁵⁹ Cami, age, s.107.

⁶⁰ Cami, age, s.108-109.

⁶¹ Urfalı Mateos, (çev. Hrant D. Andreasyan), *Vekayi-Nâme*, Ankara, 1987, s.143; Claude Cahen, (çev. Yıldız Moran), *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul, 1994, s.46; Ostrogorsky, age, s.318.

⁶² Cami, age, s.125.

Ülke savunması için lazım gelen askeri fazla zorluk çekmeden temin eden Bizans, yukarıda bahsettiğimiz ikinci problemini de aynı oranda çözmüş görünmektedir.

Harplerin, ihtilâllerin ve dahilî çatışmaların, kıtlık ve salgın hastalıkların boşalttığı yerleşim yerlerini ve üretim alanlarını muhacirler ve harpte esir edilerek Hristiyanlığa sokulan topluluklar ile doldurmak ve oraları imar etmek Bizans'ın müracaat ettiği başka yoldu. Millî bir grup halinde, ahaliyi imparatorluğun bir ucundan öteki ucuna taşımak Bizans'ta pek makbul idi. İmparatorlar, uzun harplerin ahalisini, telef ettiği nahiyeler veya vilayetlerde oturtmak suretiyle, aileleriyle beraber esir düşen muharip kolonizatörlerden çok istifade ederlerdi. Kendilerine verilen topraklara bedel olarak, yeni kolonizatörler mecburi askerlik hizmetini üzerlerine alırlardı⁶³. Bu yolla Bizans aynı zamanda asker sorununa da büyük ölçüde çözüm üretmiş oluyordu. Söz konusu iskan sistemini daha iyi anlamak için konuyla yakından ilgisi olduğuna inandığımız Bizans İmparatorluğu'nun kurmuş olduğu müdafaa teşkilatlarını gözden geçirmek lazımdır.

Seyyar ordudan başka sınırları korumak için tertip edilmiş olan bu sabit teşkilatlar daha evvel Roma İmparatorluğu tarafından kullanılmıştı. Önceleri fazla yaygın olmayan askerî amaçlı hudutlar teşkilatı olarak ortaya çıkan sistem, VIII. asrın hemen başlarında İran tehlikesinin artması sebebiyle ağırlıkla Anadolu vilayetlerinde büyük askerî kuvvetler ihtiva eden geniş arazi birlikleri şeklinde kendini gösteren "thema"lara dönüştü⁶⁴. Adını kolordu manasına gelen "thema"dan alan sistemin başında, bölgelerinde en yüksek askerî ve sivil kudretleri uygulayan "strategos"lar bulunurdu. Hem mülki hem de askerî birimler olan themalar Bizans'a büyük kolaylıklar getiriyordu. Normal zamanlarda toprağı işleyen asker köylü, gerektiğinde her türlü ihtiyacı strategosun gelirinden sağlanmak suretiyle savaşa hazır ordu durumundaydı⁶⁵. Böylece devlet, hiç bir zaman güven vermeyen ve çok pahalıya mâl olan yabancı asıllı ücretli askerlerin kullanılması yükünden bir nebze kurtuluyordu.

Themalarda hududa yakın olanlarının ayrıca bir önemi vardı. Buralarda bulunan kimselere askerlik hizmetine karşılık olarak toprak verilir ve hudutlardaki müstahkem mevkiilerde aileleriyle beraber oturtulurlardı. Hem asker hem de çiftçi kolonizatör olan bu sınıf askerlere "limitanei" adı verilirdi⁶⁶. Yabancı kavimlere mensup toprağa yerleşik olan bu askerlere şahsi mülklerini müdafaaya mecbur olduklarından, daha iyi hizmet eder düşüncesiyle oldukça güveniliyordu.

⁶³ Cami, age, s. 97-98.

⁶⁴ A.A. Vasiliev, (çev. A.Müfit Mansel), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, c. I. Ankara, 1943, s. 286.

⁶⁵ Ostrogorsky, age, s. 90-91.

⁶⁶ Cami, age, s. 115; Ostrogorsky, age, s.90.

Thema sistemi ilk önce Anadolu'da uygulanmış ve burada yine gelişmesini tamamlayarak çoğalmıştır. Bu amaçla Anadolu toprakları, özellikle sınır bölgeleri sayısız kaleler, kuleler ve benzeri müstahkem mevzilerle doldurulmuştu. Bununla birlikte aynı sistem daha geç tarihlere kadar Bizans'ın Balkanlar kesiminde uygulanmamıştır. Bunun sebebi Balkanlar'ın Anadolu'dan farklı olarak aralıksız çeşitli kavimlerin akın ve istilâlarına maruz kalmasıdır. Dolayısıyla arazi zaman kaybetmeden bir sonraki istilacı kavim ile doldurulmaktaydı. Bölgeye düzenlenen akın oranı arttıkça, yerleşip kalan ve Bizans İmparatorluğu'na katılan kavimlerin de sayısı fazlalaşıyordu⁶⁷.

C- Doğu Avrupa Türk Devletleri ve Kavimleri

Orta Asya - Batı bağlantılı Türk göçler zincirinin bir kısmı malum olduğu üzere Hazar Denizi'nin kuzeyinden Karadeniz'in kuzey kıyısıyla Tuna boylarına varan yolu takip etmiştir. Orta Asya'dan adeta ardı arkası kesilmeyen insan dalgaları halinde kopan Turani Türk toplulukları, Tuna boylarına vardıklarında Bizans İmparatorluğu'nu bulmuşlar, bu bölgeyi çekici buldukları için akınlar düzenlemeye başlamışlardır. Fakat Türk topluluklarının milli şuur yerine, kabile şuuruna sahip olmaları Bizans'ın çok işine gelmiş, asırlarca bu Türkleri birbirlerine düşman etmiş ve birbirine kırdırıştır. Kendi aralarındaki yok edici mücadeleler neticesinde Türkler birbirlerini mütemadiyen yer değiştirmeye mecbur etmişlerdir. Bizans, Türkleri birbirine düşürüp, perişan ettikten sonra, onları esir almış, Hristiyanlaştırmış ve Balkanlar'a ve Anadolu'ya yerleştirmiştir.

Balkanlar'dan getirilerek Anadolu'ya iskân edilen Hristiyan Türkler'in başlıcaları Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar'dı. Şimdi, Hristiyanlaştırılmaları ve iskan edilmelerini ileride ele almak üzere söz konusu Türk topluluklarının tarihçelerinden, uğradıkları sosyal ve kültürel değişimlerden kısaca bahsedeceğiz.

- Avarlar (Aparlar)

Tabgaçlar'dan sonra iktidara gelen Avarlar, Büyük Türk Hakanlığı tahtını Göktürkler'e kaptırınca altı yıl sonra 558'de Avrupa'da görünmüşlerdir. 560 yıllarında Dinyeper - Dinyester ve Tuna kıyılarındaki sahalarda hakim duruma gelerek, Karpat dağlarındaki güçlü mevzilerden Balkanlar'ı tehdit etmeye başladılar. Aynı yıldan itibaren başlarında Bayan Han olmak üzere Orta Avrupa ve Balkanlar'da fütuhata girişen Avarlar, 562'de Bizans'a elçi göndererek, İmparator Justinianos'dan yıllık vergi ve Bizans

⁶⁷ Cami, agc. s. 96; Ostrogorsky, agc. s. 91.

topraklarında yerleşebilecekleri bir arazi istediler. Fakat İmparator Avarlar'ın Tuna nehrinin güneyine geçmelerini asla istemediğinden, onlara Pannonya (Pannonia) bölgesini tavsiye ederek kibarca reddetti⁶⁸. İmparator Justinianos'un ölümüyle taarruza geçen Avarlar, Pannonya ve civarını ele geçirdiler ve Bayan Han liderliğinde Orta Avrupa'da kuvvetli bir devlet haline geldiler.

Yeni imparator II. Justinionos, imparatorluk hudutlarını her taraftan tehdit eden tehlikeler arasında Avarlar ile İranlılar'ı en korkunçları buluyordu⁶⁹. İmparatorluğun Anadolu topraklarının İran orduları tarafından tehdit altında olduğu bu dönemde, Avarlar defalarca İstanbul'un duvarları önünde görünmüşler, Bizans halkını dehşete düşürmüşlerdir. Öyleki, bu dehşet, Bizans halkına İmparator Fokas'ı bir isyanla tahtından ederek General Heraklius'u İmparatorluk tahtına oturtma cesaretini vermişti⁷⁰.

Avarlar'ın en büyük askeri teşebbüsleri İmparator Heraklius'a başkenti terkedip Kartaca'ya gitmeyi düşündürecek kadar şiddetli olan meşhur 626 İstanbul kuşatmasıdır. İranlılar ile ortak yapılan bu kuşatma, Heraklius'un İranlılar'a karşı Göktürkler'le ittifak yapması ve Avarlar'a karşı aynı soydan olan Hazarlar'la Bulgarlar'ı kendi saflarına çekmesiyle ancak kırılabilmişti⁷¹.

Bu olaydan sonra gittikçe güç kaybeden Avarlar, Frank İmparatoru Charlemagne'in hücumlarına maruz kalmışlar, 791'de Büyük Charlemagne ve oğlu tarafından Macaristan'da büyük bir hezimete uğratarak yok olmaya başlamışlardır. 791'de Avar kralının Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalmasıyla, yerli halkla, özellikle Slavlar'a karışarak asimile olmuşlardır⁷².

- Tuna Bulgarları

Kuzeybatı Kafkasya'da Kubrat (Kurt) Han tarafından kurulan Bulgar Devleti, kurucularının ölümünden (665) sonra Hazarlar'ın baskısına dayanamayarak parçalandı. Kurt'un oğullarından Asparuh (İsperih) kalabalık Bulgar kitleleri ile Tuna'ya yönelip Balkanlar'a geçti ve elverişli toprakları zaptederek yeni Bulgar Devleti'ni kurdu (679).

⁶⁸ A.Nimet Kurat, *IV-XVIII- Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1992. s.28; Ostrogorsky, age, s.75-76.

⁶⁹ Cami, age, s.55.

⁷⁰ Ostrogorsky, age, s. 79.

⁷¹ Cami, age, s.57; Vasiliev, age, s.251; İbrahim Kafesoğlu, "Avar Hakanlığı", *İA* (MEB). c.XII/II. s. 194; Ostrogorsky, age, s.95-96.

⁷² Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981. s.155; Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul, 1990. s.108.

Tuna Bulgarları adı ile anılan bu devlet, yıllık vergiye bağlanan Bizans tarafından 681 tarihli bir anlaşma ile tanındı⁷³.

Müslüman Araplar'la meşgul olan Bizans Bulgarlar'a gereken ehemmiyeti veremedi. İlk fırsatta üzerlerine sefere çıkan İmparator Konstantin Porfirogenetos IV.'ü yenilgiye uğratan Bulgarlar, 713'de İstanbul'a doğru ilerlediler. 716'da Bizans'la kendileri için çok müsait şartlar içeren bir ticari anlaşma yaptılar. Buna bağlı olarak 717'de Bizans ile birlikte İstanbul'u muhasara eden Araplar'a karşı savaştılar⁷⁴. Fakat VIII.asrın ortalarında Bulgarya'da ortaya çıkan siyasi karışıklıkları değerlendirmek isteyen Bizans üst üste seferler yapmaya başladı. Balkanlar'ı kaybetmekten korkan Bizans İmparatoru Nikeforos I. büyük ordusuyla Bulgarlar'ın üzerine yürüdüyse de yapılan savaşta imparator da dahil olmak üzere Bizans ordusu yok edildi. Başarısını takiben İstanbul'u Kuşatan Kurum Han'ın 814'de ani ölümü üzerine kuşatma kaldırıldı ve yerine oğlu Omurtag Han geçti. Omurtag Han dönemi, devletin en parlak devri olmakla birlikte, bu dönemin sonlarına doğru Bulgar Türklüğü yavaş yavaş Bizans kültürünün tesiri altındaki Slav çoğunluğun kavmi baskısını hissetmeye başladı. Sonunda Bulgar Hanı Boris Han, 864'de Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmek zorunda kalarak, Mikhail ismini aldı. Bunu Bulgar milletinin de Hristiyanlığı kabulü izledi⁷⁵. Bu olaydan kısa bir zaman sonra Slavca konuşan Hristiyan bir millet haline gelen Bulgarlar Türklüklerini tamamen yitirdiler.

- Peçenekler

Batı Göktürk Oğuz uruglarından bir kavim olan Peçenekler 24 Oğuz boyunun ondokuzuncusudur.⁷⁶ Karadeniz'in kuzeyinde göçebe hayatı yaşarken doğudan gelen Uz ve Kumanlar'ın baskısıyla 1046'dan itibaren Balkanlar'a yerleşmeye başladılar. Önceleri Ruslar'a, Macarlar'a ve Bulgarlar'a karşı savaştıkları için Bizans ile aralarında problem yoktu. Fakat Peçenekler'in Balkanlar'a Bizans topraklarına girmesi ve Bulgarlar'ın Bizans tarafından imha edilmesi iki taraf arasında mücadelelerin başlamasına yol açtı. Bir yandan Bizans ile savaşlar, diğer yandan Uz ve Ruslar'ın baskısı Peçenek beyleri arasında anlaşmazlıklara sebep oldu. Beylerden Kegen Tuna'yı geçip Bizans'a sığınarak ittifak yaptı ve Hristiyan oldu.⁷⁷ Bunun üzerine başbuğ Torak (Turak) çok kalabalık bir Peçenek ordusuyla Bizans üzerine yürüdü (1048). Kegen kuvvetleri ile Bizans ordusu karşısında

⁷³İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1988, s.191; Ostrogorsky, *age*, s.117.

⁷⁴Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1993, s. 92.

⁷⁵Vasiliev, *age*, s.353; İbrahim Kafesoğlu, "Bulgarlar", *İA* (MEB), c.XII/II, s.213; Ostrogorsky, *age*, s.215. Boris I.'in o sırada papaya Hristiyanlık konusunda sorduğu soruların yanıtları kilisenin yitizaltı maddelik "Response Nicolai Pope"sine yol açtı. Bu metin Slavlık öncesi Bulgarlar hakkında değerli bilgiler vermektedir. Jean-Poul Roux, (çev. Galip Üstün), *Türkler'in Tarihi*, İstanbul, 1989, s.76.

⁷⁶Kurat, *age*, s.44.

⁷⁷Doğan Avcıoğlu, *Türkler'in Tarihi*, c.II, İstanbul, 1978, s.944; Rosanyi, *age*, s.132.

mağlup çolan Torak esir düşerek Hristiyanlaştırıldı. Halkının büyük bir kısmı da devlet arazisine iskân edildi.⁷⁸

1051 yıllarında Bizans'a karşı başarılı savaşlar yürüten Peçenekler'in kendilerini topladıkları görülmektedir. İki taraf arasındaki en kanlı savaşlar Bizans İmparatoru Aleksius Komnenos zamanında (1081-1091) cereyan etmiştir. Trakya'ya hakim olan Peçenekler, 1090 yılında Çekmece'ye yaklaşmışlardı. 1091 Nisan ayında, İzmir Beyi Çaka ile anlaşılan Peçenekler, kendileri karadan Çako Bey de denizden olmak üzere İstanbul'u kuşattılar.⁷⁹ İmparator bu zor durumdan ancak diplomasi ve para yoluyla Kumanlar'dan yardım alarak kurtulabildi. 1091'de birleşik Bizans ve Kuman ordusu Meriç nehrinin yanında Lebonyon Savaşı'nda Peçenekleri yok edercesine bozguna uğrattılar.⁸⁰

1122 yılında yeni bir Peçenek kitlesi Tuna'yı geçip Bizans'a saldırdıysa da bu son Peçenek akını da Bizans'ın kendilerini imha etmesiyle son buldu. Peçenekler'in siyasi hayatı bu olay ile hemen hemen kapanmış oldu. Tuna kuzeyindeki Peçenekler'in yurdu ise bu tarihten itibaren Kumanlar tarafından işgal edildi.

- Oğuzlar (Uzlar)

Büyük Oğuz boylarının batı kısmını oluşturan Oğuzlar, bir zamanlar kendilerinin Peçenekler'e yaptığı gibi, şimdi de arkalarından gelen Kumanlar'ın baskısı yüzünden güney Rusya ovalarından çıkarak 1064 yılı sonbaharında büyük kitleler halinde Balkan yarımadasına girdiler. Vasiliev'e göre 600.000 kişilik bütün bir aşiret halinde, bütün mallarıyla birlikte Tuna'yı geçen Oğuzlar Selanik havalisi, Makedonya, Trakya, ve hatta Yunanistan'ı büyük tahribata uğratmışlardır.⁸¹ Bunların yağma akınları öylesine etkili idi ki bir çağdaşın iddiasına göre "Avrupa'nın bütün ahalisi göç etmeyi düşünmüştü"⁸² Oğuz tahlikesi muhtelif hadiseler sayesinde ancak bertaraf edilebildi. Büyük bir kısmı o sıralarda Bizans hizmetinde bulunan Peçenekler tarafından imha edildiği gibi, Bulgarlar'ın ve yerli halkın mukavemetleri ve korkunç bir salgın hastalıktan dolayı da çok büyük kayıp vermişlerdir.⁸³ Bizans nazarında beklenmedik mesut bir netice

⁷⁸ Cami, age, s.96; Ostrogorsky, age, s.309.

⁷⁹ Edirne'de Peçenekler, Eğe'de Çaka'nın donanması, Marmara sahillerinde Selçuklular'ca üç ağızlı Türk kıskacı arasına alınmış olan Bizans'ın 1091 baharındaki durumu, Fatih'in İstanbul'u fethinin hemen önceki günlerini hatırlatıyordu. Durumun ağırlığından, imparator, Avrupa Hristiyan dünyasına müracaat etmiş, bu rica Haçlı Seferleri'nin başlamasına sebep olmuştur. Kaferoğlu, age, s.174.

⁸⁰ Vasiliev, age, s.454-455; Mateos, age, s.174-175; Ostrogorsky, age, s.332-333; İbrahim Kaferoğlu, "İstanbul", İA (MEB), c.V/II, s.1180.

⁸¹ Cami, age, s.80; Vasiliev, age, s.454; Ostrogorsky, age, s.317.

⁸² Ostrogorsky, age, s.317.

⁸³ Kurat, age, s. 66; Ostrogorsky, age, s.317.

olan olaylar, halk arasında gökten gelen mucizevi bir müdahaleye atfolunmuştur. Hatta bir kısım Oğuz Bizans hizmetine alınarak çeşitli bölgelere iskan edilmiştir.⁸⁴

Yukarıdaki olaylardan kendilerini koruyan bir kısım Oğuz kitlesi 1068'de Macaristan'a akın düzenlemişlerse de büyük bir yenilgiye uğrayarak dağıldılar. Sağ kalan Uzlar Kief Prenslığının güney sınırını işgal ederek burasını Kumanlar'a karşı savundular ve kısa zamanda Ruslaşmaya başladılar.⁸⁵

- Kumanlar (Kıpçaklar)

Doğu kaynaklarında adları daha çok Kıpçak olarak geçen Kumanlar'a, Ruslar "Polovtsi"; Bizanslılar "Kuman"; Macarlar "Kun", "Kuman" ve "Paloç"; Almanlar "Falon" ve "Falb"; Ermeniler de "Chardeş" demişlerdir.⁸⁶ Türkler'in en doğuda, Amur nehri sahillerinde, yerleşen boylarından oldukları sanılan Kumanlar, XI. yüzyılın hemen başlarında Karahitaylar'ın baskısı ile batıya doğru ilerleyerek aynı yüzyılın ortalarında Yayık ve İdil nehirlerini geçip, Uzlar'ı sıkıştırarak Rus yurduna girdiler. XI. yüzyılın sonlarına doğru Güney Rusya'daki bozkırlar tamamen Kumanlar'ın eline geçerken, Ruslar da bozkırdan daha kuzeye ormanların arkasına çekilmişlerdi.

Esas kısmı Güney Rusya'daki bozkırlarda kalan Kumanlar'ın diğer bir kısmı 1088-89 yıllarında Tuna boyuna inerek Bizans topraklarına girdiler. Şiddetli Peçenek baskısı altında bulunan Bizans ile ittifak ederek 1091'de Peçenekler'i imha ettiler. Peçenekler'den boşalan Doğu Avrupa kuvvet dengesinde onların yerini alan Kumanlar, Macaristan'a ve Romanya'ya girip uzun yıllar buralarda kaldılar ve bir kısmı Hristiyan olarak Romenler ve Macarlar arasında kaybolup gittiler.⁸⁷ Kalan kesimi 1094'te eski müttefikleri Bizans'ın topraklarına akınlar düzenleyip Edirne'ye kadar gelince Bizans ile araları açıldı. Yapılan savaş sonunda mağlup olan Kumanlar Bizans içerisinde dağıtıldılar.⁸⁸

Esas kuvvetleri, XIII. yüzyıl başlarındaki Moğol istilasına kadar Rusya'nın güneyinde yaşadılar. Moğallar'a karşı Bulgarlar, Ruslar ve Alanlar'la birleşen Kumanlar, Moğollar karşısında ağır yenilgiye uğrayınca bir daha toparlanamadılar.⁸⁹ Bir kısmı

⁸⁴ Vasiliev, age, s.454.

⁸⁵ Rasonyi, age, s.132.

⁸⁶ Kurat, age, s.70.

⁸⁷ Kossanyi Bela, (Çev: Hamit Koşay), "XI.-XII. Asırlarda Uzlar ve Komanlar'ın Tarihine Dair", *Belleten*, c.VIII, sa. 29, 1944, s.127; Eröz, age, s.15; Togan, age, s.165; Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, İstanbul, 1993, s.50.

⁸⁸ Ostrogorsky, age, s.333.

⁸⁹ Kurat, age, s.96-97; Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı- Kür ve Çoruk Boylarında kıpçaklar*, Ankara, 1992, s.143-144.

buldukları yerde Hristiyanlığı kabul edip Slavlaşarak şimdiki Ukraynalılar'ın ve Kazaklar'ın içinde kaybolup gittilerse de Müslüman olanları Altınordu Devleti'nin yerli ahalisini teşkil ederek yaşamaya devam ettiler.⁹⁰

D- Hristiyan Türkler'in Anadolu'da İskân Edilmeleri

Hristiyan Türklerin bir kısmının Anadolu'ya iskanı VI. asır ile VII. asrın başlarındaki Bizans-İran savaşları, diğer büyük kısmının iskânı ise VIII. asırda başlayıp üç asır devam etmiş olan Bizans-Arap savaşları dönemine rastlamaktadır. Bir kaç kere İstanbul kapılarına dayanan Arap ilerlemesi uzun bir süre Toros dağlarının gerisine çekilerek bu hat üzerinde mevzilenmiştir. Bu esnada meydana gelen savaşların tahribatı neticesinde boşalan Anadolu ancak bir çok yabancı kavimlerden kolonizatörlerin iskânıyla doldurulabilmiştir. Toros dağları Bizans ile Araplar arasında hudut olmuş, Bizans payına düşen kuzey kesimlerinde themalar oluşturmuştur. IX. asrın başlangıcında Bizans'ın Anadolu topraklarında beş thema olduğu sanılmaktadır. Hududa yakınlığından bunların en önemlileri bu günkü Karaman (Anatolik ve Kappadokya) ve Kayseri (Hazaryana) themalarıdır⁹¹. Bu themalar başta olmak üzere söz konusu hudut bölgelerine yerleştirilmiş ve kendilerine hizmet karşılığı toprak verilmiş olan askeri çiftçi kolonizatörler arasında Türkler'in de bulunduğuna şüphe yoktur.⁹²

Diğer taraftan garip bir tesadüftür ki Torosların güneyinde İslâm ordularının ileri karakollarını (Avasım) da Türkler oluşturuyordu. Üç asır süren İslâm-Hristiyan savaşlarına Araplar yanında katılan Horasan ve Fergana Türkleri özellikle IX. ve X. asırlarda Abbasiler hizmetinde İslâm sancağını yukarı tutmak için kılıç sallarken aynı soydan gelen Bizans hizmetindeki hassa olayları, Ortodoks Kilisesi'ni müdafaa için Bizans bayrakları altında karşılarındaki kan kardeşleriyle savaşıyorlardı.⁹³

Torosların güneyindeki Türkler konumuz haricinde olduğundan biz kuzeyindeki Türkler'e tekrar dönelim ve daha önce takip ettiğimiz sıraya uygun olarak Bizans tarafından Anadolu'ya iskân edilmelerini vermeye çalışalım.

⁹⁰ Toğan, age. s.165; Kurat, age. s.97.

⁹¹ Cami, age. s.119 ; Vasiliev, age. s.315 ; Cahen, age. s.79.

⁹² Cami, age. s.121; O.Turan, agm. s.69.

⁹³ Bernard Lewis, *The Arabs in History*, London, 1966, s.146-147 ; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, 1992, s.19-26 ; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara, 1993, s.37. Geniş bilgi için bk. Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta ilk Türkler*, Ankara, 1994, s.45-175.

Avarlar'ın İskânı

Bu konuda elimizde bulunan sınırlı bilgiler Avar Türkleri'nin VI. asrın son çeyreği ile VII. asrın ilk çeyreği arasındaki döneme rastlayan Bizans-İran savaşları esnasında Anadolu'ya iskân edildiklerini ortaya koymaktadır. Mükrimin Halil Yinanç'a göre Bizans İmparatoru II. Justinianos 577 senesinde İranlılar ile savaşmak üzere Avarlar'dan bir kısım halkı maiyetine almış ve Anadolu'ya geçirerek doğu bölgelerine yerleştirmişti. İmparator Heraclius ise 620 senesinde yine İranlılar ile harp etmek üzere Avarlar'dan bir kısmını hizmetine almayı başarmış ve bunları İran hududuna göndermiştir⁹⁴. Bu yerleşmenin izlerini bugünkü Türkiye'de arayan Mehmet Eröz'e göre şu köylerin Avarlar'dan kalmış olması muhtemeldir: Avadan (Tarsus), Avadan (Eskişehir), Avaduri (Midyat), Avakent (Kulp-Diyarbakır), Aval (Eruh-Siirt), Avalama (Konya), Avana (Şirvan-Siirt), Avana (Borçka), Avanoğlu (Kırşehir), Avana uşağı (Pazarcık-Kahramanmaraş), Avara (Niksar-Tokat), Avarek (Van), Avarik (Eğin), Avas (Bakırköy-İstanbul), Avasarik (Erciş-Van), Avason (Manavgat), Avasor (Muradiye-Van), Avanos (Kırşehir).⁹⁵

Bulgarlar'ın İskânı

Bulgarlar, Doğu Avrupa Bizans topraklarına Avarlar'dan sonra girmelerine rağmen, Anadolu'ya adım atan ilk Türkler'dendirler. Henüz Tuna bölgesinde görünmeden çok önce, 530 senesinde Bizans orduları tarafından bozguna uğratılan Bulgarlar'ın bir bölümü Anadolu'ya geçirilerek Trabzon havalisi ile Çoruh ve yukarı Fırat bölgelerine yerleştirilmişlerdir⁹⁶. İki asır sonra başka bir Bulgar iskânı görülmektedir. İkinci iskân dönem olarak Bulgarlar'ın Tuna havzasına indiği ve Bizans-Arap savaşlarının başladığı yıllara tesadüf etmektedir. Bizans İmparatorluğu 755 senesinde Bulgarlar'dan bir kısmını yine Anadolu'ya geçirmiş ve Müslüman Araplar'la savaşmak amacıyla Tohma ve Ceyhan havzalarına yerleştirmiştir. Mükrimin Halil Yinanç, bu tarih'ten yaklaşık ikiyüz yıl sonraki bir savaşı işaret ederek Bulgarlar'ın Kapadokya bölgesine de iskân edildiklerini ileri sürmektedir. Mükrimin Halil Yinanç'a göre 947'de Sayf al-Davla ile Bardas arasında

⁹⁴ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944. s.167.

⁹⁵ Eröz, age, s.24.

⁹⁶ Yinanç, age, s.167.

vuku bulan muharebede, Rum generalinin yanında mühim miktarda ücretli Bulgar askeri bulunmuştur ve bunlar Kapadokya bölgesine nakledilen Bulgar Türkleri'dir⁹⁷

Söz konusu iskânların günümüzde izlerini bulmak ve coğrafi delillerle desteklemek mümkündür. Tarsus ve Trabzon yakınında "Bulgar Dağı" nın olması coğrafi bir delildir. Toros dağlarından olan ve haritalarda "Balkar" olarak geçen dağ, bölgenin insanları arasında "Bulgar Dağı" olarak bilinmektedir. Trabzon'daki dağın adı bugün unutulmuş olsa da Fatih'in Trabzon'u aldığı dönemde "Bulgar Dağı" adıyla biliniyordu.

Hoca Saadettin Efendi eserinde Fatih ile ilgili bilgi verirken bu hususa da temas eder⁹⁸.

Tarsus ile Karaman arasında kalan bölgede yaşamış olan Bulgar Türkleri'nin varlıkları bölgenin tarihiyle ilgili eserlerde geçen bazı bahislerden de anlaşılmaktadır. Karaman Oğulları tarihini kaleme alan Şikâri, bölgedeki ve Bulgar Dağı civarındaki halktan "Bulgar kavmi", "Bulgar taifesi" diye söz ederken, Tarsus'daki Bulgar beyinin Yahşi Han ve oğlunun Aydın Bey olduğunu söylemektedir. Yine Şikâri'ye göre Kökez Bey yirmibin süvari ve onbin piyadeden oluşan Bulgar askeriyle Karamanoğlu Alaeddin Bey'in emrinde birçok savaflara katılmıştır.⁹⁹

Bulgar Türkleri'nin büyük bir bölümünün zamanla Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Buna mukabil Bursa ve Silivri'deki Bulgar Türkleri Hristiyan olarak kalmışlardır. Bursa'da "Bulgarlı" isimli bir mahallede 1923 yılına kadar mevcut bulunan ve Bursa halkı tarafından Rum olarak kabul edilen bu Hristiyan Türkler'in mübadelede Yunanistan'a mı, Bulgaristan'a mı gönderildikleri bilinmemekle beraber Silivri'nin Bulgar Türkler'i olan Kurfalı köyü halkınının aynı mübadelede Bulgaristan'ın Kediören bölgesine gönderildikleri bilinmektedir.¹⁰⁰

Peçenekler'in İskânı

Peçenekler 1048'den itibaren Anadolu'ya gönderilmeye ve orada iskân edilmeye başlamışlardır. Bizans hükümdarları söz konusu yıllarda Peçenek kabileleri arasında çıkan dahili çekişme ve kavgalardan istifade ederek onları kitle halinde Balkanlar'a ve Anadolu'ya yerleştirmişlerdir. 1048 yılında hükümdarları Tirak Han'ın kumandasında Bizans ordusuna mağlup düşen Peçenekler'in bir bölümü Niş ve Sardica (Sofya) civarına

⁹⁷ Yinanç, a.g.e, s.167.

⁹⁸ Hoca Saadettin Efendi, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), *Tacî't - Tevarih*, c.II. Ankara, 1992, s.52,95,201.

⁹⁹ Şikâri, (haz. M.Mesut Konan), *Karaman Oğulları Tarihi*, Konya, 1946, s.64-65, 77-78.

¹⁰⁰ Eröz, a.g.e, s.22.

yerleştirilirken bir bölümü de Müslüman Türkler'e karşı savaşmaları için Anadolu'ya sevk edilmiştir.¹⁰¹ 1091 senesinde Meriç nehri kıyısında yapılan savaşta esir düşen Peçenekler ise Makedonya'da Maglena'ya ve Vardar nehri boyuna yerleştirildiler.¹⁰² Bu İskânlar bazen gönüllü de olmuştur. Bu şekilde Macarlar'a katılan pek çok Peçenek zümresi Macaristan'da bilhassa Kemeg vilayetinde Tisza-roff çevresine, Peşte vilayetinde, Heves'de, Sarret'de Sar boyundaki Fejer vilayetinde ve Fertö çevresinde iskân edilmişlerdir.¹⁰³

Bizans ordusunda kendi istekleriyle ücretli asker olan Peçenekler'in aileleriyle birlikte Anadolu'ya iskan edilmeleri XII. asrın başında Bizans İmparatoru Alexis Komnenos hizmetine almış olduğu Peçenekler'den bir kısmını, Müslüman Türkler'e karşı mücadele etmek ve müdafaada bulunmak üzere Anadolu'nun batı bölgelerine yerleştirdiği gibi, bunların bir kısmını da Haçlılar'a karşı koymak için Kilikya'da iskân etmiştir.¹⁰⁴

Oğuzlar'ın İskân

XV. asrın ikinci yarısında Rusya ovalarından inerek Bizans topraklarına saldıran Uzlar, o sıralarda Bizans hizmetinde bulunan Peçenekler tarafından küçük bir bölümü hariç tamamen yok edilmişlerdir. Geriye kalanlardan bazıları kendi rızalarıyla Bizans hizmetine görerek paralı askerlik yapmaya başlamışlar ve aileleriyle birlikte Anadolu'ya gönderilmişlerdi. Bazıları ise Bizans'ın savaş esiri olarak Makedonya'da ve yine Anadolu'da kolonizatör olarak iskân edilmişlerdir.¹⁰⁵

Diğer bir kısmı bugünkü Dobruca'da kalarak günümüzde Gagauz olarak bilinen Hristiyan Türk topluluğunun bu bölümünü teşkil etmişlerdir. Öte yandan Kumanlar'dan kaçtıkları anlaşılan bir miktar Uz Türkü de Rus knezleri tarafından hizmete alınarak sınır boylarında yerleştirilmişlerdir.¹⁰⁶

¹⁰¹ Cami, age. s.96; Yinanç, age. s.167; Bela, agm. s.123; Rasonyi, age. s.132; Ostrogorsky, age. s.309.

¹⁰² Cami, age. s.97, Rasonyi, age.s.133.

¹⁰³ Rasonyi, age. s.133.

¹⁰⁴ Yinanç, age. s.167; O.Turan, agm. s.68-69.

¹⁰⁵ Cami, age. s.97; Vasiliev, age. s.454; Bela, agm. s.124; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul. 1992. s.68.

¹⁰⁶ Kurat, age. s.67.

Kumanlar'ın İskânı

XI. asrın sonlarına doğru Güney Rusya steplerinden Tuna boylarına inen küçük bir Kuman grubu 1094 yılında Bizans ile yaptıkları savaşı kaybetmiş ve sağ kalanları imparatorluk arazisinde çeşitli yerlere yerleştirilmişlerdi. Sonraki iskân büyük çaplı oldu ve XIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşti. Aynı yüzyılın başından itibaren şiddetlenen Moğol istilasından kaçan büyük bir Kuman kitlesi Bizans topraklarına girmişti. Nikaia (İznik) İmparatoru Ioannes Vatatzes bunlardan bir çoğunu 1252 senesinde stratiotai (Verilen mülk karşılığında ordu hizmetine mecbur edilen askerler) olarak, Trakya'da, Makedonya'da, Anadolu'da Menderes vadisinde ve Frigya'da yerleştirdi.¹⁰⁷ Theodoros II. babası İmparator Ioannes Vatatzes'e bir medhiyesinde "Sen, İskit'i batı bölgelerinden buraya getirmek suretiyle onun cinsinden doğuda hizmet eden bir kavim yarattın ve onu Pers'in (Türkler'in) oğulları yerine ikame etmekle, Türkler'in batıya doğru durmadan ilerlemelerini önledin...." derken Kumanlar'ın bu iskânını göz önünde tutuyordu.¹⁰⁸

Mehmet Eröz'e göre Kumanlar, Bizans'ın iskânından farklı olarak, doğudan Gürcistan üzerinden de Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'e yerleşmişlerdir. Bu yerleşmenin izleri hâlâ görülmektedir. Borçka bir Kuman oymağının adıdır. Doğu Karadeniz halkı, Bulgar Türkleri ile Kuman Türkler'inden gelmekte olup bu iki Türk uruğu da sarışın ve kumraldır. Bunların bir kısmı Hristiyanlıkta ısrar etmiş, Rum ve Ermenileşmişlerdir. Müslüman olanları, daha sonra gelen Oğuz boylarıyla (bilhassa Çepniler'le) iyice kaynaşmışlardır.¹⁰⁹

II- OSMANLI İDARESİ ALTINDA FENER PATRİKHANESİ

Roma İmparatoru I. Konstantin (285-337), 313 senesinde Milano Fermanı'yla Hristiyanlığı resmî din kabul ederek diğer dinlere bahşetmiş olduğu hukuku Hristiyanlığa da vermiştir.¹¹⁰ 330 yılında kendi adıyla anılacak olan Konstantinopolis (İstanbul)'i

¹⁰⁷ Cami, agc, s.88-89; Ostrogorsky, agc, s.409.

¹⁰⁸ Ostrogorsky, agc, s.409.

¹⁰⁹ Eröz, agc, s.26-27.

¹¹⁰ Vasiliev, agc, s.62; Selahattin Salıhık, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eterya*, İstanbul, 1968, s.51.

kurarak, buraya “Yeni Roma” adını vermiş ve imparatorluğun başkenti yapmıştır. Akabinde, İstanbul, Ereğli (Heraclea) Metropolitliği’ne bağlı yerel bir piskoposluk durumuna getirilmiştir.¹¹¹

Başlangıçta bir piskoposluk olarak kurulan İstanbul Kilisesi Kadıköy Konsili’nden sonra patriklik haline getirildi.¹¹² Bu tarihten itibaren Roma Kilisesi’yle İstanbul Kilisesi arasında başlayan itikâdi tartışmalar, Hristiyan dünyasının da ikiye bölünmesine neden oldu. Böylece kiliseler arasındaki bağlar XI. yüzyılda tamamen koptu. Sonunda 16 Temmuz 1054’te Roma ve İstanbul Kiliseleri birbirinden ayrıldı.¹¹³ Roma Kilisesi’ne bağlı kalanlar “Katolik”, İstanbul Kilisesi’ne bağlananlar da “Ortodoks” ünvanı alarak birbirlerini afaroz ettiler.¹¹⁴ Bundan sonra her iki kilise de taraftarlarını çoğaltma ve bağımsız kiliseleri kendilerine bağlama yarışına girdiler.

Doğuda Anadolu’nun fethiyle başlayıp kısa zamanda Avrupa’ya doğru gelişen Türk ilerlemesi, iki kiliseyi birleşme teşebbüslerinde bulunmaya sevketti. Bu doğrultuda 1439, 1894 ve 1962’de yapılan iki kiliseyi birleştirme girişimleri sonuç vermedi.¹¹⁵ Kiliseler arasındaki bu ayrılık zamanla öyle bir nefrete dönüşmüştü ki fetih öncesi Arşidük Notaras bile “Konstantiniye sokaklarında Kardinal’in şapkasını görmektense Türk’ün kavuğunu görelim” diyordu.¹¹⁶ Aynı duyguları paylaşan Bizans halkının bir çoğuna göre, Müslüman Türk idaresi altında Ortodoksluğun varlığı garanti altına alınacaktı. Gerçekten o güne kadar bir çok Bizans toprağı ve kilisesi Türk idaresine girmişti ve eskisine oranla daha çok hürriyete sahiptiler.. Oysa kiliseler birleşirse Katolik Roma yardımı gelecek ve Ortodoksluk eriyip gidecekti.¹¹⁷

¹¹¹ Ercan, “İlişkiler”, s.196.

¹¹² Vasiliev, agc, s.131; Ercan, “İlişkiler”, s.196.

¹¹³ Vasiliev, agc, s.429; C.H.Malik, “The Orthodox Church”, *Religion in the Middle East*, Cambridge, 1969, s.297; Ercan, “İlişkiler”, s.197; Coşkun Üçok, “Osmanlı İmparatorluğu ve Rum Ortodoks Kilisesi”, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara, 1986, s.17-20.

¹¹⁴ Jesph L. Hromadka, (Çev. Günay Tümer), “Doğu Ortodoksluğu”, *AÜİFD*, c-XIII, Ankara, 1968, s.243; Ferhat Başdoğan, “Fener Patrikhanesi, Tarihî Gelişimi, Siyasi Faaliyetleri”, *Güncel Konular*, Ankara, 1987, s.173. İki kilisenin ayrılma sebepleri için bk. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul, 1980, s.17-20.

¹¹⁵ Şahin, agc, S.23. 1965 yılında Patrik Athenagoras’ın Papa VI. Paul ile buluşmasında her iki taraf karşılıklı olarak afarozları kaldırmışlarsa da birleşme için kesin bir sonuca ulaşılmanıştır. Başdoğan, agm, s.173.

¹¹⁶ Beria Remzi Özorun, “Megali İdca’nın Kökleri”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi*, s.188, Kasım 1977, s.554.

¹¹⁷ Özorun, “Bizans”, s.659.

İstanbul'un fethini müteakip, Fatih Sultan Mehmet, boş bulunan patriklik makamına yeni bir patrik seçilmesini emretti. Kilise hukukuna göre, patrik, makamını terkettiği zaman Patrikhane hukuken kapanmış sayılır. Bu duruma göre Fatih, kapanmış olan Rum Patrikhanesi'ni yeniden açtırmıştır. Bizans dönemi usûllerine uygun olarak yapılan bir seçimle Georgios Kortiosios Skolarios, "Gennadios" adıyla Osmanlı Devleti döneminin ilk patriği seçildi.¹¹⁸ Yok olmak üzere olan Ortodoks Kilisesi'ni yeniden hayata döndüren Fatih, yayınladığı bir fermanla, evvelce sahip olduğu haklara ilaveten patriğe, "Millet Başı" ünvanını vererek hem ruhanî, hem de cismaî yetkilerle donattı.¹¹⁹

Ancak Bizans İmparatorluğu zamanında dahi böyle geniş yetkilere sahip olmayan Rum Patrikhanesi ve kilise teşkilatı kendilerine gösterilen bu âlicenaplığa hiç de layık olmamıştır. Türk milletinin hoşgörü anlayışına sığınarak Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmışlar ve yok olan Bizans'ı ihya (Megalo İdea) hevesine kapılmışlardır. Osmanlı Devleti'nin zayıf anlarında bu ideallerini gerçekleştirmek için devlet içindeki azınlıkları kışkırtmışlar, kiliseler aracılığı ile Elen (Yunan) milliyetçiliği aşılama çalışmışlardır.¹²⁰

Osmanlı tarihinde bu yüzden cezalandırılan patrikler vardır. Patrik III. Partenios'un idamıyla sonuçlanan ilk olay 1657 senesinde oldu. Dönemin sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa, patriğin Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Eflak ve Boğdan Voyvodaları'na hitaben, isyana teşvik eder mahiyette yazmış olduğu bir mektubunu ele geçirdi.¹²¹ Ele geçirilen mektupta patrik şöyle diyordu: "Müddet-i devr-i İslâm tamam olmağa az kalmıştır; Hristiyanlık velvelesi âlemi tekrar tutacaktır. Ona göre tedarikde olası; pek yakında cümle vilâyetler Mesihiler (Hristiyanlar) eline geçip haç ve çana (sahip ve nâkusa) mensup olanlar İslâm memleketlerine sahip olacaklardır."¹²²

Köprülü, patriği huzuruna getirterek mektubu kendisine gösterdi ve niçin yazıldığını sordu; patrik te her sene Hristiyanları sadaka vermeye teşvik için böyle mektupların gönderildiği cevabını verince, mektubun içeriğiyle hiç alâkası olmayan bu açıklaması üzerine verilen emirle Parmakkapı'da asıldı. Derhal patrikhane basılarak

¹¹⁸ J.Von Hammer Purgstall, (Çev. Mehmet Ata), *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, c.III, İstanbul, 1330, s.8; Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı, Fatih-Yavuz-Kanuni*, Ankara, 1991, s.97-98; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, Ankara, 1988, s.6; Şahin, age, s.38-39.

¹¹⁹ Ercan, "İlişkiler", s.201; *Fener Rum Patrikhanesi'nin ihanetleri*, İstanbul, 1994, s.1. Fatih'in Fermanı için bk. Şahin, age, s.45-48.

¹²⁰ Prof.Dr. Luvaris'e göre patrikhane nuayyen ölçüde, çöken, ülkenin haklarının mirasçısı haline yükseltilmiştir. Patrik, Hristiyanlar için Bizans imparatorluğu'nun kıyafetini ve Bizans Devleti ¹¹⁸ J.Von Hammer Purgstall, (Çev. Mehmet Ata), *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, c.III, İstanbul, 1330, s.8; Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı, Fatih-Yavuz-Kanuni*, Ankara, 1991, s.97-98; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, Ankara, 1988, s.6; Şahin, age, s.38-39.

alametlerini, bu arada iki başlı kartaltı da almıştır. Şahin, age, s.127.

¹²¹ Uzunçarşılı, age, c.III/I, S.374.

¹²² Hammer, age, c.XI, s.16; Uzunçarşılı, age, s.374.

Rumlar'ın yeniçeri kıyafetine girip isyan çıkartacaklarına dair olan dedikoduları doğrulayıcı kırk elli kat dolama, fes ve yeniçeri üsküfö elde edildi.¹²³

Yine bir patriğin idâm edilmesiyle sonuçlanan başka bir olay 1821 yılında Yunan İsyanı sırasında cereyan etmiştir. Yunan isyanlarını hazırlayan ve idare eden İstanbul'daki patriğin idaresinde bulunan gizli Etnik-i Eteryâ Cemiyeti¹²⁴ idi. Eski Bizans'ı kurmak ülküsünü benimsemiş olan cemiyetin yöneticisi Rus Çarı'nın harp yaveri Aleksandr İpsilanti idi.¹²⁵

Sultan II. Mahmud ve Sadrazam Benderli Ali Paşa Etnik-i Eteryâ Cemiyeti'nin merkezini Rum Patrikhanesi ve elebaşının da Patrik Gregorius olduğunu seziyorlardı. Ani bir baskınla patrikhanenin aranmasına karar verildi. Yapılan baskın neticesinde şüpheler haklı çıktı ve birçok belge ele geçirildi.¹²⁶

İsyanda parmağı olduğu anlaşılan Patrik Gregorius, Rumlar'ın paskalya günü olan 21 Nisan 1821'de resmî elbiseleriyle birlikte, yaftası¹²⁷ İğöğsünde olarak patrikhanenin orta kapısı (Petro Kapısı)nda idam edildi.¹²⁸ Peşinden Kayseri, Edremit ve Tarabya Metropolitleri de Balık Pazarı'nda, Kaşıkcılar Hanı önünde ve Parmakkapı'da idam edildiler.¹²⁹

Patriğin asılmış olduğu Petro Kapısı o günden itibaren kapalı tutulmaktadır.¹³⁰ Söylentilere göre bir Türk devlet reisinin, Gregorius'un asıldığı yerde, patrikhane papazları önünde asılmasına, Türk Milleti'nden bu intikamın alınmasına kadar söz konusu kapı kapalı tutulacaktır.¹³¹

¹²³ Uzunçarşılı, age, s.374, Hammer'e göre söz konusu giysiler patrikhanenin muhafazasına memur yeniçeri müfrezesine aitti. Hammer, age, c.XI, s.17-18.

¹²⁴ Etnik-i Eteryâ Cemiyeti'nin İstanbul'da teşkilatlanması ve geniş bilgi için bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* c.XI, İstanbul, 1309, s.74-131; Salıxık, age, s.143-188.

¹²⁵ N.Iorga, (Çev. B.Sıtkı Baykal), *Osmanlı Tarihi*, c.V, Ankara, 1948, s.245; J.A.R. Marriot, *The Eastern Question*, Oxford, 1958, s.195; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.V, Ankara, 1988, s.109-110; Georges Castellon, (Çev. Ayşegül Yaraman), *Balkanlar'ın Tarihi*, İstanbul, 1993, s.270-271.

¹²⁶ Ele geçen belgelerin içinde Morali asi kaptanlara yazılan mektuplar, İstanbul'daki hazırlıklar için verilen bilgiler, Dışişleri Bakanı'nın maiyetinde çalışan Fenerli Rum beylerinden alınan devletin gizli hazırlıkları, İngiliz ve Fransız elçiliklerinden edinilen bilgiler, Odesa'daki Etnik-i Eteryâ merkezinden gönderilen silahlar ve daha birçok belge vardır. Şahin, age, s.147.

¹²⁷ Yafta için bk. Şahin, age, s.151-152.

¹²⁸ Iorga, age, s.258-259; Marriot, age, s.205; Yücel Özkaya, "1821 Yunan İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara, 1986, s.122.

¹²⁹ Cevdet Paşa, age, s.163; Kıbrıs'ta da Yunan İsyanı'yla ilişkileri tespit edilen, Başpiskopos Kyprianos ve bazı metropolitler idam edildiler. Cevat Gürsoy (Halil İnalçık-E.Kuran-H.Fikret Alasya), *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara, 1964, s.97.

¹³⁰ Bk. resim I.

¹³¹ Bekir Berk, *Patrikhane ve Kıbrıs*, İstanbul, 1962, s.25; İsmet Bozdağ, "Patrikhanenin Fesat Sicili", *Tarih ve Medeniyet*, sa.24, Şubat 1996, s.50. Bir başka Yunan hikayesine göre bir gün Konstantin

1829 senesinde Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla Megalo İdea yolunda faaliyetlerine hız veren Fener Rum patrikhanesi, 1867 tarihinde başlayan Girit İsyanı'nda da Türklük aleyhindeki duygularını açığa vurmaktan çekinmediler. Adada bulunan Rum papazlar vasıtasıyla yürütülen isyan hareketleri Fener tarafından idare edildi.¹³²

Patrikhane'nin Yunanistan lehine çalışmaları 1909 Ağustosunda askeri darbeye iktidara gelen Venizelos döneminde en yüksek noktasına ulaşmıştır.¹³³ Patrikhane Yunan Başbakanı Venizelos'un direktifleri doğrultusunda Balkan ülkeleri (Bulgar, Sırp ve Romenler) arasında adeta dinî bir elçilik görevi yapmış söz konusu devletlerin Osmanlı Devleti'ne savaş açmaları için ortam hazırlamıştır. Patrikhane'nin büyük çabalarıyla 1912 yılında başlayan Balkan Şavaşı'nı takiben altı hafta içinde İstanbul hariç, Türkler'in Avrupa'daki varlığı sona ermiştir. Artık Yunanistan'ın Türkiye'deki icrâ vasıtası haline gelen patrikhane için Venizelos şöyle diyordu: "Patrikhane Yunanistan'ın emrine girmelidir, bu suretle birleşmiş bir patrikhanenin ilerideki millî davalarda rolü pek büyük olacaktır."¹³⁴

Yukarıda, ana hatlarıyla mazisini vermeye çalıştığımız Fener Patrikhanesi Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasıyla açıkça işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmış ve hatta Yunan işgâl kuvvetlerinden daha büyük yaralar açmıştır.

III- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE AZINLIKLARIN FAALİYETLERİ

Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918)'nin ardından İtilâf Kuvvetleri Balkan Ordusu Başkumandanı General Franchet d'Esperey, 8 Şubat 1919' da, beyaz bir

isminde bir Yunan kralı İstanbul'u zapt edecek ve patrikhanenin kapalı kapısı o zaman açılacaktır. Salısk, age, s. 159.

¹³² Şahin, age, s. 160-161.

¹³³ Ali Karakurt, *Fener Patrikhanesi'nin İçyüzü*, İstanbul, 1955, s.4. geniş bilgi için bk. M.Murat Hatipoğlu, "Eleferios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara, 1986, s.460-468.

¹³⁴ Karakurt, age, s.4.

at üzerinde birliklerinin başında İstanbul'a muzafferâne bir giriş yapmıştır.¹³⁵ Kendisini alkışlayanlar arasında savaşın bitmesinden memnun olan bir grup Türk de vardır. Fakat, kalabalığın esas kısmı, İtilâf Kuvvetleri'nin zaferini kendi zaferleri olarak gören Rumlar ve Ermeniler'den oluşmaktadır. Bu manzaralar, azınlıkların önemli sayıda bulunduğu ülkenin diğer bir çok şehirlerinde de yaşanmaktadır. Bu manzaralar aynı zamanda yurdun her tarafında ayrılıkçı tertiplerin doruk noktasına çıkmasının başlangıcı olacaktır. Rumlar ilk günden itibaren faaliyetlere başlamışlardır.

Türkiye'deki Rum toplumu, dünyadaki bütün Yunanlılar'ın Atina'nın hatta Bizans İmparatorluğu'nun görkemli başşehri Konstantinopol'un etrafında birleşmesi demek olan "Megalo İdea" çığırkanları tarafından bir asırdan fazla zamandır böyle bir sahneye hazırlanmaktaydılar.¹³⁶

Çok geçmeden Rumlar komiteler kurmuşlar ve her tarafda eski eşkiyalık geleneklerini canlandırmışlardır. Bu amaçla, "Rum Matbuat Cemiyeti, İzcilik Teşkilatı, Rum Mudafaa-ii Milliye Cemiyeti, Rum Trakya Cemiyeti, Rum Muhacirin Cemiyeti, Rum Tüccar Cemiyeti, Rum Küçük Asya Cemiyeti, Rum Edebi Cemiyeti ve Pontus Cemiyeti kurulmuştur.¹³⁷

Söz konusu cemiyetlerin ve eşkiya hareketlerinin merkezi, Yunan Başbakanı Venizelos'un emrine girmiş Fener Patrikhanesi'ydi. Fakat, Venizelos Patrikhane'yi bu hâli ile Anadolu'da başarmak istediği büyük işler için yeterli görmüyordu. Patrikhane'yi yeniden tanzim etmek gerektiğine inanıyordu.¹³⁸ İlk iş olarak Karamanlı olan Patrik uzaklaştırılarak, Kasım 1919'da Patrik vekilliğine Yunanistan'ın direktiflerine harfi harfine uyacağına inanılan Bursa Metropoliti Doroteos getirildi.¹³⁹ Patrikhane kadrosu genişletilerek büyük bir örgütle çalışmalar başlatıldı.

¹³⁵ Paul Dumant, (Çev. Zeki Çelikkol), *Mustafa Kemal*, Ankara, 1993, s.12.

¹³⁶ Dumant, age, s.13.

¹³⁷ Karakurt, age, s.5; Yılmaz Kurt (haz.), *Pontus Meselesi*, Ankara, 1995.

¹³⁸ Ali Güler, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Ankara, 1988, s.15.

¹³⁹ Karakurt, age, s.5; Kurt, age, s.33; Sabahattin Özel. "Milli Mücadele'de Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'daki Faaliyetleri ve Atatürk'ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri". *Askeri Tarih Bülteni*, sa.40, Ankara, Şubat 1996, s.2.

Patrikhane, 1919 senesi Temmuz’unda kapısı üzerine çifte kartal taşıyan eski Bizans bayrağını astı ve bütün işlerini birinci derecede İstanbul Yunan siyasi temsilciliği ve ikinci derecede ise İtilâf Devletleri temsilcilikleriyle görmeye başladı.¹⁴⁰ İtilâf filolarının İstanbul’a gelişini kutlamak için Rum okulları üç gün tatil edildi ve bu okullarda Türkçe dersleri kaldırıldı.¹⁴¹

Bu arada patrikhane, emri altındaki Rum basınına da kullanarak, Türkler tarafından Rumlar’a zulüm yapıldığı yolunda yalan propagandalara başladı. 28 Eylül 1920’de Anglikan Kilisesi Başpiskoposu Sir Randel’e ve 23 Eylül 1920’de Avrupa siyasi çevrelerine “Hunhar, canavar, suratlı, zâlim Kemalistler’in zulümlerinden bizi kurtarın” ifadelerinin yer aldığı telgraflar çekmiş ve 1 Şubat 1921’de Rumluğun kurtuluşu için İtilâf Devletleri’nin başbakanlarına başvuruda bulunmuştur.¹⁴²

Patrikhane’de planlanan katliam programının Ege bölgesi temsilcisi İzmir Metropolitisi Hirisostomos idi. Hirisostomos bir taraftan gönüllü Rum birlikleri hazırlıyor, bir taraftan da kilisede hemen her gün ruhanî âyin perdesi altında, Ege Rumları’nın Türklüğe karşı düşmanlık duygularını kışkırtıyordu.¹⁴³

15 Mayıs 1919’da İzmir Yunanlılar’ca işgâl edildi. Hirisostomos karaya çıkan Yunan askerlerini törenle karşılayarak takdis etmiştir.¹⁴⁴ Bununla da yetinmeyen Hirisostomos, “Ne kadar çok Türk kanı içerseniz, cennet size o kadar yakın olur, Türk’ün kanını içmek sevaptır” diyerek Yunan askerlerini ve yerli Rumlar’ı katliâma sevk ediyordu.¹⁴⁵

Patrik vekili Doreteos ise, İzmir’in işgâli üzerine “Yunan ordularının Hristiyanlık adına cihad yaptıkları ve Türkiye’deki Rumlar’ın Yunan ordusuna katılması için” resmi beyannâme yayınlamıştır.¹⁴⁶ Bunun üzerinde İstanbul ve diğer şehirlerden bir çok Rum Yunan ordusuna gönüllü olarak katılmışlardır. İzmir’in işgaliyle Türkler’e karşı katliam

¹⁴⁰ Karakurt, age, s.6; Berk, age, s.11; Kurt, age, s.35.

¹⁴¹ Şahin, age, s.166; Başdoğan, age, s.189; Güler, age, s.21.

¹⁴² Kurt, age, s.36; Karakurt, age, s.31.

¹⁴³ Sıtkı Aydıncl, *Güneybatı Anadolu’da Kuva-yi Millîye Hareketi*, Ankara, 1992, s.21-22.

¹⁴⁴ Şahin, age, S.171; Başdoğan, agm, s.189.

¹⁴⁵ Şahin, age, s.171.

¹⁴⁶ Şahin, age, s.172; Karakurt, age, s.17; Özel, agm, s.6.

başladı. İngiliz Başbakanı Lloyd George, Yunanlılar'ın Anadolu'daki vahşetlerini "salibin hilâlden intikâmı" olarak gösteriyordu.¹⁴⁷

Patrikhane Yunanistan'a daha iyi hizmet edebilmek için 1919 yılında Mavri Mira (Kara Keder) Derneği'ni kurdu. Ermeni Patriği Zaven'in de içinde bulunduğu bu derneğin amacı Batı Anadolu ve Trakya'nın Yunanistan'a bağlanması ve Karadeniz kıyısında Pontus Rum Devleti'nin kurulmasıydı.¹⁴⁸

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgâlinin ardından faaliyetlerini artıran Patrikhane, Yunan Ordusu'nun Edirne'yi alıp ilerlemesi üzerine, bölgede bulunan Rum papazlarına Yunan askerlerini karargâhlarında takdis etmelerini emretmişti.¹⁴⁹ Bunun üzerine Edirne Metropoliti Polikaryos, Trakya'da bulunan bazı papazları da yanına alarak Atina'ya gitmiş ve orada Edirne'yi kurtardığından dolayı Venizelos'a teşekkür ederek ona uzun ömürler dilemiştir.¹⁵⁰

Patrikhane daha da ileri giderek, ani bir gece baskınıyla Ayasofya'yı ele geçirmeğe kalkıştı. Muvaffak olacaklarına inanan Rumlar, büyük bir Yunan bayrağı ve çan ile şenlikler yaparlarken Patrikhane de orada âyin yapmak için hazırlanıyordu.¹⁵¹ Hükümet bu plânı öğrenince bir tabur askerle Ayasofya'yı korumaya aldı. Tabur komutanına da şu emir verildi:

"Ayasofya Câmii'ne karşı herhangi bir tecavüz, silahla karşılanacaktır. Üstün kuvvetlerle hücum karşısında mukâvemet kırılacak olursa, minarelerin çan ve kubbesine haç takmalarına fırsat vermeden Ayasofya Camii dinamitle havaya uçurullacaktır."¹⁵² Bu karar üzerine saldırganlar başarılı olamayarak geri çekilmişlerdir.

¹⁴⁷ Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi*, İstanbul, 1984, s.132. İtilaf Devletleri'ne mensup denizci erler, limanda bulunan donanma gemilerinin güvertelerinden işlenen cinayetleri görünce dineze atlayıp masum halkın yardımına koşmak istemişlerse de bundan men edildikleri gibi, olan bitenleri görmelerini engelleyici tedbirler de alınmıştır. Şahin, *agc.*, s.175.

¹⁴⁸ İrfan Kıbrıssoğlu, *Patrikhane Köstebekleri*, İstanbul, 1967, s.21-22; Şahin, *agc.*, s.172; Başdoğan, *agm.*, s.188; Dumont, *agc.*, s.14.

¹⁴⁹ Şahin, *agc.*, s.177.

¹⁵⁰ Güler, *agc.*, s.29.

¹⁵¹ Berk, *agc.*, s.11.

¹⁵² Şahin, *agc.*, s.179.

Yurt içinde faaliyet sürerken Patrikhane dış temaslarda da bulunuyordu. 23 Şubat 1921'de Rumlar'ın kurtuluşu için Londra Konferansı Başkanlığı'na telgraf çekildi ve aynı gün Patrik vekili Doroteos hediyeler ve sözde belgelerle Londra'ya hareket etti.¹⁵³ 19 Mart 1921'de Patrikhane Sevr Antlaşması değişecek olursa Rumlar'ın düşecekleri durumları bildiren bir yazı kaleme alarak, telgrafla İtilâf Devletleri başbakanlarına bildirmiştir.¹⁵⁴

5 Mart 1921 tarihinde Yunan Millet Meclisi, Fener Patrikhanesi meselesini görüşürken milletvekillerinden Kampanis'in Patrikhane'ye yaptığı hücumlarına karşı Dışişleri Bakanı Baltacis cevap olarak:

“Yunan milleti bugün Fener Patrikhanesi'ne şükran borçludur. Onun geçmiş mücadelesi Yunan milletine bu fetihleri kazandırdı. Sözlerinizi geri alınız!”¹⁵⁵ diyordu.

Gerek Patrikhane ve gerek Yunan temsilcilikleri tarafından sevk ve idare edilmekte olan dernek ve teşkilat içinde pek mühim olan biri daha vardık ki o da Pontus Cemiyeti ve Teşkilatı'dır. 1904 yılında Merzifon'da Amerikan Koleji'nde kurulan cemiyet kısa zamanda genişleyerek Trabzon Metropolithanesi'nin yardımıyla ilk faaliyetlerine başlamıştır.¹⁵⁶

Karadeniz sahillerinde bağımsız bir Pontus Devleti kurmayı amaçlayan cemiyet esasen metropolithane ve kiliselerde genişlemiş olup, âsilerin başında Amasya ve Samsun bölgesi Metropoliti Yermanos ile Trabzon Metropoliti Hrisantos vardı.¹⁵⁷ 27 Temmuz 1921'de Amasya Metropoliti Yermanos, Patrikhane meclisine yaptığı bir müracaatta, artık Pontus Hükümeti'nin resmen teşekkülünü ve müstakil bir millet olarak faaliyete geçmesi lüzumunu belirtti.¹⁵⁸ Bunun üzerine Patrikhane Yermanos'u Atina'ya Yunan Hükümeti ile görüşme yapmaya göndermiştir.

¹⁵³ Şahin, age. s.173; Başdoğan, agm. s.189; Kurt, age. s.36.

¹⁵⁴ Kurt, age. s.39.

¹⁵⁵ Berk, age. s.22; Başdoğan, agm. s.189; Kurt, age. s.40.

¹⁵⁶ Kenan Esengin, *Millî Mücadele'de İç Ayaklanmalar*, İstanbul, 1975, s.198-199; Şahin, age. s.179; Kurt, age. s.51.

¹⁵⁷ Şahin, age. s.179; Güler, age. s.25-26; Dumont, age. s.15; Kurt age. s.68.72.

¹⁵⁸ Karakurt, age. s.19.

İzmir'in işgâli'nin ardından Pontus Devleti'nin kurulmasına garanti gözüyle bakan Patrikhane, vakit kaybetmeden Pontus Cumhuriyeti'nin sınırlarını belirleyen bir harita bastırarak Anadolu'da bulunan bütün metropolitliklere göndermiştir.¹⁵⁹ Haritaya göre Pontus Cumhuriyeti'nin merkezi Samsun olmak üzere Batum'un kuzeyinden İnebolu'nun batısına kadar Karadeniz kıyılarıyla, Rize, Trabzon, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu, Çankırı, Yazgat, Sivas, Gümüşhane, Doğu Karahisar, Tokat, Amasya, Çorum ve Erzincan sancağının bir bölümünü kapsıyordu.¹⁶⁰

Savaş için gerekli silâh ve savaş malzemeleriyle kilise, okul ve hastahane gibi masûniyeti olan yerleri doldurdıkları gibi, para yönünden de iç ve dış yardımlarla çok iyi takviye edilmişlerdi.¹⁶¹ Kurulan çeteler masum Müslüman halkı katlederken, diğer yandan da gönüllü Pontus Rumları "Pontus Taburu" adıyla Yunan ordusunda hizmet vermekteydiler.¹⁶²

İçerde katliamlarını sürdüren Pontuscular, İtilâf Devletleri nezdinde de destek arıyorlardı. Hatta, Trabzon Metropolit Hrisantos Paris Barış Konferansı'na bir çok defa Pontus meselesine dair "Muhtıra" lar göndermekten çekinmemişti.¹⁶³

İşlenen cinayetler ve faaliyetler karşısında, Millî Hükümet, Karadeniz kıyılarındaki bütün illeri savaş bölgesi olarak ilân etmeye karar verdi ve merkezi Sivas'ta bulunan Üçüncü Kolordu, Mustafa Kemâl Paşa'nın emriyle askeri müdahaleyle görevlendirildi.¹⁶⁴

Türk milletinin yaşama savaşı verdiği bu günlerde, olayın tadını çıkaran sadece Rumlar değildi. Ermeniler de 19. asırdaki ihtilâflarla başlatılmış olan millî kurtuluş sürecini sonuna götürmek için mevcut şartlardan istifade etmeyi ve Doğu Anadolu'da kendi devletlerini kurmayı dilemektedirler.¹⁶⁵ İşgâlcilerle haberli ve beraber çalışan

¹⁵⁹ Berk, age, s.11, Bk.ek.2.

¹⁶⁰ Karakurt, age, s.10, Kurt, age, s.61.

¹⁶¹ Şahin, age, s.181,182; Kurt, age, s.92.

¹⁶² Kurt, age, s.116.

¹⁶³ Gönderilen muhtıralar için bk. Kurt, age, s.106-115.

¹⁶⁴ Karakurt, age, s.76-77; Şahin, age, s.183-184.

¹⁶⁵ Dumont, age, s.13.

Ermeniler onlardan emir alıyorlardı. Doğuda Rus ordusunda, güneyde ise Fransız ordusu saflarında çarpışıyorlardı.¹⁶⁶

Doğu ve Güney Cephesin'de açıkça saldırıya geçen Ermeni Çeteleri, Batı Cephesi'nde ve Karadeniz kıyılarında da Yunanlılar'la birlikte hareket etmişlerdir.¹⁶⁷ Fakat bu birliktelik uzun sürmemiştir. Ermeniler'in bağımsız olarak kurmak istedikleri devletin sınırları içinde, Pontuscular'ın kendi cumhuriyetlerinde gösterdikleri Trabzon vilayetinin de olduğu anlaşılınca her iki grup bir daha birleşmemek üzere ayrılmıştır.¹⁶⁸ Ruslar'ın çekilmesinin ardından Doğu Anadolu'ya hakim olan Ermeniler, binlerce masum Türk vatandaşını katletmişlerdir. Bu cinayetler, Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması'na kadar devam etmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında, Filistin'de millî bir devlet kurmak isteyen Siyonist Yahudiler'in dışında, Anadolu Yahudileri Kurtuluş Savaşı'nda Türk Hükümeti'ne sadık kalmışlardır. Kemalist hareketi destekleyen Yahudiler'den hatta bir kısmı da Türk ordusuna katılmışlardır.¹⁶⁹

Türk Devletini'nin, yukarda bahsettiğimiz kesimlerinde isyanlar ve cinayetler sürerken, Anadolu'daki Ortodokslar Karadeniz kıyıları haricinde bazı papazların etkili olmayan küçük çabaları dışında olayların dışında kalmışlardır. Hatta son zamanlarda bir Yunan kilisesi haline gelen Fener Patrikhanesi ile dinî bağlardan başka hiçbir ilgileri kalmamıştır.¹⁷⁰ Bunun sebebi Anadolu Ortodoksları'nın dil, kültür ve gelenek bakımından Türklüğü benimsemiş olmaları ve başlarında kendilerini Fener ve Yunan Hükümeti adamlarının tahriklerinden uzak tutmayı başaran Papa Eftim'in bulunmasıdır.¹⁷¹

¹⁶⁶ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1988, s.360-362; Salahi Sonyel, *Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire*, Ankara, 1993, s.393; Ahmet Refik, (haz. Hamide Koyukan) *İki Komite İki Kıfal*, Ankara, 1994, s.50; Azmi Süslü, *Armenians and The 1915 Event of Displacement*, Ankara, 1994, s.63; Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları* İstanbul, 1994, s.7.

¹⁶⁷ Gürün, age, s.83.

¹⁶⁸ Başdoğan, age, s.189; Sonyel, age, s.347,381; Kurt, age, s.40-42.

¹⁶⁹ Kemal Erdeha, *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul, 1975, s.28; Sonyel, age, s.430-441.

¹⁷⁰ Başdoğan, age, s.175.

¹⁷¹ Ercan, "*Fener*", s.413ç

Birinci Bölüm

ANADOLU TÜRK ORTODOKS KİLİSESİ'NİN KURULUŞU

I- Papa Eftim

Osmanlı Devleti idaresi altında merkezce uygulanan "Millet Sistemi" gereği bağlı buldukları ve o ana kadar kendilerine felaketten başka bir şey getirmeyen Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi kamburunu sırtlarında taşıyan Anadolu Türk Ortodoksları, I. Dünya Savaşı sonunda yükselen Genç Türkiye Devleti ile, Atatürk'ün "Millî Mücadele'de bize bir ordu kadar yardım etti" dediği Papa Eftim önderliğinde bu kamburlarını sırtlarından atarak millî kiliselerini tesis etme imkanını bulmuşlardır.

Papa Eftim, 1300 (1884-1885) yılında Yozgat'ın Akdağmadeni kazasının İstanbulluğuoğlu mahallesinde dünyaya geldi. Kendisine büyük babasının ismi olan Pavri adı verildi. Babasının adı Baraş, annesinin adı Mariya'dır.¹⁷² Babası tüccardı ve kendileri Karahisarlıoğlu adıyla anılırlardı.

Büyükannesinin teşvikiyle küçük yaşta dinî konularla ilgilenmeye başladı. İlgisi neticesi gitmiş olduğu kilise okulunda okumayı yazmayı öğrendikten sonra Akdağmadeni Rüştüyesi'ne başladı. Zekası ve çalışkanlığı ile rüştiyedeki hocası Şevki Efendi'nin sevgisini kazanan Papa Eftimin dine olan alakası bir kat daha arttı.¹⁷³ Rüştiyeden sonra bir manastıra girerek 21 yaşında ruhban mesleğine girdi. 1908'de Ankara'ya giderek babasının mesleği olan manifaturacılığa başladı. 1911 yılında evlendi. 1912'de diyagoz¹⁷⁴ ve 1915'de bir seçimle papaz olarak Akdağmadeni'ne döndü. 1918 yılında Keskin metropolit vekili tayin edildi. Türk Kurtuluş Mücadelesi'ne fiili iştiraki bu görevi dönemine rastlar.

Papa Eftim'in Millî Mücadele'ye ilk katkısı, Sevr Muahedesi'yle parçalanmak istenilen Türk vatanında hükümet içinde hükümet tavrı takınarak işgalcilerle işbirliği

¹⁷² Bk. ek 3.

¹⁷³ Arkadaşlarının Kur'an okuyarak onu ezberlediklerini ve onlara "hafız" denildiğini görünce kendisine de hafız denilmesi için İncil'i ezberlemeğe başlamıştır. Teoman Ergene, *İstiklâl Harbi'nde Türk Ortodoksları*, İstanbul, 1951, s-5.

¹⁷⁴ Rubban sınıfı üç kısımdır,

a) Diyagoz.

b) Papaz.

c) Episkepos, Diyakoz, bunların birincisidir. Üç sınıfta yalnız takdis ile olur. Bunun dışında olanlar ise-mesela başepiskopozluk gibi-rütbe ile verilir. Ercan, "Fener", s.417.

yapan Fener Rum patrikhanesinin yıkıcı faaliyetlerine katılmadığını ve harici saldırıların Müslümanları olduğu gibi Hristiyanları da çok üzdüğünü açıklayan bir beyannâme yayınlamak olmuştur. Papa Eftim'in hangi ruh ve idealle Millî Mücadele'de yer aldığını bütün çıplaklığıyla ortaya koyan bu beyannamenin önemli kısımlarını aynen vermekte fayda vardır :

"Avrupa müdahalesi ve bilhassa, son zamanlardaki Yunan taarruzları neticesinde Anadolu'nun Müslümanları gibi biz Hristiyanları da müteessir ve mutazzır oluyorlar. Buna hiç şüphe yoktur. Anadolu'yu hiç bir Hristiyan yoktur ki şu umumi felâketin kendilerine ait kısmın yerine müsebbibi İstanbul Patrikhanesi olduğuna kanaat getirmemiş olsun.

Zira kâbili inkâr bir keyfiyyet değildir ki, Türk hükümetimizin bidayetden şimdiye kadar kiliselerimize bir müdahalesi olmamış iken İstanbul Patrikhanesi mübarek İsa Mesihimizin emri hilâfına ruhanîyetin ve mehabimizi şerre alet ederek, Türk olduğumuz halde Elenizm propagandasıyla işgal edilerek güya aslen Yunanlı imiş ve aslına rücu edermiş gibi ekalliyet hukuku iddiasıyla mezhebi millete karıştırarak bir taraftan bizi Yunan âmâline alıştırmak desiselerini istimal ve diğer taraftan da umumi vekilimiz imişcesine hakkımızı istiyoruz der gibi vaziyetler alarak Avrupa'ya karşı hükümetimizden müşteki sıfat ve vaziyetiyle göstermeye kalkıştılar.

İstanbul patrikhanesi acaba bu hususta haklı mı? Haksız mı? Meselenin ruhanî, cismanî olarak etraflıca halline girişelim;

Evvela, ruhanî düşüncemizden bahsedelim; İncil-i şerifte mübarek İsa Mesihimizin, Allah'a ait olanı Allah'a ve hükümdara ait olanı hükümdara veriniz, diye buyurduğu yazılı olduğu gibi, İsa Mesih'in resulü Pavlos'un Romalılar'a hitaben yazdığı mektubun onüçüncü babında aynen şöyle yazılıdır :

" Herkes emri altında bulunduğu hükümete itaat etsin. Zira Allah tarafından olmıyan hiç bir hüküm ve hükümet yoktur. Hükümet, mevcudu Allah tarafından tertip edilmiştir. Bunun için hükümete muhalefet eden Allah'ın tertibine mukavemet edenler, kendi aleyhlerine hükmü davet ederler. Zira, hükümetler, iyi ameller için değil, ancak kötü ameller için korkutuyorlar. Hükümetten korkmamak ister misin? İtaat et. Ve iyi olanı işle ki onun tarafından metholunacaksın. Çünkü senin iyiliğin için, Allah tarafından memurdur. Lakin kötü olanı işler isen kork. Çünkü; o, kılıcını beyhude taşımıyor. Zira, Allah tarafından memur olup, kötülük işleyen ve itaat etmeyen üzerine gazab icrası için intikam alıcıdır....."

Meselenin dünyevî ve cismanî hususlarındaki düşüncemize gelince, bu da pek açık ve çok basit olduğundan uzun uzun izahat vermeğe lüzum görmüyorum. Çünkü bu da herkesçe malum bir keyfiyettir. Meselâ, İstanbul Patrikhanesi bize Türklüğümüzü unutturmak ve lisanımızı değiştirmek için aldığı bunca tedbirler hiç kâr etti mi?... İşte Türk tabiiyetimiz ve lisanımız olduğu gibi bâkidir. Halis Türk ve Türk evlâtları olduğumuzu âdet, töre, kültür ve her ahvalimizle bunu ispat etmekteyiz.

Düşüncelerimizi böylece hûlasa ve halletmiş oluyorum, zannederim. İşitmek için kulağı olan işitsin! On asırdanberi Anadolu'da Türk hükümetimiz kiliselerimize ve drinimize ne zaman tasarruf etti?.. Böyle bir şey vakimidir?... Haşâ!

Din Allah'a ait ve vicdana bağlıdır. Kiliseler siyaset ocağı değildir, Allah'ın evidir. Din şerre ve ihtilafa alet değil, hayra ve iyiliğe sulh ve selamete delalettir. Fener Patrikhanesi, dinî ve ruhanî vazifesini ihmal ederek şanlı Türk milletinin şanlı biz evlatlarını desiseler ile Yunanlı yapmağa kalkışması ve Avrupa'ya böyle göstermesi, Türk milletinin aleyhine esastan ari şikayetlerde bulunması, Allah'ın emrine ve hakikate muhaliftir..¹⁷⁵

Bu beyannâme İstanbul'daki Fener Patrikhanesi cephesinde derin akisler uyandırdı. Bunun üzerine Fener Patrikhanesi Keskin metropolit vekili Papa Eftim'e bir tamim gönderir. Bu tamimde Türkiye'nin Yunanistan'a verilmiş olduğundan, dolayısıyla Türk Hükümeti'nin emirlerine itaat edilmemesi gerektiğinden ve Ortodoks Rumların Türk uyruğunda kalmalarına lüzum kalmadığından bahisle o sıralarda yapılması beklenen milletvekili seçimine Türk olmadıklarından kesinlikle girmemeleri emrediliyordu. Papa Eftim ne dine, ne mantığa, nede insanlığa uygun bulduğu bu tamimi, derhal cemaatini toplayarak protesto etmiştir. Sonunda Fener Patrikhanesi, susturamadığı Papa Eftim'in tutuklanıp kendilerine teslim edilmesi için Aralık 1918'de sadarete bir tezkire yazdı. Fakat Ankara valisi Muhiddin Paşa ve Keskin kaymakamı Avni Bey kendileri gibi Millî Mücadele taraftarı olan Papa Eftim'in tutuklanması emrini çeşitli bahanelerle yok etmesini bilmişlerdir.

Girişimlerinin sonuçsuz kaldığını gören Fener Patrikhanesi daha amansız yollar ararken Papa Eftim bir sonraki icraatını şöyle izah etmektedir: "1919 Mayıs'ında Atatürk'ün Anadolu'ya geçip Erzurum ve Sivas Kongreleri yapıp millî harekete bir mevcudiyet verildikten sonra, Keskin'de yapılan bir miting sırasında İstanbul Hükümeti'ni

¹⁷⁵ "Ortodoks. Kiliselerine Bir Tamim", *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Kasım 1921.

tanımayıp Mustafa Kemal Paşa'yı tanıdığını ve ancak ondan emir alabileceğini bildirdim. Büyük Gazi'nin Ankara'ya gelişinden ve Millî Hükümet'in kuruluşundan sonra onlarla teşrik-i mesai ettim. O hareketimi takdir eden bütün Anadolu Cemaat ve kiliseleri bana iltihak etti."¹⁷⁶

Millî Mücadele'de Ankara bütünüyle hastane ve cephe gerisi halkın bütün varlığıyla Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde olduğu bir belde halindeydi. Papa Eftim'de Keskin bölgesinde Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emirle çevreyi ayaklandırmış, din farkı olmadan bölgenin tümüyle Millî Mücadele fikri çevresinde kümelenmesini sağlamıştı.¹⁷⁷

Bu sırada Fener Patrikhanesi'nin bütün dünya milletlerine hitaben yayınladığı bir beyannâmede şunlar yer alıyordu : "Canavar, zalim Kemalistler'in zehirli yuvalarını yıkmak için acele ediniz!..."¹⁷⁸ Bu beyannâmeğe cevap veren Papa Eftim, birçok yabancı gazeteciyi Ankara'ya çağırarak onlara Fener Patrikhanesi'nin gerçek yüzünü anlatmış, Anadolu'daki mücadelenin Müslümanlık-Hristiyanlık meselesinden ziyade istiklâl ve hürriyet davası olduğunu görmelerini ve olayları bu açıdan ele alıp dünya kamuoyununu aydınlatmalarını sağlamıştır.

Bir gün, Ankara'da Büyük Millet Meclisi binası önünde halkın maneviyatını yükseltici konuşmalar yapılırken, konuşmaları bir kenarda dinleyen Mustafa Kemal Paşa Papa Eftim'den de bir konuşma yapmasını istemiş, Papa Eftim de Meclis binasının önündeki duvarın üstüne çıkarak orada bulunan halkta ve mebuslarda büyük heyecan uyandıran bir konuşma yapmıştır.¹⁷⁹

Papa Eftim Anadolu Türk Hristiyanları'nı o kadar iyi ve muntazam idare etmişti ki, az bir zaman içinde cemaatler arasında mevcut olan ve türlü siyasi şekiller olmaya başlayan bir çok ihtilaflar ortadan kalkmış, bütün Ortodoksları millî ideal etrafında birleştirmeye muvaffak olmuştu.¹⁸⁰ Fakat hukuki bir zemine dayanmayan Anadolu'da yürüttüğü mücadelenin İstanbul'da tesirli olamayacağını biliyordu. Bu nedenle Fener Patrikhanesi'nin yerini alacak, Anadolu'da bağımsız millî bir kilise kurmaya ve bu suretle mücadelesini sürdürmeye karar verdi. Bu iş için düşman işgalinden uzak kalmış Kayseri'yi seçen Papa Eftim TBMM Hükümeti Adliye Vekaleti'nden izin alarak çalışmalarına başladı. Zaten o sıralarda İstanbul Patrikhanesi'nin yerine, bir yenisinin kurulması için

¹⁷⁶ M.Emil Elöve, "Türkiye'de Din İmtiyazları", *AÜHED*, c.X, 1968, s. 363-364.

¹⁷⁷ İlhan Akçay, *İlden İle Atatürk Yurt Dizileri, Atatürk Ankara'da*, Ankara, s.65.

¹⁷⁸ Nurettin Peker, "Papa Eftim'in Arkasından", *Tarih Konuşuyor*, c.VIII, Mayıs 1968, s.3691.

¹⁷⁹ Bk. resim 2.

¹⁸⁰ Ergene, age. s.18.

Anadolu Ortodoksları'nda ve kamuoyunda kuvvetli bir teşebbüs arzusu belirmişti.¹⁸¹ Anadolu'nun Ortodokslar'ca sakin her yerinden Mustafa Kemal Paşa'ya, Adliye Vekaleti'ne ve vesair makamlara her gün bir çok telgraf gelmekteydi. Ortodokslar bu telgraflarında genellikle Fener Patrikhanesi'nin kendilerini temsil etmediği, eskiden beri ahlak ve eski adetlerini muhafaza ettikleri, Türkçe'den başka bir lisan konuşmadıkları ve dolayısıyla Türk oldukları konularını işliyorlardı. Dönemin gazetelerinde yayınlanan bu telgraflar arasında Isparta'dan gelen bir telgrafta papazların bile aslen Türk olan yerli ahaliden yetiştirilmiş olduğundan bahsediliyordu. Havza Piskoposu ise telgrafında "hükümet-i metbuamız ve İslâm vatandaşlarımız nazarında fena görülmeğimize sebep olan İstanbul Patrikhanesi'nin hilafi salahiyeti siyasi ve idarî şekillere kadar çevirdiği nüfuzu ruhanîyesini üzerimizden nez ediyoruz..." demektedir.¹⁸² Ayrıca Kayseri'den gönderilen iki telgrafnâmede de talep edilen kilisenin teşkili halinde Avrupa'nın ileride Türk Ortodokslar'a sürmek isteyeceği lekeye meydan verilmemiş olacağı vurgulanıyordu. Hemen hemen aynı şikayet ve isteklerin yer aldığı pek çok telgraftan bazıları şunlardır:

Isparta'dan Papaz Yovakim, Papaz Nikola, Papaz İstitati ve sair bir çok imzalar; Havza'dan piskopos Aristos, Papaz Harelambüs ve müteaddid imzalar; Gümüş Hacı Köyü'nden Papaz Petro, Papaz Dimitri, Kayseri'den papaz vekili.¹⁸³

II. Kayseri'de Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi'nin Kurulması

Büyük bir hızla çalışmalarına başlayan Papa Eftim'in ilk işi Kayseri'de umumi bir kongre toplamak oldu. Kilise kanunu gereği bütün cemaat ve kiliseleri temsil edecek ruhanî dairelerin iştiraki gerekiyordu. Toplam 80 ruhanî daireden 72'si Papa Eftim'in çağrısına uyarak Kayseri'ye geldi.¹⁸⁴ Diğer taraftan kongrenin sıhhati icabı katılımları elzem olan en az üç ruhanî başkanı toplamakta oldukça güçlük çeken Papa Eftim sonunda Gümüşhane episkoposu Yervasyos, Antalya episkoposu Meledyos, ve Konya metropolidi Prokobiyo'su kongreye iştiraka ikna etti.¹⁸⁵

¹⁸¹ O günlerde Hakimiyet-i Milliye'de konuyla ilgili çıkan bir yazıda şöyle deniliyordu: "Anadolu Rumları'nın İstanbul Patrikhanesi'nden arzusu yeni bir şey olmayıp, harb-i umumi içinde de bunu istemişlerdi. Bu mütalabat üzerine o zamanki hükümet Anadolu'da yeni bir kilise, yeni bir patrikhane ihdası tasavvurunda idi, mesele şimdi tekrar canlanmış bulunuyor..." "Anadolu Rumları ve İstanbul Patrikliği", *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Mayıs 1921.

¹⁸² "Anadolu Rumları Ayrı Patrik İstiyorlar", *İkdam*, 3 Mayıs 1921 ; "Anadolu Ortodoksları'nın Millî Kilise Davası", *İkdam*, 7 Mayıs 1921.

¹⁸³ *İkdam*, 3 Mayıs 1921. Aynı günde, Sofranbolu Rumları tarafından gönderilen ve altında din adamları ve yörenin ileri gelenlerinin imzaları bulunan bir telgraf da Hakimiyet-i Milliye'de yayınlanmıştır. *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Mayıs 1921.

¹⁸⁴ İstanbul Patrikhanesi'nin temsil ettiği 80 ruhanî daireden işgal altında bulunan sekizi kongreye katılmamışlardır. Elovç, a.g.m. s.364.

¹⁸⁵ Ergene, agc, s.29.

Bu toplantıda Mutasarrıf Muammer Bey, Mevki Kumandanı ve Kalem Reisi Miralay Abdullah Bey, ayrıca bazı daire başkanlarıyla, daha sonra mecliste Türk Ortodoks asıllı ve Eskişehir milletvekili olacak olan Türk Ortodoks Kongresi azasından umumi kâtip Bodrumî İstimad Zihni Özdamar Efendi de hazır olmuşlardır.¹⁸⁶

Kongre arefesinde yapılan ön çalışmalar sırasında şu tekliflerin kongreye sunulmasına karar verildi :

a- Kanun ve nizamlara aykırı olarak seçilen Meletyos Metaksis patriklikten çıkarılacak ve Fener Patrikhanesi feshedilecek.

b- Kayseri'de bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulacak.

c- Kilise ve cemaatler tarafından noterliklerce tanzim edilmiş vekâletnamelerle Papa Eftim'e "Anadolu Ortodoks Kilisesi'nin Umumi Vekilliği ve Murahhaslığı" payesi verilecek.¹⁸⁷

21 Eylül 1922'de Kayseri Zincirli Dere Manastırı'nda Konya metropolidi Prokobiyos'un başkanlığı altında kongre toplandı.¹⁸⁸ Kongrede yapılan seçimde Papa Eftim oyların tamamını alarak "Anadolu Cemaat ve Kiliseleri Genel Vekili ve Murahhası" seçildi. Kayseri, Doğu Ortodoks Kilisesi Merkez ilan edilerek Türk Ortodoks Patrikhanesi kuruldu ve bir mazbata ile Türk Hükümeti'ne bildirildi.¹⁸⁹ Mazbata şunları içeriyordu :

"İşbu bin dokuz yüz yirmi iki senesi şehri eylülünün yirmi birinci çarşamba günü, zevali saat üç raddelerinde, biz zirde vazî'î-imza umum Anadolu Türk Ortodoks cemaatleri murahhasları, Konya metropolidi şerafetlü (Prokobiyos) efendi hazretlerinin taht-ı riyasetlerinde şerafetlü episkopos¹⁹⁰ (Meletyos) efendilerle umum Anadolu Türk Ortodoksları murahhası umumîsi faziletlü Papa Eftim efendi ve Kayseri'de mevcut ruhban sınıfı hazır oldukları halde bil-ictima, asırlardan beri biz umum Anadolu Türk Ortodoksları'nın merci-i ruhanîmiz olan Fener Patrikhanesi'nin, taraf-ı ilahi zir-i himayesinde tevdi edilmiş olduğumuz hükümet-i celile-i Osmaniye ile kat-ı münasebet ve kilisemizin kavanin-i mevcuasına külliyyen muhalif iolarak idare-i mülkiye ile idare-i ruhanîye arasında tevazini müktezi bulunan ahengi ihlâl ve Fener Patrikhanesi'yle hiçbir münasebeti olmayan ve teb'a-i ecnebiyyeden bulunan (Meletyos Metaksis)i, patriklik makamına ikad etmiş ve bu suretle hem hükümet-i metbuamıza karşı adem-i itaate ve

¹⁸⁶ Aygıl, agc. s.55.

¹⁸⁷ Ercan, "Fener", s.420.

¹⁸⁸ Ergene, agc.s.420.

¹⁸⁹ "Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi ve Papa Eftim", İstanbul, 1994, s.1-2.

¹⁹⁰ Episkoposluk ve piskoposluk aynı makamdır. Piskopos, episkoposun yanlış telaffuz edilmiş şeklidir. Ercan, "Fener", s.421.

hem de hükümet-i metbuamızla biz teb'a-i sadıka arasında suiteflimat hususuna sebebiyet vermiş olduklarından ve bi'n-netice milletimizi pek müşkül ve vahim bir vaziyete ilka ettiklerinden müekkillerimiz bulunan Anadolu Türk Ortodoks cemaatleri mukaddema hükümet-i milliyemize müteaddid arıza ve telgrafnamelerle müracat ederek bu suretle kilisemizin kanunları ve teamülü ahkâmı hilafına olarak Fener Patrikhanesi'nde husule gelen ahvali red ve protesto ve fekle-i irtibat ettiklerini dahi bütün âleme kerraren ilân ve ilâm eylediklerinden ve bizleri usul-i mevzua dairesinde kilsemizin alkâm-ı şerifesine tevfikan patrikhanemizin teşkil hususunun mütevakıf bulunduğu umurun kâllisini ifaya mezun olmak üzere tevkif ettiklerinden İstanbul'da patriklik makamını gasbetmiş olan Meletyos Metaksis efendinin mezkûr makamının gâsıbı bulunduğunu ve binaenaleyh hiç bir veçhile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne tâbi umum Türk Ortodoksları'nın patriki bulunmadığını ilan etmekle beraber ve şimdilik patrik intihabı ise muzaffer Türk ordularımızın ve gayr-i ruhanî murahhaslarımızın iştirakiyle ictima olunacak meclis-i umumiminin davet-i ictima ve in'ikadına mütevakıf bulunduğundan ve bunun temini dahi ahval-i hâzıra ilcaatiyle kabil olamayacağından esamisi bâlada zikredilen episkopos efendilerle teşekkül eden cemaat, metropoitler ile kilisemiz kongresi tarafından intihab olunan Çene oğlu Pilip, Boyacı oğlu Kozmo, Kostaki, Fehmi, Yorgi Orologos, Teofilos, Ayon oğlu Todor, Çömlekçi oğlu Miholaki, Bullu oğlu İstimat efendilerden mürekkep daimi meclis-i muhtelite ile birlikte patrikhane nizamnamesi ahkâmına tevfikan umur-ı ruhanîye ve mezhebiyemizi tedvir ve ileride patrik intihabatı istihzaratına tevessül etmek üzere, reisi müşarünileyh Prokobiyos efendi hazretlerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne tâbi umum Türk Ortodoksları patrik kaymakamı intihab ettiğimizi ve merci-i aidinden umur-ı resminin istihsali zımınında işbu mazbata-i intihabiyemiz üç nüsha olarak tanzim ve umum hazırun tarafından hatt-ı destimizle imza edildikten sonra, biri kayseri sancağı mutasarrıfıyette-i aliyyesine, diğeri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne tâbi umum Türk Ortodoks patrik kaymakamı rütbetlu Prokobiyos efendi hazretlerine ve üçüncüsü de umumi murahhasımız ve mümessilimiz Papa Eftim efendi hazretlerine takdim kılındı. 21 Eylül 1922.

İmzalar

Konya Metropolidi	: Prokobiyos
Antalya Episkoposu	: Meletyos
Gümüşhane Episkoposu	: Yervasyos
Türk Ortodoks Cemaat ve Kiliseleri	
Vekil-i Umumisi ve Murahhası	: Papa Eftim". ¹⁹¹

¹⁹¹ Ergenc, age, s.25-26. Bk.ek 4.

Kongre, yine Papa Eftim'in gösterdiği arzu ve lüzum üzerine, Konya metropoliti Prokobiyoş'u patrik koymakamlığına tayin etti. Tamamı halktan olmak üzere 12 kişilik bir Sen Sinod Meclisi¹⁹² teşkil edildi. Bu teşekkül, alâkalı makamların gösterdikleri ufak tefek muhalefete rağmen, varlığını muhafaza etmiş ve bütün Anadolu Türk Ortodoksları tarafından da dinî bir merci olarak kabul edilmiştir.¹⁹³

Fener Rum Patrikhanesi Kayseri'de teşekkül eden bu kilisenin kendi onaylarını almadan kurulduğunu, dolayısıyla bağımsız bir kilise olamayacağını beyân etti. Oysa Fener Patrikhanesi kurulurken de Roma Katolik Kilisesi'nin bu kuruluşu tanımaması ve afaroz etmesine rağmen Fener Patrikhanesi bağımsız bir kilise olarak yaşamını sürdürdü.¹⁹⁴

Kayseri'de kurulan Türk Ortodoks Kilisesi'ni bir türlü hıazmedemeyen Fenerdekileri bir korku sarmış, derhal yıkıcı faaliyetlerine yenilerini katmaya başlamışlardı. Çok geçmeden serptikleri nifak tohumları filizlendi. Her yerde, Papa Eftim'in, hükümetin yıkmak istediği patrikhaneyi Fener'dekilerle anlaşarak Kayseri'de ihya ettiği dedikoduları söylenir oldu.¹⁹⁵ Önü olanımayan bu dedikudular karşısında Papa Eftim Kayseri'den ayrılarak Ankara'da oturmak mecburiyetinde kaldı.

III. - Lozan Barış Konferansı Sonrası Türk Ortodoks Kilisesi

Kayseri'den, pek çok emekle meydana getirdiği patrikhanesinden ayrılmak durumunda kalan Papa Eftim'e bir darbe de o günlerde sonuçlanan Lozan Barış Konferansı'nın almış olduğu kararlardan geldi.

30 Ocak 1923 günlü sözleşme ve protokol hükümleri çerçevesindeki anlaşmaya göre Anadolu'daki Hristiyan Ortodokslar milliyetlerine bakılmaksızın Yunanistan'daki Türkler'le "zorunlu" mübadeleye tabi tutuldular.¹⁹⁶ Batı Trakya'daki Türkler ile

¹⁹² Sen Sinod, 8-10 veya 12 üyeden oluşan patrikhanceye veya patrikhancenin toplumuna ait emir ve tüzükleri hazırlayan karar ve yürütdme organı olup, bir meclis hüviyetini taşır. Bu kurul, patriği seçer, patrikhaneler arası ilişkileri kurar, metropolit, piskopos, rahip ve papazları tayin eder veya görevden alır. Başdoğan, agm, s.171.

¹⁹³ Ergene, agc, s.55.

¹⁹⁴ Ercan, "Fener", s.422.

¹⁹⁵ Ergene, agc, s.55.

¹⁹⁶ Sahe L.Mcray (Çev.), *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, c.I, İstanbul, 1993, s.323. Türkiye ile Yunanistan arasında bir halk değişimi yapılması gereği, I.Dünya Savaşı sırasında hissedilmiş olup Balkan Savaşları'ndan sonra iki ülke arasındaki sorunların büyük boyutları kazanması, araya giren yabancı ülkelerin tahriklerinde başarılı olmaları, iki toplumun artık bir arada yaşayamayacağını meydana çıkarmış, anavatanlarına dönmek kaçınılmaz bir durum almıştı. Mahmut H.Şakiroğlu, "Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi

İstanbul'da oturan Ortodokslar bu karardan muaf tutuldular. Lozan'daki Türk Temsilci Heyeti, İstanbul Patrikliği sorununu ortaya atmış ve bu şehirde Rumlar'ın yerlerinde bırakılmasını, patrikhanenin kaldırılması şartına bağlamağa çalışmıştır.¹⁹⁷ Türk Temsilci Heyeti'nin bu şartı görüşmeleri kesilme noktasına götürmüş ve tarafları karşılıklı tavize zorlamıştır. Sonunda tam bir görüş birliği içinde bulunan Müttefik Temsilci Heyetleri adına İngiltere temsilcisi Lord Curzon, Patriklik kurumunun ileride siyasal niteliği ile yönetim alanındaki yetkilerinden yoksun bırakılması ve gene İstanbul'da kalmakla birlikte salt bir din kurumu halini alması gerekeceğini Türk Temsilci Heyetine iletir.¹⁹⁸ Diğer bütün temsilcilerin ağır baskısı ve hatta tehditleri altında kalan Türk Heyeti bu şartlar içinde teklifinden vazgeçerek Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasını kabul etmiştir.

Türk soyundan gelen Anadolu Ortodoksları'nın, kendi öz toprağından koparılıp yabancı ülke toprağına gönderilmelerinin temelinde sözleşmelerde ölçüt olarak "din" konusunun yer alması ve "ırk"tan söz edilmemesi yatıyordu.¹⁹⁹ Anadolu'daki Ortodokslar'ın Yunanistan'a gönderilmesi Kayseri'de kurulmuş olan Türk Ortodoks Kilisesi'nin kapanması demektir. Bu gelişmeler Fener'dekileri çok sevindirmiş ve; "Nasıl? Biz bu kiliseyi er geç kapatacağız diye söylemiştik, işte kapanıyor." demelerine yol açmıştır.²⁰⁰

Karar gereği ailesiyle birlikte Papa Efim de mübadeleye dahil edilmiş, ancak son anda Gazi Mustafa Kemal'in bizzat ilgilenmesi neticesinde mübadeleden muaf tutulmuş ve İstanbul'a yerleştirilmelerine karar verilmiştir.²⁰¹

Zorunlu mübadele üzerine, Hamdullah Suphi Tanrıöver Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Hristiyan Türkler'i Yunanistan'a göndermekle büyük hata yapıldığını söylemiştir. Bu konuda Atatürk'ün de "hata ettik" dediği rivayet edilir.²⁰²

Yine bu konuyla ilgili olarak Tanrıöver, üçüncü Cumhurbaşkanımız Celal Bayar ile aralarında geçen şu konuşmaya anılarında yer veriyor.

Nollar", *Ord.Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara, 1985. s.228; Yuluğ Tekin Kurat; "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara, 1986, s.408.

¹⁹⁷ Meray, agc. s.325; Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, 1995, s.17.

¹⁹⁸ Meray, agc. s. 326; Sonyel, agc. s. 384.

¹⁹⁹ Aygıl, agc. s.59.

²⁰⁰ Ergene, agc. s.59.

²⁰¹ Bk. ek 5.

²⁰² Eröz, agc. s.65.

Celal Bayar - Bilirmisin Hamdullah, Atatürk'ün son yıllarda en büyük sıkıntısı ne idi?

Tanrıöver - Ne idi? Biliyorsunuz ben burada yoktum, lütfen anlatın, dinliyorum.

Celal Bayar - Anadolu'dan binlerce Hristiyan Türk'ü göndermiş olmalıydı. Paşam, yapmayın, yollamayın, bunlar özbe öz Türk'tür dedim, kendisine kitaplar gönderdim, fakat dinlemedi²⁰³.

Kısa zamanda cemaatini ve kilisesini kaybetmiş olmaktan dolayı müteessir olan Papa Eftim, ansızın Ankara'ya çağırılır. Başbakan Fethi Okyar'la bir dizi görüşmelerde bulunur. Görüşmelerde Fethi Okyar Papa Eftim'e, Kayseri'deki Türk Ortodoks Patrihanesi'nin kapanışının bir emrivaki olduğunu, kendilerinin de çok üzgün olduklarını söyleyerek tesellide bulunur. Aralarında şu konuşma geçer:

- Sizden yeni hizmetler bekliyoruz.

- Ne gibi efendim?

- Lozan Sulhu gereğince İstanbul Rum Patrikhanesi ve İstanbul Rumlar'ı mübadeleden istisna edilmişlerdir. Bunlar yine eskisi gibi İstanbul'da kalacaklardır. Bunu öğrenen patrikhane mütarekenin devam ettiği günlerde yapılan teşvik ve tahriklere, tatlı vaadlere inanarak ve kapıldıkları tatlı hayallere kavuşacaklarını sanarak hükümetimizle kestiği münasebetlerini yenilemek lüzumunu hissetmiş, yaptığı müracaatlarla bu arzu ve dileğini de belirtmişlerdir. Patrikhanenin bu günkü durumu ile münasebet tesisini pek haklı olarak arzu etmediğimiz için yapılan müracaatları nazarı dikkate almadık ve hepsini cevapsız bıraktık. Patrikhane bu vaziyetle kaldıkça yapacağı müracaatlara da kulak asmamayı kararlaştırdık yalnız sizi İstanbul'a göndermeyi gayri resmi olarak patrikhane ile temas ettirmeyi ve vasitanızla edineceğimiz malumat ve harekete dayanarak kati kararımızı vermeyi düşündük. İstanbul'a gider onlarla bir dindaş sıfatıyla görüşüp durumlarını ve fikirlerini yakından anlarsın. Bizim isteklerimizi tamamiyle biliyorsun. Hükümet ile anlaşmaya arzuları varsa, maksat ve niyetlerinde samimiyet bulunuyorsa, yola geleceklerine, verecekleri sözü tutacaklarına sizin de inanmanız şartıyla keyfiyeti bana bildirir ve vereceğim direktifi beklersiniz. Patrikhanenin durumunu dilediğimiz şekilde bir düzene koysunlar ki anlaşabilelim kendileriyle. Bu suretle siz de ayrı kilisenize ve İstanbul'da kalacak dindaşlarınıza şefaet etmiş olursunuz. Nasıl kabul edecek misiniz bu hizmeti?"²⁰⁴.

²⁰³ Aygıl, agc. s.59.

²⁰⁴ Ergene, agc. s.59-60; Süleyman Yeşilyurt. *Türk Hristiyanlar'ın Patrikhanesi*, Ankara. 1995. s.26.

Yapılan teklifi ülkesine hizmet telakkisiyle kabul eden, Papa Eftim hemen yola koyulur. İstanbul'da Tokatlıyan Oteli'ne yerleşir. İlk iki gün kendisini birçok Rum ve Ermeni ziyaret eder. İlk hareketi Papa Eftim'den bekleyen Patrikhane, geçen zaman içinde umduğu hareketi bulamayınca üçüncü gün Maçka metropolitinin başkanlığında bir heyeti Papa Eftim'e gönderdi. İyi bir fırsat yakaladığını düşünen Papa Eftim ertesi günü kendisine yapılan ziyareti iade etmek için patrikhaneye gitmişti. Patrik odasına girince, patriklik makamında patrik Meletyos değil, Sen Sinod Meclisi Başkanı Kayseri Metropolit'i Nikolaos'un oturduğunu görünce biraz şarırır. O gün ve daha sonraki günlerde yapılan görüşmelerde Papa Eftim hükümetin arzu ve isteklerini patrikhanedekilere izah ettikten sonra hükümetin kendileriyle anlaşma şartlarının mütareke sıralarında usul ve kanuna aykırı olarak patrik seçilmiş olan ecnebi Meletyos Metaksakis'in makamından uzaklaştırılması²⁰⁵ ve Meletyos ile işbirliği etmiş olan Saen Sinod Meclisi'nin lağvı olduğunu bildirir. Papa Eftim'in söylediklerine çok şaşırın patrikhane yetkilileri hükümetin bu isteklerini düşüneceklerini söyleyerek zaman kazanmaya çalışırlar. İşlerin istediği gibi gittiğini düşünen Papa Eftim patrikhaneden ayrılarak beklemeye başlar. Üç gün sonra Rumca gazetelerde şöyle bir haber çıkar:

"Papa Eftim hiç bir resmi sıfat ve salâhiyeti olmadı halde patrikhaneye hükümet namına bazı tekliflerde bulunmuştur.

Sen Sinod Meclisi kendisiyle başlayan münasebet ve müzekereyi kesmek mecburiyetinde kalmıştır."²⁰⁶

Bu haber üzerine patrikhanenin amacını anlayan Papa Eftim, İstanbul'daki Türk gazetecileriyle bir basın toplantısı yaparak patrikhanedeki konuşmaları olduğu gibi anlatarak Ankara'ya döneceğini bildirdi. Bu arada Fener Patrikhanesi'nin tutumunu doğru bulmayan İstanbul Ortodoksları ve aslen Anadolu'lu olan Ortodokslar gerçekleri böylece öğrendiler ve Ankara'ya gitme hazırlıkları yapan Papa Eftim ile görüşmek için Tokatlıyan Oteli'ne bir heyet gönderdiler. Gelenler Galata, Kumpakı, Balat ve Kurtuluş Ortodoks cemaatlerini temsil ettiklerini söyleyen oldukça kalabalık bir heyetti.²⁰⁷

Heyettekiler, Papa Eftim'e kendisini bir kurtarıcı ve hak yoluna ulaştırıcı olarak kabul ettiklerini söyleyerek, Fener'de meydana gelecek gelişmeleri burada kalarak bizzat

²⁰⁵ Kanunlara göre, patrik olabilmek için Türk vatandaşı olmak gerekmektedir. 1921'de patrik seçilen Meletyos Yunan vatandaşıdır, dolayısıyla patrikliği yasal değildir. Elöve, agm. s.355-356. Meletyos'un patrik seçilmesi hakkında geniş bilgi bk. Ömer Sami Coşar. "Patrikhane Dosyası", *Hürriyet*, 10 Ağustos 1976.

²⁰⁶ Ergene, agc. s. 64.

²⁰⁷ Ergene, agc. s. 64.

takip etmesini ve Ankara'ya gitmemesini rica ederek yardım talebinde bulundular. Bunun üzerine Papa Eftim İstanbul'dan ayrılmaktan vazgeçti.

Nihayet Sen Sinod Meclisi iki gün sonra toplanmış ve Papa Eftim'in tekliflerini değerlendirmeye karar vermişti. Papa Eftim'de arkasında kendisini destekleyen kalabalık bir toplulukla patrikhaneye gelmiş, kararı bekliyordur. Bu esnada Sen Sinod Meclisi Papa Eftim'e kendisinden başka bir izah talep etmediklerini bildirince Papa Eftim vaziyeti anlatmak için kendisini dışarda sabırsızlıkla bekleyen cemaatlerin yanına vararak;

- "Vekiliniz olarak arzumuzu yerine getirmek vazifesinin artık bana düştüğünü anlıyorum. Haydi sizinle beraberim arkamdan geliniz" der.²⁰⁸

Hep birlikte Sen Sinod Meclisi'nin toplandığı odaya girerler. Papa Eftim Sen Sinod Meclisi üyelerine oldukça sert bir tarzla daha evvel bildirdiği istekleri hakkında kesin karar vermelerini ve bunun için kendilerine yarım saat mühlet verdiğini söyleyerek salonu terkeder.

Köşeye sıkışan Sen Sinod üyeleri, yarım saat sonunda patrik Meletyos'un görevinden alındığını, ancak diğer isteklerin zamanı geldikçe görüşülüp bir karara varılacağını Papa Eftim'e bildirdiler. Bunun yeni bir oyalama oyunu olduğunu anlayan Eftim, kilise ve cemaat heyetlerinin kararı olarak, Sen Sinod'un feshedildiğini ve derhal salonu terketmeleri haberini gönderdi.²⁰⁹ Bu kararın arkasından, hiç zaman kaybetmeyen Papa Eftim, üyelerden altısını patrik Meletyos ile arası açık metropolitlerin, diğer altısını da eski Sinod üyelerinin oluşturduğu ve başkanlığını Erdek metropoliti Kalinikos'un üstlendiği yeni bir Sen Sinod Meclisi kurdu. Yeni meclisin ilk işi patrik Meletyos'un resmen azledildiğini onaylamak oldu. İkinci iş olarak da meclis Papa Eftim'i patrikhane mümessilliğine tayin ederek bu hususta kendisine geniş yetkiler verdi (17Ekim 1923).²¹⁰

Yeni patrik seçilene kadar patrikhaneyi temsil etme görevini şahsında üstlenen Eftim Ankara'ya dönene kadar, oradakilerin de ısrarı üzerine, patrikhanede kalmaya karar verdi. O günlerde işgal kuvvetleri İstanbul'u terk ediyorlardı. Üç gün sonra Şükrü Naili Paşa kumandasındaki Türk Kuvvetleri İstanbul'a geleceklerdi. Bütün Müslüman halk ve resmi kurum ve kuruluşlar Türk ordusunu karşılamak için hazırlıklar yapıyorlardı. Papa Eftim'de bu karşılama töreninde Fener Patrikhanesi adına bir heyet ile büyük bir Rum kalabalığı bulundurmak ve yapılacak olan samimi gösterilerle evvelce yapılmış olan ihanet

²⁰⁸ Ergene, age. s. 67.

²⁰⁹ Ercan, "Fener". s.424.

²¹⁰ Bk. ek 6.

ve hiyanetlerin Rum milletine değil, bir kısım siyaset düşkünü gözleri kararmışlara mal edilmesini kolaylaştırmak istiyordu. Ve istediği kadarda lüzumlu buluyordu.²¹¹

Papa Eftim bu düşüncesini yaptığı bir toplantıyla Sen Sinod Meclisi üyelerine bildirdi. Papa Eftim'in fikrini memnuniyetle kabul eden meclis bunu derhal uygulamaya koydu. Başkanlığına Papa Eftim'in atandığı dört metropolitin oluşturduğu bir karşılama heyeti seçildi. Heyet Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk ordusunu Sirkeci'de karşıladı. Naili Paşa ve yanındaki subaylar heyete sıcak davrandılar. Hiç beklemedikleri bu iyi muamele heyetteki metropolitler ve yerli Rumlar üzerinde oldukça şaşırtıcı ve sevindirici tesir yapmıştı.

Bu meseleyi de halleden Papa Eftim'in kafasındaki problem o günlerde bir çok kimsenin zihninde cevap bulmaya çalıştığı patrikliğe kimin seçileceği idi. Her ne kadar bu zihinler Papa Eftim'in patrik olacağını tasavvur ediyorlarsa da, gerçekte Eftim Türklüğe bağlı ve cemaatin sevdiği, saydığı bir metropoliti patrik yapmak istiyordu. Bu konudaki düşüncelerini Sen Sinod Meclisi üyelerine açarak, Ankara'ya dönüp hükümetin fikrini almak istedi.

Ankara'ya gelen Papa Eftim, İstanbul'da olan bitenleri Adalet Bakanı'na anlatmış ve patrikhanenin mümessili olduğuna dair vekâletnameyi resmi makamlara vermişti. Adalet Bakanlığı'ndaki görüşmelerini sıklaştıran Papa Eftim patrik seçimi usûlü ile ilgili meseleyle ilgileniyordu. Bu günlerde Batı Trakya'daki Türkler'e zulüm yapılmasına karşılık İstanbul Rumları'na da bir misilleme yapılması isteniyordu²¹². Uzun süreli gündemi işgal eden bur haberler ve bir dizi gelişmeler neticesinde Türkiye'deki azınlıklar oldukça tedirgin olmuşlardı. Bütün bunlar Ortodokslar'ın hükümet nezdindeki mümessili sıfatıyla Papa Eftim'i zor durumda bırakmıştı. Bu meseleyi halletmek için Başbakan İsmet Paşa'yı ziyaret eden Eftim Batı Trakya'daki Türkler'e yapılan işkence ve zulümleri kınıyor ve bu konuda İstanbul Rumları'nın suçsuzluğunu vurgulayarak bahs olunan misillemenin önünü almaya çalışıyordu. Papa Eftim'in söylediklerini dinleyen İsmet Paşa kendisine katıldığını beyân ederek şunları söylemiştir:

²¹¹ Ergene, age, s.73 1959 yılında yayınlamış olduğu bir broşürde bu konuya değinen Papa Eftim şöyle diyor: "Türk ordusunun zaferi kazanmasıyla yabancı kuvvetler İstanbul'dan çekilip gitmiş ve millî kuvvetlerin İstanbul'a girmesi artık mukadder bir hale gelmişti. Bu taşkın hareketleri ile Türk milletinin vicdanında mahkum olmuş olan Rumluğun, yabancı kuvvetlerin çekilip gitmesiyle bir katiama uğraması artık kaçınılmaz gibi görünüyordu. Bu ihtimalin kaçınılmazlığını hesaba katan Ankara Hükümeti asker kuvvetiyle bu felaketin önlenemeyeceğini de düşünerek Türk milletince sevilen ve sayılan Papa Eftim'in patrikhanede ve Rumlar'ın başında bulunmasını faydalı ve gerekli görmüştü ve beni Türk ordusunun İstanbul'a girişinden önce salt bu maksatla buraya göndermişti". Papa Eftim Ercenerol, *Atenagoras'ın Organı Elestleri Foni Gazetesirne cevabım ve Fener Patrikhanesi ile Rumluğun İç Yüzü*, İstanbul, 1959, s.13.

²¹² Ergene, age, s.77; Papa Eftim, age, s.14.

"- Bu zulüm ve işkencenin İstanbul Rumları'na aynen tatbiki suretiyle karşılanması hususunda, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na verileceği rivayet edilen tavrın mecliste yaratacağı şiddetli galeyanı yatıştırmayı ve icabeden müdafaaları yaparak İstanbul Rumları'nı, yapılması istenilecek mukabele bilimsilin sebep olacağı acı ve kanlı akibetlerden kurtarmayı vaad ediyorum size. Ancak, Yunanlılar'ın bu gayri insani ve zalimâne hareketlerinin, İstanbul Patrikhanesi tarafından da biraz geç kalmakla beraber, insanlık icaplarına uymalarını ve hemen bu vahşetleri medeniyet âlemine, yapacakları şiddetli bir protesto ile duyurmalarını, duydukları acıları ve nefretleri açığa vurmalarını kati olarak söylüyorum. Bu hareket, benim Millet Meclisi'nde İstanbul Rumları'nı müdafaa için söyleyeceğim sözleri destekleyecek ve bir kat daha kuvvetlendirecektir."²¹³

Papa Eftim, İsmet Paşa'nın isteği doğrultusunda, patrikhaneye Batı Trakya olaylarını protesto etmeleri gerektiği önerisini belirten bir telgraf çeker. Fakat patrikhane bu telgrafi siyasi içerikli bularak olumsuz cevap verir. Bu arada Büyük Millet Meclisi'ne bir önerge verilerek, İstanbul Rumları'nın tamamının sürülmesi istenmişti.²¹⁴ Ama İsmet Paşa Papa Eftim'e söz verdiği gibi sözkonusu önergeyi reddetmiş ve İstanbul Rumları'nı kurtarmıştı.

Gelişmeler neticesinde patrikhane adına hükümet karşısında ezilen Papa Eftim beş on gün sonra bir İstanbul gazetesinde okuduğu haber üzerine daha da zor durumda kalmıştır. Haber şöyledir :

"İstanbul zabıtası, çok mühim bir vakadan haberdar olmuştur. Lozan'da imzalanan muahedenin daha mürekkebi kurumadan, Yunanlılar, İstanbul'da Fener papazları ile el ele vererek türlü türlü entrikalar çevirmeğe başlamışlardır. İstanbul'a gelen Yunanistan'ın Ankara sefiri Politis, bir bahane ile Ankara'ya hareketini telir etmiş ve patrikhane papazlarıyla gizli gizli buluşup yaptığı görüşmeler neticesi, Kadıköy metropolidi Girigoryos'un patrik intihap edilmesi için Sen Sinod meclisi azalarının toplu olarak muvaffakiyetlerini temin ve istihsal eylemiştir. Bu toplantıya yalnız Maçka metropolidi Kirilos iştirak etmekten kaçınmış bulunmaktadır."²¹⁵

Olanlara inanamayan Papa Eftim, patrikhaneye arka arkaya bir kaç mektup yazarak ve telgraf çekerek gazetede okuduğu haberin tekzihi edilmesini ve patrik

²¹³ Ergene, age, s.79.

²¹⁴ Yeşilyurt, age, s.43.

²¹⁵ Ergene, s.81.

seçiminde acele edilmemesini istedi. Fakat menfi cevaplar aldı. Anlaşılan şuydu ki Papa Eflim Ankara'ya döner dönmez patrikhane tekrar eski ve asıl kimliğine bürünmüştü.²¹⁶

Bunun üzerine Papa Eflim ailesiyle birlikte ansızın İstanbul'a döndü. Patrikhaneye gittiğinde Girigoryus'un Sen Sinod Meclisi tarafından patrik seçildiğini öğrendi. Bu emrivaki karşısında Papa Eflim patrikhane mümessilliği vazifesinden istifa etti. Fakat istifasının patrikhanedekiler arasında sevinç yarattığını görünce Ortodoks Cemaat ve Kiliseleri Umumi Vekili sıfatıyla patrikhaneyi işgal etti ve yapılan seçimin gayrimeşru olduğunu, Fener papazlarının ıslahını gayrimümkün gördüğünü, dini siyasete alet ederek her türlü şenaette bulunabileceklerini bir beyanname ile umum Ortodoks cemaatine bildirdi.²¹⁷ Aynı zamanda patrik ve Sen Sinod Meclisi'ni azletti. Patrikhaneden kovulanlar aleyhte faaliyetler planlarken, Papa Eflim'de daha önce Kayseri'de kurulmuş olan Türk Ortodoks Kilisesinin İstanbul'a nakli ve Fener Patrikhanesi'ne yerleştirilmesini tasarlıyordu. Bu hususta gerekli girişimlerde bulunmuş, Ankara'dan gelecek müsbet cevabı bekliyordu. Lâkin Anadolu'daki Ortodoks cemaatle birlikte yetişmiş papaz kadrosunun da mübadeleye tâbi tutulmuş olması planlarının hayata geçirilmesini olanaksız kılmıştı. Bu arada hasımları çalışmalarını hızlandırmıştı. Patrikhanenin yaptıklarına siyasi mana verecek ve bunu Türk Hükümeti tarafından patrikhaneye baskı havasına sokarak dış dünyaya iletceğini hissedenden Papa Eflim Patrikhaneden uzaklaşmayı daha doğru buldu. Artık mücadelesine dışardan devam edecektir.

Ailesiyle birlikte Beyoğlu Tarlabası'nda yaşamaya başlayan Papa Eflim gelecekte atacağı adımları ve mücadelesinin muhtevasını planlarken Galata Ortodoks Cemaati arasında ansızın baş gösteren bir anlaşmazlık onu olayların içine çekti. Galata Ortodoks Merkez Heyeti başkanı Damyanos Damyanidis patrik Girigoryos ve patrikhaneye karşı gelmişti. Taraftarlarıyla, Galata Ortodoks Özel Heyeti arasında da sürtüşmeler başlamış gittikçe de dallanıp budaklanmıştı.²¹⁸

Patrikhane Damyanos'u afaroz etmişse de meseleyi halledemedi, hatta daha da alevlenmesine sebep oldu. Sonunda Papa Eflim'den yardım istemek zorunda kaldı. Problemi kısa zamanda halleden Papa Eflim Galata Ortodoksları'nın sevgi ve ilgisine mazhar oldu. Papa Eflim'in başarısı, hele de cemaatler tarafından aşırı sevilmeye başlanması patrikhanenin endişelenmesine sebep oldu. Böyle giderse Papa Eflim etrafında

²¹⁶ Patrikhane. Papa Eflim'in kendilerine yazdığı mektuplar ve telgraflar karşısında Rumca gazeteleri kullanarak, Papa Eflim'in bu mektuplarla Sen Sinod Meclisi'ni tehdit ettiği haberlerini yaydılar. Ergene, age, s.82 ; Yeşilyurt, age, s.45.

²¹⁷ Elöve, agm, s.365 ; Papa Eflim Ercenerol. *Papa Eflim'in Kıbrıs Hakkındaki Görüşleri*. İstanbul, 1958, s.13.

²¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Ergene, age, s.104-107.

birçok kimse toplayabilir ve patrikhaneye yeni bir cephe alabilirdi. Bunu önlemek için patrikhane Eftim'i afaroz ederek papazlığını elinden aldı ve... Damyanidis'i Papa Eftim aleyhine kullanmaya başladı.²¹⁹ Fakat plân geri tepti. Galata Ortodoksları başta olmak üzere büyük bir halk kitlesi Eftim'in etrafında topladılar. Olaylar bir yıl kadar sürdü. Papa Eftim bu arada, patrikhane dönün oyunları ve kötü emellerini açıklayan "Fener Papazlarına Açık Mektubum"²²⁰ ve "Müdafaam" adında iki broşür bastırarak İstanbul Rumları'na dağıttırdı. Broşürler kısa zamanda etkisini gösterdi. Gittikçe artan oranda Ortodoks halk kitlesi ve cemaatleri Eftim'i görmeye geliyor, Fener Patrikhanesi ile olan bütün ilişkilerini kesmek istediklerini, bunun için yardım etmesi gerektiğini söylüyorlardı.

Temkinli davranan Papa Eftim, kendisine müracaatta bulunan cemaatlerin temsil heyetleriyle bir bir görüşerek aynı amaç doğrultusunda mücadele etmekten kaçınmayacaklarına dair birer taahhütname aldıktan sonra, onlardan patrikhaneyle münasebetlerini resmî olarak kesmelerini istedi. Bunun üzerine 5 Mart 1924'de Galata kilise ve cemaatlerinin resmen hükümete, patrikhaneye ve matbuata verdikleri beyanat üzerine ayrılık katileşti.²²¹ Patrikhaneden ayrılan sözkonusu cemaatler akabinde Papa Eftim'in başkanlığını yaptığı Türk Ortodoks Kilisesi'ne katılma kararı aldılar.

Birçok İstanbul Rumu'nun Türk Ortodoks Kilisesi saflarına katılması Papa Eftim'i teşkilatını daha sağlam temeller üzerine oturtmaya sevketti. Gereken, evvelce Kayseri'de kurulmuş olan Türk Ortodoks Merkez Kilisesi'ni İstanbul'a nakletmekti. 6 Haziran 1924 tarihinde Panaiya kilisesinde, İstanbul Ortodoks cemaat heyetleri ile aslen Anadolu'lu olup mübadele öncesi İstanbul'a yerleşmiş olan Türk Ortodoks temsilcilerinin katıldığı geniş çaplı bir kongrede Türk Ortodoks Merkez Kilisesi'nin İstanbul'a nakline ve bu kilisenin başına Papa Eftim'in getirilmesine, Galata Panaiya kilisesinin, Türk Ortodoksluğu'nun merkezi olmasına karar verildi. Anlara'ya yapılan müracaatlar neticesinde bu kararlar resmileşti.²²²

Bu kongrenin sonunda Galata'da bulunan Panaiya, Hıristos, Aya Nikola ve Aya Yani kiliselerinin başpapazlığını üzerine alan Papa Eftim²²³ 14 Haziran 1924'de Panaiya kilisesinde ikinci bir kongre düzenledi. Eftim'in Türk Ortodoks Kilisesi ruhanî liderliğine

²¹⁹ Ergene, age, s.114-115 ; Ercan, "Fener", s.425.

²²⁰ Broşürün tamamı için bk. Ergene, age, s.144-185.

²²¹ Elöve, a.g.m, s.365.

²²² Papa Eftim'in başarılarından iyice rahatsız olan patrikhane, işi o sıralarda İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa'ya şikayete kadar götürmüştür. Fakat aldıkları cevap onları büsbütün yıkmıştır. Paşa'nın verdiği cevap şöyledir : "Aynı dine salık ve aynı hukuka malik bulunan herhangi bir vatandaş mabedine girmekten ve ibadetini yapmaktan men edilmesine, Cumhuriyet Kanunları katiyyen cevaz vermez. Meskûr kiliselerin aynı dine salık bir cemaat tarafından vızayiet edildiğine göre hükümetçe yapılacak hiçbir şey yoktur." Ergene age, s.188.

²²³ Bk. ek 7.

intihap edildiğine dair gerekli mazbata ve kilise nizamnamesi tanzim edilen kongrede şu kararlar alındı :

"Biz zirde vâziümza Doğu Türk Ortodoks merkez kilisesi temsilcileri, işbu bin dokuz yüz yirmi dört senesi temmuz ayının on dördüncü gününde, Galata Panaiya kilisesinde, merkez Türk Ortodoks Kilisesini temsil eden umum Anadolu Türk Ortodoks kilise ve cemaatlerinin umumi vekil ve murahhası İkonomos Eftim Efendi'nin taht-ı riyasetinde içtima ederek :

1- Kayseri'de yapılan birinci kilise kongresinin bütün kararlarının tasvip ve tasdikine,

2- Tâbi bulunduğumuz Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne karşı ihanetleri kati olarak tahakkuk eden ve islâhı hallerine imkân görülemiyen Fener'deki papazların kiliseyi idare etmekten men ve ruhanî vazifelerinden ıskat edilmelerine,

3- Doğu Türk Ortodoks Kilisesi muvakkat merkezini Kayseri'den İstanbul'a nakline ve Galata Panaiya Kilisesi'nin şimdilik muvakkat merkez ittihaz edilmesine,

4- Müstakil Türk Ortodoks Kilisesi'nin teşkilini ve kilise cemaatlerin vekili umumisi ve murahhası bulunan İkonomos Eftim Efendi'nin ruhanî riyasine tayinini,

5- Bir kilise nizamnamesinin kaleme alınarak kongrede kabul edilen nizamnamenin hükümetimizce kabul ve tasdikine kadar, yine ruhanî reis Eftim Efendi'nin reisliği altında olmak üzere, avukat İstimat Zihni, Damyanos Damyanidis, Koço Papadopulas, Zamba Zambaoğlu, Dimosteni Papadopulo, Yani Bülbüloğlu efendilerden mürekkep daimi bir cismani heyet teşkilini, Sokaat Karahisarlıoğlu, Kiryako Göküoğlu, Anastas Manoloğlu, Nikola Vesilyadis, Kiryako Pamukoğlu efendilerin de bu heyetin, reisi ruhanî Eftim Efendi'nin riyaseti altındaki daimi ruhanî ve cismani muhtelif meclis tarafından Kiliseye ait bütün umûr ve hususun idare edilmesine kabul ve ol veçhile karar verdiğimizize dair uşbu mazbatamızı iki nüsha olarak tanzim ve imza ile reis-i ruhanîmiz Eftim Efendi'ye ifa ettik."²²⁴

Ek maddesiyle birlikte 20 maddeden ibaret olan kilise nizamnamesi şöyledir :

1- Müstakil Türk-Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğu'na merbut Türk Ortodoks kiliselerinin hüküm ve kumandası, müstakil kiliseye mensup cemaatlerin kilise daimi reisi başpiskoposun taht-ı riyasetinde içtima ederek genel heyete aittir.

2- Heyet-i umûmiye reis-i umûmîden başka 12 azadan eksik teşekkül ve içtima edemez.²²⁵

²²⁴ Ergene, agc. s.188-189.

²²⁵ 12 Havariyun meselesiyle alâkalı olduğundan dolayı bu konuya çok önem veriyorlar. Elöve, agm. s.366.

3- Heyet-i umûmîyenin muayyen icimaları her sene birinci kânunun ilk gönüdür. Fevkalâde olarak içtimaa ihtiyaç ve lüzum hasıl olduğundan taraf-ı riyasetten muhtevi müsaade-i resmîyenin istihsali ile kilise ilânı usulüyle heyet-ı umûmîye içtimaa davet edilir. İcabında müstakil kiliseye mensup 12 zatın tahriri talebi üzerine reis-i umûmî, heyet-i umûmîyeyi davet etmeye mecburdur.

4- Müstakil Türk-Ortodoks kiliselerine mensup Türk-Ortodoks cemaatleri tâbi buldukları Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin içinde ekalliyet hukuku namı altında kendilerine Türk-Müslüman vatandaşlarından ayrı bir hak tanımadıklarından, sırf dinî müesseseden ibaret kiliseleri için ayrı bir cemaat teşkilâtı mevcudiyetine lüzum kalmadığı ve esasen de mezkûr nizamnâme ile her nevi maddi ticaretten salim ve sırf bir ibadethane olan kiliselere mütevelliler heyeti namı altında ücretsiz ve gayrimes'ul bir heyetin seçilmesinden sarfinazar edilectir.

5- Kiliseler müstakilen reîs-i umûmî başpiskopos tarafından cemaat namına nezaret ve nizamnâme-i ahkâmı üzere kumanda edileceğinden yegâne mümessil ve müteveli Türk Ortodokslar namına başpiskopostur.

6- Başpiskopos kaydıhayat şartıyla ruhânî ve cismânî kilise anayasasına göre umum Ortodoks cemaati tarafından intihâp edilerek intihâp keyfiyetinin berây-ı malûmat hükümete bildirilmesi ve hükümet tarafından seçimin tasvibi dinî ve vatanî menfaat îâbı bulunduğundan zarurîdir.

7- Papazlar ve diyagozlar başpiskoposun göstereceği lüzum üzerine Türk-Ortodoks Hristiyanlar'ının heyet-i umûmîyesinin içtimalarında kaydıhayat şartıyla seçilirler ve başpiskopos tarafından kilisede takdis ve tâyin edilirler.

8- Başpiskopos, papaz ve diyagozlar kaydıhayat şartıyla intihâb ve sıfat-ı ruhânîyeyi iktisâb eylediklerinden sıfat ve memuriyetlerinden tecrit ve azilleri yalnız tâbi buldukları Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Mahkemelerinden aleyhlerine verilecek ve kafiyyet kesbedecek karara bağlıdır.

9- Papazlar ve diyagozlar bir hata ve mesûliyetlerinden dolayı mahkemeye verilmişlerse netice-i mahkemelerine intizaren ruhanî vazifelerinden mahrum kalırlar.

10- Ruhânî memurların elbise-i ruhânîye ile sokaklarda, çarşı ve pazarlarda, dükkân ve kahvehane gibi umûmî yerlerde dolaşmaları katiyyen memnudur.

11- Ruhânî memurlar kiliseden dışarı medenî kıyafetle ve mevki-i içtimaiyeleriyle mütenasip olan her yerde gezip oturmakta meşru ticaret ile meşgul olmakta serbesttir. Saç ve sakal taşımak mecburiyeti yoktur.

12- Papazların her ay başı mukaddes su ile eski ve köhne adete göre hâne ve dükkân, sokak ve çarşılarda dolaşmaları katiyyen memnudur. Ancak Türk-Ortodoks cemaatin'den her arzu eden papazı evine davet eder ve evinde mukaddes su dinî âyiniyi yaptırabilirler.

13- Kiliselerin mukaddes eşyalarına sivil şahısların el ile dokunmaları dinen caiz olmayan ve onların çok temiz olarak muhafaza edilmeleri papaz ve diyagozların dinî vazife ve borçları iktizasından olan eşyayı mukaddese hîn-i tayînlerinde diyagozlara teslim edilirler ve sayılarından dolayı kendileri mesul tutulurlar. Sivil memurların ellemelerinde mahzuru olmayan diğer eşyalar kandilcilere teslim olunur ve sayılarından kendileri mesul tutulur.

14- Başpiskopos her ay başında kiliselerin bilcümle eşyasını teftiş ve kontrol ederek neticeden kilisede cemaati haberdar eder.

15- Umûma ait ibadethanelerin muhafazasına devlet kanunları tekeffül eylediğinden bu hususta cemaatçe bir tedbir ittihazına lüzûm görülmemiştir.

16- Kiliselerin ötedenberi maddî idarelerini temin eden tabak usûlü ile cemaatten para toplamak gayrimeşru ve gayrikanûnî olduğundan men delimiştir.

17- Kilisede papazlar ve diyagozlar, müezzinler ve kandikiler bilâ maaşla çalışırlar. Düğün, vaftiz, nikâh, cenaze, ayin, Efkeleon, Ayozmoz, Parakirisıs vesaire gibi yapılan dinî merasim ve âyinlerde herkesin şahsına ait cemaat tarafından ihtiyârî olarak yapılacak bahşişler ile idarelerini temin ederler.

18- Kiliselerin zeytin'yağı, mum, elektrik, küllük vesaire ufak tefek masrafları için her kilise de bir kutu bulundurulacak, mezkûr kutulara cemaat tarafından ihtiyârî olarak atılacak teberrüattan evvelâ bu masraflar temin olunacaktır. Bu kutular her ay başında, genel başkan başpiskopos tarafından umum müstahdemler huzurunda açılır, ve hasıllattan kilisenin yukarıda arzedilen masrafları tefrik edildikten sonra artan veya eksilen miktarı müstahdemin arasında müsavaten taksim edilir.

19- Genel başkan başpiskoposun ikamet ettiği başpiskoposhâneye (patrikhane) ayrıca bir tahsisat verilmediğinden dolayı başpiskoporat bedelleri (kiliselere ait akarların icarı) bu hususa tahsil edilir. Mezkûr akaretleri mülken satmamak şartıyla, başpiskopos namına icar ve isticar ederek hasıllattan başpiskoposhanedeki istihdamlarına lüzum gördüğü ruhanî, cismani memur, kâtip ve hademe ücretlerini ve fevkalâde masraflarını ve kendi şahsi idaresinin yeterine göre temin eder.

Zeyl- Birinci maddede heyet-i umûmîyeyi teşkil edecek cemaat kelimesi müstakil kiliseye mensup yirmi yaşından yukarı erkek ve kadın Türk Hristiyan Ortodoksları diye tefsir edilir.²²⁶

Papa Eftim'in başarıları karşısında patrikhane boş durmuyordu. Faaliyetlerini baltalamak ve safdışı bırakmak için her türlü yolu denedilerse de bir türlü başarılı olamadılar.

²²⁶ Elöve, agm, s.365-368. Papa Eftim'in o günlerde yaptığı bir açıklamaya göre cemaat sayıları altmış bin civarındadır. Bunun otuzbeş binini Türk olanlar oluşturmaktadır. Elöve, agm, s.365.

Fener ile Papa Eftim arasındaki mücadele devam ederken 17 Kasım 1924 günü patrik Grigoryos ölür. Patrikhane yeni patriğin seçimi hazırlıklarına hemen başlamıştır. Lâkin seçilecek yeni patrik konusunda Sen Sinod Meclisi üyeleri arasında aniden bir mücadele başlar. Çünkü, Yunanistan'daki siyasi bölünmeye paralel olarak Fener papazları arasında da "kralcı" ve "Venizelist" diye iki kutup meydana gelmişti.²²⁷ Sinod Meclisi'nde üstünlüğü ellerinde tutan kralcılar adayları Terkos metropoliti Konstantinos'u patrik seçtirmekte muvaffak olurlar.

Kralcı Konstantinos'un patrik seçilmesi Yunanistan'da iktidarı ellerinde tutan Venizelistler'in hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Derhal harekete geçen Venizelist'ler o günlerde tatbik edilen karşılıklı nüfus mübadelesinin İstanbul'da bulunan komisyonu'na yaptıkları bir takım müracaatlar neticesinde, Konstantinos'un mübadeleye dahil edilmesini temin ettiler. Bununla da yetinmeyip, patriklik makamından ve Türkiye'den uzaklaştırılan patriğin Türkiye Cumhuriyeti tarafından mübadeleye tâbi tutulduğunu beyân ederek Yunan ve yabancı kamuoyu nezdinde Türkiye'yi zor duruma düşürmeye çalıştılar.

Patriklik makamının boşalmasıyla Fener papazları arasında patrik seçimi çekişmeleri yeniden hız kazandı. Şimdi Sinod Meclisi'ndeki her metropolit patrik olmak istiyordu. Öte yandan Yunanistan'da kendi adamları olan Kadıköy metropolidi Vasilyos'un patrik olması için el altından çalışmalarda bulunuyordu. Nihayet yeni patrik seçimi için Sen Sinod Meclisi toplandı ve Yunanistan'ın desteklediği Vasilyos patrik ilân edildi.

Evvelce Galata kiliselerinde vuku bulan Damyanidis olayının sonunda Fener Patrikhanesi Sen Sinod Meclisi tarafından Papa Eftim afâroz edilmiş, papazlık yetki ve sıfatı elinden alınmıştı. Bu halde ruhanî işlerle meşgul olamazdı. Her ne kadar şu an Türk Ortodoks Kilisesi başkanlığına getirilmişse de Fener ile daha iyi mücadele edebilmesi için rahâni sığata tekrar sahip olması gerekiyordu. 18 Mart 1926'da Anadolu'da hayatlarını kurtardığı Kayseri eski metropolidi Amorsiyos, Erdek Kilisesi'ne davet derek, kendisini takdis etmelerini istedi. Adı geçen metropolitler bunu kabul ettiler ve yapılan bir ayinle Papa Eftim'e verilen afâroz cezası kaldırılarak piskoposluğa yükseltildi. Böylece Papa Eftim Bağımsız İstanbul Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin başepiskoposu oldu.²²⁸

²²⁷ Ercan, "Fener", s.427.

²²⁸ *Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi ve Papa Eftim*, s.365.

Afârozun kaldırıldığı haberini işiten patrikhane, aslı olmayan uydurma suçlarla Eftim'i mahkemeye verdi. Her seferinde de adalet yerini bularak Papa Eftim beraat etti ve suçsuz bulundu.

Fener'in saldırılarından kilisesini korumaya muvaffak olan Papa Eftim, millî idealin gereği olarak, kilisesinde bir takım yeni reformlar yaparak, bütün kutsal âyinlerde okunan dua ve ilahileri Türkçe yaptırmaya başladı.²²⁹ Papa Eftim'in bu icraatı da patrikhaneyi ayağa kaldırdı. Rum basınıni kullanarak ibadetin Rumca'dan başka bir dille yapılmasının doğru olmadığını ileri sürerek Ortodoks halk arasında Eftim karşıtı bir kampanya başlattılar. Fakat her zamanki gibi yine muvaffak olamadılar. Etrafindaki cemaat, Eftim'in bu teşebbüsünü de takdir ve hürmetle karşıladılar.

Fener Patrikhanesi ince bir politikayla Papa Eftim'in en yakın adamları olan avukat İstimat Zihni, Danyanos Danyanidis, Zambaoğlu ve Papadopulos'u bir takım vaadlerle kandırıp Papa Eftim aleyhinde tavrı aldirarak ondan bir bir uzaklaşmalarını sağlamıştı. Papa Eftim'e ve idealine bağlılıkları hafif olan bu adamların Eftim'e cephe almaları herkesi hayrette bırakmıştı.²³⁰ Bu şahıslar Eftim'i bir Yunan hizmetkârı ve Türk Ortodoks Kilisesi paralarını şahsi çıkarları için sarfettiği iddialarıyla mahkemeye verdiler. Mahkemece yapılan soruşturma ve incelemeler neticesinde iddialar asılsız çıktı. Beraat eden Eftim, Ortodoks halkın nazarında emsalsiz biri hüviyetine erişmişti. Fener'in kışkırtması sonucu Papa Eftim'e kötülük yapmaya kalkışan papazlar bir müddet sonra yaptıkları hataları anlayarak geri dönüp Eftim'den af dilemiş, kendisine tekrar katılmışlardır. Yalnız İstimat Zihni ve Danyanidis bozgunculuklarına devam etmişlerdir. Papa Eftim bunların çevirdiği entrikaları cemaatine tek tek anlattıktan sonra bu iki şahsı Türk Ortodoks Kilisesi'nden çıkardı.

Patrikhanenin son yaptıkları neticesinde Papa Eftim Kilise teşkilatını ve cemaatini daha sağlam temellere oturtarak güçlendirmek istedi. Bu sebeple bütün Türk Ortodoks cemaatini tertip ettiği toplantıda bir araya getirdi. Toplantıda Fener'in aralarına casus papazlar sokmasını ve bunların çalışmalarını önlemek için kendi davalarına sadık güvenilir papazların kilise teşkilatına yerleştirilmesi gerektiğini söyledi. Mübadeleden dolayı istenilen nitelikteki papazları bulmak hemen hemen imkansızlaşmıştı. Bunun üzerine Papa Eftim kendisinin çok yakından tanıdığı ve güvendiği akrabalarından bazılarını bu amaç için kullanmak niyetinde olduğunu söyledi. Akrabalarından bu kutsal görevi yapmaya lâyık gördüğü amcasının oğlu ile yeğenini ve o sıralarda yüksek

²²⁹ Ergene, agc, s.209-210.

²³⁰ Ergene, agc, s.225.

öğrenimini bitirmek üzere bulunan büyük oğlunu bu papazlıklara oday gösterdi.²³¹ Cemaat oy birliğiyle Papa Eftim'in teklifini kabul etti. Cemaatinin bu kararı üzerine Papa Eftim amcasının oğlu Sokrat'a Ermiş, yeğeni Nikola'ya Doran adlarını vererek papazlığa ve oğlu Yorgi'yi de Turgut adı ile diyagosluğa tayin ve ruhanî bir âyin ile üçünü de takdis etti.²³² Böylece Papa Eftim ölümünden sonra da Türk Ortodoks Kilisesi'ni Fener'in saldırılarına karşı teminat altına almıştı.

Papa Eftim patrikhane ile mücadelesini II. Dünya Savaşı'na kadar aynı hız ve azimle sürdürdü. Savaşın sonlarına doğru hızını yavaşlattı ve biraz arka plana çekilmeyi yeğledi. Bunun nedeni Ortodoks Rusya'nın savaştan galip çıkmasıydı. Ortodoks cemaatleri arasında çıkan bir anlaşmazlık patrikhanenin olayı büyütmesine, bu da Rusya'nın Ortodoks âleminin hâmilliğini üstlenerek Türkiye'ye karşı tavır almasına sebep olabilirdi. Uluslararası dengelerin aşırı hassas olduğu böyle bir dönemde Papa Eftim Türkiye Cumhuriyeti'ni zor durumda bırakmak istemiyordu.

Kıbrıs olaylarının patlak vermesiyle Papa Eftim ile Fener arasındaki münasebetler tekrar gerginleşti. Bu konu bir sonraki bölümümüzde ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

Haklı davasını ömrünün sonuna kadar yılmadan sürdüren Papa Eftim 1960 Şubat ayında 74 yaşında iken felç geçirdi. 2780 sayılı yasa gereği büyük oğlu Dr. Turgut Erenerol "II. Eftim" adıyla Türk Ortodoks Patriği oldu.²³³

Papa Eftim 14 Mart 1968 senesinde seksendört yaşında öldü.²³⁴ Kabri halen, defnedildiği İstanbul Şişli Rum mezarlığındadır.²³⁵

İkinci Bölüm

KIBRIS OLAYLARINDA PAPA EFTİM

XIX. yüzyıldan beri Yunan yayılmacılığının çabaları ile ortaya çıkan Kıbrıs meselesinin kökleri, Bizans'ın çöküş yıllarına kadar gider. Gerçekten, bu meselenin

²³¹ Ercan, "Fener", s.428.

²³² Ergene, age, s.233

²³³ Ercan, "Fener", s.429 ; Yeşilyurt, age, s.92.

²³⁴ Bk. ck 9.

²³⁵ Bk. resim 3.

kaynağı olan “Enosis” (Yunanistan ile birleşme) parolası, çok daha büyük bir hayal olan Bizans’ı en geniş sınırlarla bir Yunan İmparatorluğu halinde diriltmek düşüncesi (Megalo İdea)’nin bir parçasıdır.²³⁶ 1829 yılında Yunanistan’ın bağımsızlık kazanmasıyla ilk merhalesi tamamlanan “Megale İdea”nın, Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhâkını içeren ikinci aşamasının gerçekleşmesi için değişik tarihlerde birçok isyanlar tertip edilmiş, hatta katliamlara bile teşebbüs edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılma devrinde Türkler’e karşı girişilen her türlü imha hareketinin başında bir papaz bulunmuştur. Girit ihtilâlini hazırlayan ve yöneten Retimo Piskoposu Dionitis’dir. Yunan Devleti’nin nüvesini teşkil eden Etniki Eteria’nın Odessa’da kurulduğu 1814 yılında hareketin baş lideri olarak karşımıza papaz İpsillantis çıkmaktadır.²³⁷ Kıbrıs’ın Yunanistan’a verilmesi için girişilen tethiş hareketlerinin başında da Kıbrıs piskoposu Makarios vardır. Fener Rum Patriği Athenagoras ise Kıbrıs tethiş örgütü EOKA ve Makarios ile işbirliği yapmıştır.²³⁸

Kıbrıs meselesinde, baş tahrikçinin Fener Kilisesi Patriği Athenagoras olduğunu ilân eden Time ve Fortune dergilerinin yazarlarından Rota Winterrol bu konudaki yazısında şunları söylemektedir:

“Böyle siyasi bir işin bir din adamının siyah mantosu altından idare edildiği nereden bilinsin. Önce Kıbrıs Rumları’nı, sonra Yunan halkını Türkiye ve İngiltere aleyhine tahrik eden kimse, aslında ruhanî bir vazife ile mükellef bulunan Athenagoras’tır. Kiliseyi ve ruhanî vazifesini düşünmez, siyasetle meşgul olur. O Amerika’da bulunduğu zamanlarda da öyleydi. Gerek Athenagoras, gerek Kıbrıs’ta onunla birlikte çalışan din adamları, Ortodoks Kilisesi’ne bağlı olduklarından Patrik Athenagoras’tan emir alırlar ve onun emrinin dışına çıkmazlar. Efkâr-ı umûmîye şunu iyice bilmelidir ki, onların bütün yaptıkları Athenagoras’ın şahsi arzularıdır. Din ile siyaset başka başka şeylerdir. Böyle olduğu halde, onların Kıbrıs’taki faaliyetini dinî vazifelerini bırakıp siyasetle meşgul olmalarını Athenagoras’ın hoş görmesi ve mâni olmaması benim bu s”özlerimi ispata kâfidir.²³⁹

²³⁶ Özoran, “Bizans”, s.653.

²³⁷ Kıbrısoğlu, age, s.13.

²³⁸ Berk, age, s.28.

²³⁹ Berk, age, s.28-29.

1955 yılından itibaren Kıbrıs, orada yaşayan Türk halkı üzerine, gittikçe artan tethiş ve zulüm hareketlerine sahne olmuş, masum halkımızın maruz kaldığı bu olaylar bütün Türk halkını derinden üzmüştür. Milletçe bu üzüntünün paylaşıldığı söz konusu günlerde, ırkdaşlarına yapılan bu saldırılar Müstakil Türk Ortodoks Kilisesi ve Patriği Papa Efim Erenerol'u da müteessir kılmıştır. Türk Ortodoks Kilisesi 15 Haziran 1958 yılında bir genel kongre toplamış ve Kıbrıs ile ilgili şu kararlar alınmıştır:

-“Son zamanlarda siyasi alanda devletimizi ve asil Türk milletimizi pek haklı olarak ilgilendiren, meşgul eden ve üzen Kıbrıs meselesi cemaatimizi de aynı derecede müteessir ettiğini ve üzdüğünü beyan etmekle beraber, bu hususta cemaatimizce gereken maddi ve manevi yardımın yapılmasına ve asil Türk milletimizin bu konuda her türlü heyecan ve hareketine iştirakine,

- Kıbrıs'taki Türk ırkdaşlarımıza yapılan haksız ve yolsuz taarruz ve tecavüzün din ve Ortodoks mezhebimize ve insanlığa aykırı görüldüğünden; başta, dini siyasete âlet edip, bütün kötülüğün müsebbibi olan katil Makarios'u ve ona uyan ve Hristiyan adını taşıyan her türlü teşekkülü tel'in etmeğe ve medeni âleme bu namertçe hareketin protesto edilmesine,

- Yurdumuzda ve demokrasi rejimimizde Türk vatandaşı olup da cehalet saikası ile kendilerini halâ azınlık bilen ve ancak, Türk milleti'nin büyük acısına iştirak edip üzülen vatandaşları tebrik etmeye; ve fakat diğer taraftan dinen Fener Kilisesi'ne bağlı olup Athenagoras ile beraber büyük acımıza bigâne kalan ve sükûtu ve hareketi ile bu nankör hallerini isbat eden ve için için sevinen ve maatteessüf vatandaş görünenleri tel'in etmeğe,

İş bu kararımızın evvelâ hükümetimize bildirilmesine ve Türk basını ile ilân edilmesine ve bu konuda gereken başka türlü hareketin yapılmasına genel başkanımız Efim Efendi'yi yetkili kıldığımızı müttefikan karar verilmiştir.”²⁴⁰

²⁴⁰ Papa Efim, "Görüşler", s. 1.

Papa Eftim, Türkiye Maarif Tarihi Federasyonu'nun düzenlemiş olduğu bir toplantıda gençlerle yaptığı sohbetinde, "Patrik Athenagoras'ın ve etrafındaki papazların sınırdışı edilmeleri gerektiğini, zira bunların Kıbrıs meselesinde EOKA kâtilleriyle işbirliği yaptıklarını ve Yunan Hükümeti'nin emriyle hareket ettiklerini" söylemiştir.²⁴¹ Bu konuşmasının ardından patrikhaneden aradığını saklamayan biri Papa Eftim'i ölümle tehdit ederek şunları söylemiştir: "Athenagoras'ın elinde milyonları aşan bir cemaat topluluğu ve binlerce kilise vardır! O'na dokunma!.. Nasıl olsa ölümüne az kaldı. Yanan mumun sönmek üzere!..."²⁴²

Bu olaydan sonra, gençlik görevini isâbetle yerine getirebilmek için tecrübeli büyüklerine danışmak ve hasbihalde bulunmak yolunu seçmiş ve bu arada Patrik Athenagoras'ı bir Türk vatandaşı sıfatıyla dâvet etmişti. Lâkin Patrik Athenagoras, gençliğin bu ve daha sonraki diğer davetlerini ve de Türkiye Maarif Federasyonu'nun dâvetini herhangi bir mazeret belirtmeksizin kabul etmemiş, hatta cevap dahi vermemiştir.²⁴³

Papa Eftim, daha önce değindiğimiz Haziran 1958 tarihli kongre toplantısında yayınladığı bir beyannâme ile, Kıbrıs'taki tethiş hareketlerini ve sorumlusu Makarios'u dünya kamuoyuna karşı tel'in etmişti. Oysa Athenagoras aynı dine ve aynı kiliseye mensup olmalarına rağmen, bütün tenkidleri dikkate almayarak, Makarios'u afaroz etmek şöyle dursun, tenkid bile etmemiştir.²⁴⁴ Bütün bunlar daha önce Papa Eftim ile Time ve Fortune dergilerinin yazarının değindiği gibi, Fener Patrikhanesi'nin Kıbrıs olaylarının baş sorumlusu ve Makarios'un hocası, ve de destekleyicisi olduğunu doğrular niteliktedir.

Papa Eftim'in adı geçen beyannâmesinde Makarios ile Athenagoras ilişkisi şu şekilde ifâde edilmektedir:

²⁴¹ Şahin, age. s. 222.

²⁴² Şahin, age. s. 222.

²⁴³ Şahin, age. s. 222.

²⁴⁴ Şahin, age. s. 223. Kıbrıs olayları üzerine Türkiye Ermenileri Patriği Sinork Kalustyan da Jamanak ve Marmara gazetelerinde Makarios'u takbihden ayrı olarak Ermeni vatandaşlardan Barış Gücü'ne bağışta bulunmalarını istemiştir. Toplanan "dualı" yüzdörtküsurbin lirayı İstanbul Valisi N.Kemal Şentürk'e teslim ederek, "kahraman ordumuzun gücüne biz de katılıyoruz" demiştir. Şahin, age. s.224-225.

“Kıbrıs işini ihdas etmiş olan Makarios’un Athenagoras tarafından desteklendiğinden asla şüphe edilmemelidir. Nitekim, Kıbrıs’ta tethiş hareketi başlamadan önce Makarios’un İstanbul’a gelerek Athenagoras ile konuşmuş olması son derece dikkat çekici bir olaydır. Makarios’un kilisesi müstakil dahi olsa, Ortodoks Kilisesi’nin merkezi olan İstanbul Patrikhanesi’nden ve patrikten izin almadan, öyle siyasi mahiyet taşıyan bir işin başına geçmiş olmasına ihtimal verilemez.”²⁴⁵

Makarios’un Kıbrıs’taki faaliyetlerini yürütebilmesi için ihtiyaç duyduğu mâli kaynağı Fener Ftarihanesi sağlamıştır. Yerli Rumlar’ın, çeşitli kanallarla kaçırdıkları milyarları aşan dövizin Yunanistan’a ve Kıbrıs’taki EOKA’cılara akmasının yanında, bizzat Patrikhâne, Rumlar’dan topladığı paraları, Girivas²⁴⁶’ın çetelerine göndermiştir.²⁴⁷ İstanbul’da oturan Arnavut Ortodokslar da Fener Patrikhanesi’nin Rumlaştırma politikasına maruz kaldıklarını ve toplanan paraların, gizlice Kıbrıs’a gönderildiğini iddia etmişlerdir.²⁴⁸

Kıbrıs dâvasının yakından takipçisi avukat ve gazeteci Nevzat Karagil’in 1951 yılında Makarios ile yaptığı bir röportajda sorduğu iki soruya verilen cevabı, ilginç olması hasabıyla burada vermeyi uygun bulduk:

Soru. - Sizce dinî siyasete karıştırmak doğru mudur?

Cevap - Dini siyasete karıştırmak doğru değildir. Fakat hükümetin halka baskı yaptığı veya dinî ve millî kanaatlerine müdahalede bulunduğu hallerde, halkın başında, hürriyet uğrunda ve halkın millî kanaatlerine tercüman olarak mücadele etmek din önderlerinin haklı vazifesidir.

Soru. - Hassaten Kıbrıs Kilisesi’nin siyasetle uğraşması doğru mudur?

Cevap - Kıbrıs Kilisesi siyasetle uğraşmaz, ancak tabî (Makarios bu kelimeyi yabancı istilâsı manasına kullanmıştı) bütün Yunan topraklarında olduğu gibi,

²⁴⁵ Papa Efîm, “Görüşler”, s.5. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başepiskoposu Makarios’un Kıbrıs olaylarındaki faaliyetleri ve aynı konuda Rum basınına vardığı demeçleri için bk. Fikret Kürşad - Mustafa H.Altan - Sabahattin Eğeli, *Kıbrıs’ta Yunan Emperyalizmi*, İstanbul, 1978, s.117-1135.

²⁴⁶ Yunan Generali ve Kabrıs’taki EOKA yeraltı teşkilatını organize eden ve yöneten kişidir. Kürşad ve diğerleri, a.g.e. s.135.

²⁴⁷ Süreyya Şahin, “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi”, *Diyanet*, ayrı basım. c. XXVIII, s.67.

²⁴⁸ Şahin, a.g.e. s. 224.

Kıbrıs Kilisesi de halka manevî ve millî cephelerde önderlik etmekte, bu tabî, yâni esir toprakların yabancı boyunduruğundan kurtulması ve millî hakimiyetin temini için halkın önderi olarak mücadele etmektedir. Belki malûmunuzdur, 1821 Yunan ihtilâline de kilise önderlik etmiş, ilk ihtilâl bayrağını papazlar açmış ve böylece Yunanistan istiklâlini elde etmiştir. Hürriyet uğrunda mücadele etmek politika yapmak değildir. Hürriyet için çalışmak, Hristiyanlığın baş idealidir.”²⁴⁹

Ölümüne değin Türk milleti'nin haklı Kıbrıs davasını savunan ve Fener ile mücadeleden kaçınmayan Papa Eftim, millî davayı ve suçlularını dünya kamuoyuna şöyle duyurmuştur:

“Günahkâr Makarios'un vicdanı - eğer varsa -, dünyanın bu vahim şartları içinde, Kıbrıs ihtilâfını icat etmiş olmaktan ve bir çok cinayetlerin işlenmesinden azap ve utanç içinde değil midir? Şeytanın şer âleti olan Makarios'u tel'in etmek için ortada binbir sebep mevcut iken, onu desteklemiş olanları mazur görmeye imkân tasavvur edilebilir mi?

Ey medeni âlem, ey Hristiyan dünyası! Kıbrıs yangınına, işlenen cinayetlere, millî kisse altında gizlenmiş bir papazın taassubundan doğan felâketlere seyirci kalmakta hâlâ devam etmek ister misin?

Kıbrıs, Türk vatanının emniyet kilididir. Onun başka ellerde bulunması bizim için her zaman bir tehlikedir. Kıbrıs'ın taşı toprağı 60 bin Türk'ün kanı ile sulanmıştır. Vatan emniyeti meselesinde azınlık, çoğnluk bahis konusu edilemez. Biz aynı düşünceyle Garbî Trakya'yı vaktiyle Yunanistan'a terk etmeyi uygun bulmuştuk. Aynı düşünceyi, Yunanlılar'dan beklemek, Kıbrıs üzerinde ısrar etmemelerini talep etmek hakkımızdır. Kıbrıs İngilizler'e, bazı şartlar altında, muvakkaten verilmiştir. Kıbrıs'ın taksimi bir hükümet politikasıdır. Tamamının Türkiye'ye ait olduğu meselesi bir millet isteğı, bir millî idealdir. Taksim, bir fedakârlıktır. Bu fedâkarlığa dünya barışı için katlanacağız.

²⁴⁹ Kıbrıssoğlu, age, s. 13-14.

Birleşmiş Milletler Asamblesi'nin yüksek manevi varlığında, bütün medeni dünyaya, bir Türk vatandaşı ve bir Türk Ortodoksu olarak son bir defa daha hitap ediyorum:

Haklı ve haksızı ayırt etmekte dikkatli ve son derece hassas davran!.. Hatâ etmekle, dünya barışının, insanlığın sulh ve sukûnuna zarar vermiş olacaksın.”²⁵⁰

Üçüncü Bölüm

PAPA EFTİM'İN MİLLİYET GÖRÜŞÜ

Üzerinde doğduğu ve yaşamının sona erdiği ülkesi için Millî Mücadele dönemi ve sonrası her vatansever gibi hatta daha da fazla çalışan ve hiç bir mücadeleden kaçınmayan Papa Eftim, Türklüğü konusunda, bu günde olduğu gibi bir takım yorumlar yapılması ve milliyetinin sorgulanması karşısında çok üzülmüş ve istemiyerek de olsa bu konuda daima izahatta bulunma gereğini duymuştur.

Bir Ortodoks Hristiyan olarak doğan ve ana dili Türkçe olan Papa Eftim'i milli ve dinî duygularının sağlamlığı, milliyetinin Türk, din ve mezhebinin ise Ortodoks olduğu konusunda hiç bir zaman şüphe ve tereddüde düşürmemiştir. Vatanî, dinî ve kutsal vazifesinin herşeyden önce yaşadığı yurdunu ve mensup olduğu Türk milletini sevmek ve de elinden geldiği kadar bu iki mukaddes varlığı korumaktan ibaret olduğunu ifade eden Papa Eftim'e göre Ortodoks dinî de bunu emretmektedir. Vatan ve millet sevgisini yaptığı bir konuşma ile basın mensuplarına anlatan Papa Eftim şunları söylemektedir:

“Ben, geceli, gündüzlü bütün ibadetlerim de, dualarımda kutsal Türk yurdunu, mert Türk milletini, onu temsil eden milletvekillerini, devlet ve hükümet başkanlarını, ordusunu, komutanlarını, erlerini, yargıçları, öğretmen ve öğrencileri, doktorları, büyük küçük bütün memurları, erkek, kadın ve çocuk bütün yurttaşları ayrı ayrı anar, onlara sulh ve selâmet, sağlık, refah ve saadet dilerim.”²⁵¹

²⁵⁰ Papa Eftim, “Görüşler”, s.6.

²⁵¹ Papa Eftim, “Görüşler”, s.8.

Papa Eftim'in en çok üzüldüğü noktalardan biri de güvendiği ve inandığı Türk gazetecilerinden bazılarının kendisi hakkında şüpheye düşmeleri ve yayınlarında "Türk dostu Papa Eftim" diye söz etmeleri olmuştur. Her seferinde de bunları uyarılmış ve kullandıkları tabirin yanlışlığını izaha çalışmıştır.

Bütün bunlar olurken Papa Eftim ne amaçla gönderildiğini bilmediği imzasız mektuplar almıştır. Mektuplarda hemen hemen aynı tema işlenmekte, bir kişinin Türk olabilmesi için Müslüman olması şartının gerekliliğine değinilmektedir. O'na göre milliyetin din ve mezheple hiç bir ilgisi yoktur. Yeryüzünde ayrı ayrı ırktan olan insanlar vardır. Bu insan ve milletlerin ırksal farklılıkları aynı dine mensup olmalarına engel teşkil etmediği gibi aynı ırk ve milliyet vasfını taşıyanlar da, ayrı din ve mezhebe intisab etmişlerdir. Dinini değiştirerek başka bir dini seçen bir kişinin mutlaka milliyetini de değiştirmesi zorunluluğu yoktur. Zaten böyle bir şeye imkân da yoktur. Papa Eftim'in kendi ifadesiyle, "Din değiştirmek bir arzu ve irade meselesidir. Irk ve milliyet ise, insanın arzu ve iradesine değil, dile, kültüre, tarihî münasebetlere bağlıdır. Din, Allah'a ait ve vicdana merbut bir hadisedir. Milliyet ise tamamiyle içtimai ve tarihsel bir vakıâdır. Aynı milliyet içinde çeşitli din ve mezhepler olduğu gibi, aynı dine mensup olanlar da ayrı ırk ve milliyet duygularını paylaşabilirler".²⁵²

Türk milletinin tarihine göz attığımızda bir dini benimseyerek sabit kalmadıklarını bir çok defalar din değiştirdiklerini ama yine de ırk ve milliyet vasıflarını muhafaza ettiklerini görmekteyiz. Türkler putperest, Hristiyan ve Müslüman oldukları zamanlarda da Türk kalmışlardır. Şu an yeryüzünde Müslüman Türk olduğu kadar, Hristiyan, Budist Türkler de mevcuttur. Ana dili Türkçe olan bir Türk vatandaşının dinî kimliği her ne olursa olsun Türk olduğundan kimsenin şüphe ve tereddüde düşmeye hakkı olmadığını düşünen Papa Eftim bu konuda son olarak şunları söylemektedir:

"Ben, her zaman her yerde Türk olduğumu beyan ettim. Bir yabancı Türk dostu olabilir. Kendini öyle tanıtabilir. Fakat benim gibi halis bir Türk vatandaşının bir yabancı Türk dostu gibi gösterilmesi, onun milliyetinden şüphe edildiğine yol açar ki, bundan incinmemek, teessür duymamak imkansızdır. Kendi milletinin dostu olmak bir Türk için

²⁵² Papa Eftim, "Görüşler", s.9.

tabî, zaruri ve mantikîdir. Bu böyle olunca bir Türk'e Türk dostu demekle tezada, mantıksızlığa düşülmüş olmaz mı?

Bana Türk demeyip, Türk dostu diyenleri hiç bir suretle af edemem. Atatürk'ün ve milletin mücadelesi sonunda biz Hristiyan Türkler de bütün milletimizle beraber millî istiklâlimize kavuştuk ve şimdi övünüyoruz. Ne mutlu Türküm diyene".²⁵³

Papa Eflim 1959 senesinde Fener Rum Patriği Athenagoras'ın basın sözcüsü durumunda olan ve bu doğrultuda yayınlarını sürdüren Elefleri Foni gazetesini muhabiriyle, -daha önceleri de olduğu gibi- basında tartışmıştır. "Rum Ortodoks" ve "Türk Ortodoks" tezleri konusunda yeni tartışmalar gündeme getirilmiştir. Aynı yıl bir broşür halinde yayınlanan bu tartışma çalışmamızın bütünlüğü açısından önem taşımaktadır.

Ortodoks Rumlar, "Rum" sözüne millî ve dinî bir mânâ yüklemektedir. Papa Eflim her iki adlandırmayı da reddetmektedir. Şöyleki, "Rum" kelimesi dinî bir sıfat olamaz. Zira Rum Katolik ve Rum Protestan da vardır. Eğer, millî mânâ da ise lâik ve demokrat bir yapıya sahip olan Türkiye Cumhuriyeti'nde millî azınlık diye bir şey söz konusu olamaz. Türk anayasası hiç bir cins ve mezhep ayrımı gözetmeksizin bütün vatandaşları Türk kabul etmektedir. Her birey Türk tebaalı kul değil, Türk vatandaşdır ve şahsi hakimiyet sahibidir.

Rumlar'ın ve muhatabının, Rum adını tereddütle taşıdığını iddia eden Papa Eflim şöyle devam etmektedir:

"Mütareke sıralarında Rum Ortodoks adının Elen Ortodoks adıyla değiştirildiğini, cemaat namına kullanılan resmi mühürler göstermektedir. Saltanat devrinde Beyoğlu, Galata vesaire Rum Ortodoks adları kullanılırken, mütareke sıralarında Elen Ortodoks adı alınmıştı. Sonra bu ad yine mecburi olarak Rum Ortodoks'a çevrildi".²⁵⁴

Papa Eflim için İstanbul Rum Ortodoks merkezi değildir. İstanbul, Ortodoksluğun dinî merkezidir ancak. İstanbul kurulduğu zaman, Batı Roma'ya karşı

²⁵³ Papa Eflim, "Görüşler", s.9-10.

²⁵⁴ Papa Eflim, "Cevabım", s.8.

Yeni Roma adının verilmesi bu yanlışlığın temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla İstanbul Patrikhanesi'ne Rum Patrikhanesi değil Ortodoks Patrikhanesi denmesi gerekir.

Bu patrikhaneye bağlı Ortodoks cemaatlerine de, sadece Ortodoks cemaati adı verilirse Türk Cumhuriyeti anayasası uyarınca, millî değil, dinî bir azınlığın varlığı anlatılmış olur.²⁵⁵

Rum Ortodoks ifadesinin taşıdığı anlamı açıklamaya çalışan Papa Eftim için Türk Ortodoks ifadesi kendi sözleriyle şunu içermektedir:

“ Her millette olduğu gibi Türk milletinin içinde de Hristiyan bir halk zümresi vardır, işte, biz bu Türk milletinin Hristiyan halkındanız ve Müslüman Türkler'le aramızdaki ayrılık yalnız ve yalnız din işlerine inhisar etmektedir; Vatan ve millet bahsinde Müslüman Türk vatandaşlarımızla aynı duygulara ve aynı ideallere sahibizdir; bunu isbat etmek için de Anadolu'da bu kutsal nâmı taşımayı bir şeref ve kurtarıcı ideal bildik”.²⁵⁶

²⁵⁵ Papa Eftim, Türkiye'den ve Yunanistan'dan Fransa'ya, İngiltere'ye veya Amerika'ya gidip oralarda yerleşen bir Ortodoks. Yani veya Yorgi'nin orada Jorj ve Joni adlarını ve o milletlere has soyadlarını almayı şerep bilirken, doğup büyüdüğü ve yaşadığı Türkiye'de bir Türk adıyla, çağrılmayı reddetmesini anlamadığını belirterek bunu, Türk adıyla anıldıkları zaman dinlerini değiştirdiklerini sanmalarına bağlamaktadır. Papa Eftim, “Cevabım”, s.10.

²⁵⁶ Papa Eftim, “Cevabım”, s.10.

Dördüncü Bölüm
PAPA EFTİM'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA TÜRK ORTODOKS
PATRİKHANESİ*

1968 yılında seksendört yaşında hayata veda eden Papa Eftim arkasında beş evlat bırakmıştır. Üç kız iki erkek olan çocuklarının isimleri sırasıyla şöyledir: Meri, Pavlina, Natalia, Turgut ve Selçuk Erenerol.

En büyük çocuk olan Meri hanım Türkiye'de yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra doktorasını yapmaya gittiği Amerika'da evlenmiş ve Dallas şehrinde vefat etmiştir. İkinci kız Pavlina ve küçük kız Natalia halen hayatta olup Natalia hanım evlenerek Kontoğlu soyadını almıştır ve İstanbul'da yaşamaktadır.

I- II. Türk Ortodoks Patriği Turgut Erenerol ve Dönemi

1920 Ankara doğumlu olan Turgut Erenerol ailenin dördüncü ve ilk erkek çocuğudur.²⁵⁷ Eski adıyla Feyziati şimdiki adıyla Boğaziçi Lisesi'ni bitirmiştir. 1937 yılında babası Papa Eftim tarafından ruhaniliğin ilk derecesi olan diyakosluğa getirilerek asıl ismi olan Yorgi, Turgut olarak değiştirildi. 1954 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Bir yıl sonra doktorasını yapmaya Amerika'ya gitti ve New York Montefiore Hastanesi'nde ihtisasını yaparak aynı hastanede iş hayatına başladı. Bu esnada Şarlot adında Amerikalı bir hanımla evlenerek bir kız ve bir erkek çocukları oldu.

1960 senesinde babası Türk Ortodoks Patriği Papa Eftim'in felç geçirmesi ve görevini yürütememesi üzerine Türkiye'ye döndü. Aynı yıl, önce papazlığa hemen ardından piskoposluğa yükselerek II. Eftim sıfatıyla Türk Ortodoks Patriği oldu.

Turgut Erenerol döneminde Türk Ortodoks Kilisesi eski canlılığını devam ettirememiştir. Aslında bu gerileme Papa Eftim döneminin son yıllarında başlamıştır.

* Bu bölümün hazırlanmasında şu an Türk Ortodoks Patriği olan Selçuk Erenerol ile 17 Ocak 1996 tarihinde, makamında yapmış olduğumuz mülakat temel kaynak olarak alınmıştır. Söz konusu mülakatın tam metni ekte sunulmuştur.

²⁵⁷ Bk. ek 10.

Lozan sonrası nüfus mübadelesiyle cemaatinin hemen hemen hepsini kaybeden kilise Papa Eftim döneminin sonlarına doğru geriye kalanının da kaybetmiştir. Böyle bir ortamda göreve gelen Turgut Erenerol zamanında da kilise, aile fertleri hariç sıfır cemaate sahiptir. Bütün desteğini ve gücünü kendisine bağlı bulunan halk kitlesinden alan dinî bir kurum varlığının sebebi olan bu destekten mahrum ne yapabilirse yeni patrik Turgut Erenerol da temsil etteği kilisesi adına o kadarını yapabilmıştır. Temel desteğinden yoksun olan Turgut Erenerol kendilerine maddi ve manevi yardım talebiyle zamanın hükümetlerine baş vurmuşsa da umduğu desteği hiç bir zaman görememiştir. O günlerin canlı şahidi ve şu anki Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol bu konuda şunları söylemektedir: “..... Ağabeyim dönemin hükümetleri tarafından hiç bir destek görmedi. Faaliyetlerde bulunması engellendi.... Neden? Niçin? Bilmiyorum.... Ölümünden beş sene evveline kadar Ankara’ya düzenli olarak gidip gelirdi. Son gidişinin ardından her ne olduysa “bir daha Ankara’ya ayak basarsam ayaklarım kırılınsın” dedi ve hakikaten hiç gitmedi.... Bunun üzerine kahretti ve kahrından öldü. Yoksa hasta bir adam değildi.”²⁵⁸

Bu dönemde, Türk Ortodoks Patrikhanesi’ne dışarıdan destek arayışıyla Türkiye dışında yaşayan Hristiyan Türkler’le ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Gagauz Türkleri’yle irtibat kurulmuş ve karşılıklı gidip gelmeler olmuştur. Fakat o günlerde henüz dağılmamış olan Sovyetler Birliği’nin siyasi varlığı bu ilişkinin sağlam bir zemine oturmasına mâni olmuş ve ilişkiler gidiş-gelişlerden öte varamamıştır.

Dönemin bir başka özelliği Fener Rum Patrikhanesi’yle ilişkilerde kendini gösterir. Geçmişten gelen husumet ve dargınlık yavaş yavaş ortadan kalkmaya ve yerini sohbet havasında geçen karşılıklı görüşmelere, konuşmalara bırakmıştır. Turgut Bey’in göreve gelmesinden sekiz yıl sonra Papa Eftim’in ölümüyle iki kilise arasındaki mücadelenin kendi lehlerinde neticelendiğine inanan Fener Rum Patrikhanesi sohbet aralarında Turgut Bey’e “artık barışalım” mesajları vermeye başlamıştır. Fakat bunu Turgut Bey’in, geçmişte olanlardan dolayı kendilerinden af talep etmesi şartına bağlamışlardır. Böylece gerek Türk, gerekse Hristiyan kamuoyuna mazide kendilerinin haklılığını ispatlayacaklardır. Ama bu gerçekleşmemiş, Patrik Turgut Erenerol Fener Patrikhanesi’nin bu teklifini reddetmiştir.

²⁵⁸ Aynı mülâkat.

Kurumlar adına patrikler nezdinde karşılıklı görüşmeler bir başka önemli noktayı açığa kavuşturmuştur. Fener Rum Patrikhanesi yetkilileri kendileriyle yaptığımız görüşmede Türk Ortodoks Patrikhanesi ve patriğini kurumsal olarak tanımadıklarını ifade ederek bilgi vermekten itinayla kaçınmışlardı. Oysa daha Turgut Bey döneminde gerçekleşen kurumlararası karşılıklı görüşmeler Fener Rum Patrikhanesi ve yetkililerinin Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin meşruluğunu kabul ettiklerini açıkça ispatlıyordu. Anlaşılan Fener Patrikhanesi geçmişte giydiği kıyafetlerini hâlâ çıkaramamıştı.

Maddî ve manevî her türlü destekten yoksun bir şekilde kendi yağıyla kavrulmaya çalışarak Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni ayakta tutmaya çalışan II. Patrik Turgut Erenerol otuzbir yıl bu görevi yapmıştır. 8 Mayıs 1991 yılında aniden geçirdiği kalp krizinden dolayı kaldırıldığı Amerikan Hastanesi'nde hayatını kaybetmiştir. Mezarı babasının gömülü olduğu Şişli Rum mezarlığındadır.

II- III. Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol

Erenerol ailesinin son ve ikinci erkek çocuğu olan Selçuk Erenerol 1926 yılında İstanbul'da doğdu. 1945 yılında Boğaziçi Lisesi'ni bitirdi. Yüksek öğrenim yapmayarak, Merzifon'da askerlik görevini tamamladı. Askerden döndükten sonra babası Papa Eftim tarafından Diyakos olarak takdis edilerek ruhban sınıfına dahil oldu. Ancak fiilen ruhban hayatına girmeyerek ticaretle meşgul olmaya başladı. İnşaat malzemeleri ticaretiyle ilgilenen Selçuk Bey Türk Ortodoks Patriği olana kadar aynı işi yaptı. Evli olup Sevgi ve Candan adında iki kız ve Paşa adında bir erkek çocuğu vardır. 1991 senesinde ağabeyisi II. Türk Ortodoks Patriği Turgut Erenerol'un ölümüyle III. Türk Ortodoks Patriği oldu.

II. Patrik Turgut Erenerol döneminde olduğu gibi bu dönemde de cemaat sayısı aile bireyleri dışında sıfırdır. Merkez Panayia Kilisesi haricinde aynı bölgede bulunan Aya Nicola ve Aya Yani adlı iki kiliseleri daha vardır. Ama cemaat ve papaz olmadığından bu kiliseler kapalıdır.

Selçuk Bey'in göreve gelişinden gönümüze kadar olan dönemde, devletle münasebetler açısından bir önceki döneme göre pek fazla bir değişiklik görülmemiştir. Patrik Selçuk Erenerol görevinin ilk yılında, zamanın hükümet yetkililerinin kendisine sorması üzerine, ihtiyaç ve diğer isteklerini içeren bir dilekçeyi ilgili makamlara vermişse de şu ana kadar henüz bir yanıt alamamıştır. Bu duruma çok üzülen Patrik Erenerol'a göre isteklerinin içerisinde en önemlisi babasının "İstiklâl Madalyası"dır. Babasına İstiklâl Harbi sonrası söz konusu madalyanın verilmesinin kararlaştırıldığı fakat hâlâ verilmediği ileri süren Patrik Erenerol şöyle devam ediyor: "Babamın "İstiklâl Madalyası"na sahip oluşuna şahidim,... Bu memlekete bir ordu kadar hizmet etmiş olan babamın kazandığı "İstiklâl Madalyası" manen bizi ihya edecektir, bunun bana verilmesini istiyorum."²⁵⁹

Gelmiş geçmiş hükümetlerin hiçbirinden gereken ilgiyi göremeyen Türk Ortodoks Patrikhanesi Türk siyasi arenasındaki tek desteği MHP lideri Alparslan Türkeş'den görmüştür. Patrik Erenerol'un ifadesine göre Alparslan Türkeş ve ailesiyle 1945 yılından beri ailecek tanışmaktadırlar. Bu yakınlık Türk ortodoks Kilisesi'ni temsil eden Erenerol ailesinin MHP'ye özel ilgi göstermesine neden olmuştur.²⁶⁰

Turgut Erenerol döneminde başlayıp ziyaretlerden öte gitmeyen dışarıdaki Hristiyan Türkler'le münasebetler, bu dönemde resmî platformlarda yürütülecek kadar gelişme göstermiştir. Bunda Sovyetler Birliği'nin siyasi olarak dağılması sonucu, aralarında Hristiyan Türkler'in de bulunduğu bir çok milletin bağımsızlıklarını kazanmalarının büyük payı olmuştur. Hristiyan Türkler'den Gagauzlar, Çuvaşlar ve Tatarlar ile yakın temaslar kurulmuştur.

Bugün Türk Ortodoks Patrikhanesi'nde Gagauzlar ayrı bir yer ve öneme sahiptir. Selçuk Erenerol'un ifadesine göre Gagauzlar her yönüyle kendilerine daha yakındır. İkili ilişkiler bağlamında dönemin Gagauz Cumhurbaşkanı Stephan Topal üç defa Türkiye'ye gelerek Patrik Selçuk Erenerol ile görüşmeler yapmıştır. Fakat sonraları Gagauzya'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Stephan Topal'ın kaybetmesi ve yeni cumhurbaşkanının eski Sovyetler Birliği rejimi yanlısı olması ikili ilişkileri sekteye

²⁵⁹ Aynı mülâkat.

²⁶⁰ Selçuk Bey'in büyük kızı Sevgi, MHP teşkilatının bir üyesidir. 24 Aralık 1995 seçimlerinde MHP'den İstanbul II. bölge milletvekili adayı olmuş fakat partisi ülke genelinde barajı aşamamıştır. Aynı mülâkat.

uğratmışsa da yıkıcı olmamıştır. Hatta Gagauzlar'dan Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne, kiliselerin tekrar ibadete açılabilmesi maksadıyla dört papaz gönderilmesi talep edilmiş ve bu talep Gagauzlar tarafından olumlu karşılanmıştır.²⁶¹

Bu dönemde de Fener Rum Patrikhanesi'yle ilişkiler karşılıklı ziyaretler şeklinde devam etmiştir. Fener Patrikhanesi, bir önceki Türk Ortodoks Patriği Turgut Erenerol'a kendilerinden af talep etmeleri şeklindeki önerilerini Selçuk Erenerol'a da bir kaç defa iletmiştir. Söz konusu teklif bu sefer daha farklı bir tarzda yapılmıştır. Teklifin muhatabı olan Patrik Selçuk Erenerol olayı şöyle açıklıyor: "Ağabeyimin ölümüyle Fener Rum Patrikhanesi'ne gittim... Henüz patrik seçilmemişti. Patrik vekili olarak şimdiki Kadıköy Metropoliti Yoakim vardı. Kendisiyle görüşüm. Takibeden günlerde üç kere daha görüşme yaptım. Her görüşmede aynı şeyleri söyledi: Bu işin parayla halledilmesini, bu işi bitirmek istediklerini, benim kendilerine bir fiyat tespitinde bulunup affedersiniz demem icap ettiğini tekrarladılar"²⁶²

Fener Rum Patrikhanesi'nin bir fesat yuvası ve de şu anki Rum Patriği Bartholomeos'un kendinden evvelki patriklerden daha tehlikeli olduğuna inanan Selçuk Erenerol'a göre Fener Patrikhanesi'nin yürüttüğü birçok faaliyet Türk yasalarına aykırıdır ve patrikhanenin kapatılmasını gerektirir. Devletin gereken manevi desteği kendilerine sağlamaları durumunda Fener Rum Patrikhanesi'nin yıkıcı faaliyetlerini tamamen etkisiz hale getireceklerine inanan Erenerol, devletin ilgisizliği karşısında şöyle söylemekten kendini alamıyor: "Patrik Bartholomeos'un beş yıldır kanunsuz yaptıklarının dökümünü yetkililere ilettim. Bunu biz yapmış olsaydık ya içerdeydik ya dışarıda. Nedir bu müsamahakârlık? Neden?..."²⁶³

Selçuk Erenerol'a göre Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin en büyük sorunlarından bir diğeri de işin malî boyutudur. Türkiye Cumhuriyeti kanunları çerçevesinde varlığını sürdüren ve çalışmalarda bulunan resmî bir kurum olarak devletin kendilerine bir bütçe tahsis etmeleri gerektiği inancını taşımaktadırlar. Bu durumla ilgili olarak, defalarca yetkili makamlara başvurular yapıldığı halde olumlu cevap alamayan Patrik Erenerol

²⁶¹ Aynı mülâkat.

²⁶² Aynı mülâkat.

²⁶³ Aynı mülâkat.

kendinden önce de yapıldığı gibi sıkıntılarını kendi imkanlarıyla aşmaya çalışmış ve çalışmaktadır. Halen ibadete kapalı bulunan üç kilisenin etrafında bulunan ve kilise vakfına ait olan çeşitli işhanları ve büyüklü küçüklü işyerlerinin kira gelirleriyle ayakta duran Türk Ortodoks Kilisesi, doğrusu bu hususta oldukça başarılı da sayılabilir.

Atatürk'ün ölümüyle Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurucusu ve babası Papa Eftim'in idealinin sona erdiğine inanan Patrik Selçuk Erenerol yine de Türk Ortodoks Kilisesi'nin devamlılığında kararlı görünmektedir. Şimdiden bir sonraki patrik adayı bu iş için yetiştirilmektedir. Selçuk Erenerol'a göre bu işe en uygun aday kendi oğlu Paşa'dan yaşça büyük olan ablası Natalia hanımın şu an Belçika'da bulunan oğlu Ümit'tir. Yüksek öğrenimine uygun olarak bir otelin müdürlüğünü yapan Ümit Bey Selçuk Bey'in isteği üzerine Belçika'da ilahiyat eğitimi almaktadır.

SONUÇ

Çalışmamızda sunmaya çalıştığımız farklı görüşler ve mevcut bilimsel veriler neticesinde Lozan Antlaşması'na kadar Anadolu'da yaşayan ve temiz bir Türkçe konuşup, Türkçe Hristiyanlık ibadeti sergileyen topluluğun Türk oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden çok daha evvel bu topraklarda yerleşmiş bulunan topluluk, Bizans'ın Hristiyanlaştırarak savunma amacıyla burada iskân ettirdiği Doğu Avrupa Türkleri'nin bâkiyeleridir. Hristiyanlaştırılarak Anadolu'ya sevk edilmeleri Bizans tarih kaynaklarında da sabit bir gerçektir.

Koloniler halinde Anadolu'ya yerleştirildiklerinden millî kimliklerini muhafaza etmeyi başaran Ortodoks Türkler, Anadolu'nun Türkler tarafından tamamen fethiyle Türklüklerini devam ettirme açısından daha rahat bir ortam bulmuşlardır. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti zamanında din esasına göre düzenlenmiş olan "Millet Sistemi" çerçevesinde diğer Hristiyan topluluklarla birlikte Fener Patrikhanesi'nin kontrolü altına itilmiş olmalarından dolayı Hristiyanlık inancını da devam ettirmişlerdir.

Bizans ordusu saflarında katıldıkları Malazgirt Meydan Savaşında Müslüman Türk soydaşlarının saflarına geçerek Türklüklerinin her şeyin üstünde olduğunu ispatlayan Ortodoks Türkler, aynı örneği Millî Mücadele'de de göstermişlerdir. İşgâl kuvvetleri ve Fener Patrikhanesi'nin karşısında Türk İstiklâl Savaşı'na iştirâk etmişlerdir. Zaferden sonra Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi'ni kurarak Türklüğü savunma mücadelelerine devam etme kararında olan Ortodoks Türkler hiç beklemedikleri bir sonla karşılaşmışlardır. Bizans ve Fener Patrikhanesi'nin yoğun çabalarına rağmen yüz yıllarca yapamadıklarını birlikte mücadele verdikleri soydaşları yapmıştır. Lozan görüşmelerinde Türk tarafının hatalı bir kararı sonucu, Anadolu'da yaşayan diğer Rumlar'la birlikte Yunanistan'a gönderilmişlerdir. Orada kısa zamanda Yunanlılaştırılmışlardır.

Günümüzde varlığını hâlâ devam ettiren Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi ilgisizliğe terkedilmiş, sıfır cemaat sayısı ile ayakta durmaya çalışmaktadır. Bu noktadan sonra da gösterilecek ilgi ve önemin faydalı olup olmayacağı tartışılır. Bununla birlikte, Türkiye dışında çeşitli coğrafyalarda yaşayan, Türklüklerini yitirmemiş Hristiyan Türkler için yapılması gereken işlerin zamanı geçmiş değildir. Unutulmamalıdır ki Türk tarihi ve kültürü bir bütündür.

BİBLİYOGRAFYA

- AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, c.XI, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1309.
- AKÇAY, İlhan, (haz. Hikmet Tekin), *İlden İle Atatürk Yurt Dizileri Atatürk Ankara'da*, Bimaş Matbaacılık, Ankara.
- AKÇORA, Ergünöz, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., İstanbul, 1994.
- AKSU, Fehmi, "Isparta'da Hristiyan Türkler'e Dair", *Ün*, c.IV, sa.45-46, 1 Kasım 1937-2 Kasım 1938, Isparta, s.643-646.
- AKURGAL, Ekrem, "Eski Anadolu'da Yunanlılar", *Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri*, ATASE Yay., Ankara, 1986, s.54-62.
- (ALTINAY), Ahmet Refik, (Haz. Hamide Koyukan), *İki Komite İki Kıtâl*, Kebikeç Yay., Ankara, 1994.
- "Anadolu Ortodoksları'nın Millî Kilise Davası", *İkdam*, 7 Mayıs 1921.
- "Anadolu Rumları Ayrı Patrik İstiyorlar", *İkdam*, 3 Mayıs 1921.
- "Anadolu Rumları ve İstanbul Patrikliği", *Hakimiyet-i Millîye*, 1 Mayıs 1921.
- ARI, Kemal, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türklerin Tarihi*, c.II, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978.
- AYDINEL, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Millîye Harekâtı*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1993.
- AYGİL, Yakup, *Hristiyan Türklerin Kısa Tarihi*, Ant Yay., İstanbul, 1995.
- Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi Ve Papa Eftim*, Müstakil Türk Ortodoks Patrikhanesi Baş Episkoposluğu, İstanbul, 1994.
- BALTA, Evangelia, (çev. H.Millas), "Karamanlıca Kitapların Önsözleri", *Tarih ve Toplum*, sa.13, Şubat 1990, s.18-20.

- BARKER, G., *O'nun izinde - Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1995.
- BAŞDOĞAN, Ferhat, "Fener Patrikhanesi, Tarihi Gelişimi ve Siyasal Faaliyetleri," *Güncel Konular*, ATASE Yay., Ankara, 1987, s.169-194.
- BELA, Konsanyi, (çev. Hamit Koşay), "XI-XII. Asırlarda Uzlar ve Komanlar'ın Tarihine Dair", *Belleten*, c.VIII, sa.29, 1944, s.119-136.
- BERK, Bekir, *Patrikhane ve Kıbrıs*, Doğan Güneş Yay., İstanbul, 1962.
- BOZDAĞ, İsmet, "Patrikhane'nin Fesat Sicili", *Tarih ve Medeniyet*, sa. 24 Şubat 1996, s.46-50.
- CAHEN, Claude, (çev. Yıldız Moran), *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yay., İstanbul, 1994.
- CAMİ, A.Bozkurt, *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul, 1932.
- CASTELLAN, Georges, (çev. Ayşegül Yaraman), *Balkanlar'ın Tarihi*, Milliyet Yay., İstanbul, 1993.
- COŞAR, Ömer Sami, "Patrikhane Dosyası", *Hürriyet*, 10 Ağustos 1976.
- DUMAN, Mustafa, "Karamanlıca, Yunanca, Ermeni Harfli Türkçe, Ermenice Nasreddin Hoca Kitapları", *Tarih ve Toplum*, c.XVI, 1991, s.61-64.
- DUMONT, Paul, (çev. Zeki Çelikkol), *Mustafa Kemal*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993
- ELÖVE, Emil, "Türkiye'de Din İmtiyazları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.X, Ankara, 1953, s.305-368.
- ERCAN, H.Yavuz, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. V, sa.8-9, Ankara, 1967, s.411-438.
- _____, "Türk-Yunan ilişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü", *Tarih Boyunca Türk- Yunan İlişkileri*, ATASE Yay., Ankara, 1986, s.195-209.
- ERDEHA, Kemal, *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1975.
- ERENDİL, Muzaffer, "Yunanlılar'ın Kökeni ve Yunan Milletiyle İlgili Kavram ve Deyimler", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, ATASE Yay., Ankara, 1986, s.102-103.

- ERENEROL, Papa Eftim, *Türk Ortodoksları Ruhani Reisi Papa Eftim'in Kıbrıs Hakkındaki Görüşleri*, İstanbul, 1958.
- , *Atenagoras'ın Organı Elefteri Foni Gazetesine Cevabım ve Fener Patrikhanesi ile Rumluğun İç Yüzü*, İstanbul, 1959.
- ERENEROL, Selçuk, "Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi", Mülakat, (yapan: Erdal Çetintaş), İstanbul, Ocak 1996.
- ERGENE, Teoman, *İstiklâl Harbi'nde Türk Ortodoksları*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1951.
- ERÖZ, Mehmet, *Hristiyanlaşan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.
- ESENGİN, Kenan, *Millî Mücadele'de İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yay., İstanbul, 1975.
- EVLİYA, Çelebi, *Seyahatname*, c.IX, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935.
- EYİCE, Semavi, "Anadolu'da "Karamanlıca" Kitâbeler", *Bellekten*, c.XXXXIX, sa. 153, 1975, s.25-56.
- Fener Rum Patrikhanesi'nin İhanetleri*, Müstakil, Müstakil Türk Ortodoks Patrikhanesi Baş Episkoposluğu, İstanbul, 1994.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yay., İstanbul, 1983.
- GÜLER, Ali, *İşgal Yıllarında Gizli Teşkilatlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul, 1988.
- GÜNGÖR, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yay., İstanbul, 1993.
- GÜNGÖR, Harun, "Gagavuzlar'ın Hristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslâmî Unsurlar Meselesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, c. XXVII, Aralık 1983, s.248-254.
- GÜNGÖR, Harun - Mustafa Argunşah, *Gagavuz Türkleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- GÜRSOY, Cevat - Halil İnalçık - Ercümen Kuran - Fikret Alasya, *Kıbrıs ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1964.
- GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
- HATİPOĞLU, M.Murat, "Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, ATASE Yay., Ankara, s.456-468.

- HOCA SADETTİN EFENDİ, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), *Tacüt'-Tevarih*, c.II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992.
- HROMADKA, Joseph L., (çev. Günay Tümer), "Doğu Ortodoksluğu", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XVII, Ankara, 1969, s.239-258.
- IORGA, N., (çev. B.Sıtkı Baykal), *Osmanlı Tarihi*, c. V, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1948.
- İZZET ULVİ, "Anadolu'da Hristian Türkler", *Hakimiyet-i Millîye*, 18 Kasım 1921.
- KAFESOĞLU, İbrahim, "Avarlar", *İslâm Ansiklopedisi*, c.XII/II, MEB Yay., s.193-195.
- _____, "Bulgarlar", *İslâm Ansiklopedisi*, c.XII/II, MEB Yay., s.211-214.
- _____, "İstanbul-Şehrin Muhasaraları", *İslâm Ansiklopedisi*, c.V/II, M.E.B. Yay., s.1173-1180.
- _____, "*Türk Millî Kültürü*", Boğaziçi Yay., İstanbul, 1992.
- KARAKURT, Ali, *Fener Patrikhanesi'nin İç Yüzü*, Ekicigil Tarih Yay., İstanbul, 1955.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.V, TTK Yay., Ankara, 1988.
- "Karamanlıca", *Ana Britannica*, c. XII, s.590.
- KIBRISOĞLU, İrfan, *Patrikhane Köstebekleri*, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1967.
- KIRZIOĞLU, M.Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK. Yay., Ankara, 1992.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuad, "Anadolu'da Hristyan Türkler", *İkdam*, 19 Haziran 1921.
- _____, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK. Yay., Ankara, 1984.
- KURAT, A.Nimet, *IV.-XVIII. yy.larda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yay., Ankara, 1992.
- KURAT, Yuluğ Tekin, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, ATASE Yay., Ankara, 1986. s.407-427.
- KURT, Yılmaz, (haz.), *Pontus Meselesi*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 1995.
- KÜRŞAD, Fikret- Mustafa Altan - Sabahaddin Egeli, *Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1978.
- LEWIS, Bernard, *The Arabs in History*, London, 1966.

- MALIK, C.H., "The Orthodox Church", *Religion in the Middle East*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969, s.297-347.
- MANTRAN, Robert, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, c.II, TTK Yay., Ankara, 1990.
- MARRIOT, J.A.R., *The Eastern Question*, Oxford, 1958.
- MENZEL, Th., "Gagauzlar", *İslâm Ansiklopedisi*, c.IV, MEB Yay., s.706-707.
- MERAY, Seha L.(çev.), *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, c.II. Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1993.
- "Ortodoks Kiliselerine Bir Tamim", *Hakimiyet-i Millîye*, 30 Kasım 1921.
- OSTROGORSKY, Georg. (çev. Fikrek Işıltan, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1995.
- ÖZEL, Sabahattin, Millî Mücadele'de Yunanistan ve Fener Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'daki Faaliyetleri ve Atatürk'ün Patrikhane Konusundaki Görüşleri", *Askeri Tarih Bülteni*, sa.40, ATASE Yay., Ankara, 1996, s.1-10.
- ÖZKAYA, Yücel, "1821 Yunan İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, ATASE Yay., Ankara, 1986, s.114-132.
- ÖZORAN, Beria Remzi, "Bizans-Rönesans- Ortodoks Kilisesi ve Kıbrıs," *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, sa. 167, Ankara, 1975-1976,
- _____, "Megali İdea'nın Kökleri", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, sa. 188, Ankara, 1977-1978, s.471-562.
- PAMUKÇU, Ekrem, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.
- PEKER, Gündem, *Gagauz Özerklik Süreci: Dün ve Bugün*", *Avrasya Etüdleri*, c.II, sa.2, Yaz 1995, s.36-47.
- PEKER, Nurettin, "Papa Eftim'in Arkasından", *Tarih Konuşuyor*, c.VIII, sa.52, Mayıs 1968, s.3689-3692.
- PSALTY, Francis, "Türkelî'de Hristiyanlık", *II. Türk Tarih Kongresi Tebliğler*, İstanbul, 1937, s.887-895.
- PURGSTALL, J.Von Hammer, (çev. Mehmet Ata), *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, c.III, Petrosyan Matbaası, İstanbul, 1330.
- _____, (çev. Mehmet Ata), *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, c.XI, MEB Basımevi, İstanbul, 1947.

- RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1993.
- RAUX, Jean - Paul, (çev. Galip Üstün), *Türkler'in Tarihi*, Milliyet Yay., İstanbul, 1989.
- SALIŞIK, Selahattin, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryaya*, Kıtış, İstanbul, 1968.
- SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, TTK Yay., Ankara, 1993.
- SONYEL, Sahahi, *Minorities And The Destruction Of The Ottoman Empire*, TTK Yay., Ankara, 1993.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmalı Vakfı Yay., İstanbul, 1992.
- SÜSLÜ, Azmi, *Armenians And The 1915 Event Of Displacement*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay., Ankara, 1994.
- ŞAHİN, M.Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 1980.
- , “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi”, *Diyanet Dergisi*, Ayrı Basım, c.XXVIII, sa.2, 1992.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut, “Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar”, *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, TTK Yay., Ankara, 1985, s.227-239.
- ŞİKÂRİ, (haz. M.Mesud Konan), *Karaman Oğulları Tarihi*, Konya Halkevi Tarih ve Müze Komitesi Yay., Konya, 1948.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yay., İstanbul, 1981.
- TURAN, Osman, “Selçuk Devri Vakfiyeleri”, *Belleten*, c.XII, sa.45, Ocak 1948, s.67-71.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yay., İstanbul, 1990.
- TURGAL, Hasan Fehmi, “Anadolu'da Gregoriyen ve Ortodoks Türkler”, *Ülkü*, c.D, sa.19, Ankara, 1934, s.173-182.
- , “Mülga Şer'iyeye Mahkemeleri Sicilleri Üzerine İncelemeler”, *II. Türk Tarih kongresi Tebliğler*, İstanbul, 1937, s.948-962.
- URFALI MATEOS, (çev. H.D.Andreasyan), *Vekayi-Nâme*, TTK Yay., Ankara 1987.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, TTK Yay., Ankara, 1988.
- ÜÇOK, Çoşkun, “Osmanlı İmparatorluğu ve Rum-Ortodoks Kilisesi”, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, ATASE Yay., Ankara, 1986, s.189-194.

- VASILIEV, A.A, (çev. Müfit Mansel), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, c.I, Maarif Matbaası, Ankara 1943.
- YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1992.
- YEŞİLYURT, Süleyman, *Türk Hristiyanların Patrikhanesi*, Merhaba Basın Yayın, Ankara, 1995.
- YINANÇ, Mükrümin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1944.
- YÜCEL, Yaşar - Ali Sevim, *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih - Yavuz - Kanuni*, TTK Yay., Ankara, 1991.

KISALTMALAR

agb	adı geçen broşür
age	adı geçen eser
agm	adı geçen makale
ATASE	Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bizans	Bizans-Rönesans-Ortodoks Kilisesi ve Kıbrıs
bk.	bakınız
Cevabım Patrikhanesi	Atenagoras'ın Organı Elefteri Foni Gazetesine Cevabım ve Fener ile Rumluğun İç Yüzü
çev.	çeviren
Fener	Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi
Görüşler	Papa Efîm'in Kıbrıs Hakkındaki Görüşleri
haz.	hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
İlişkiler	Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
s.	sayfa
sa.	sayı
Siciller	Mülga Şer'îye Mahkemeleri Sicilleri
Türkler	Anadolu'da Gregorien ve Ortodoks Türkler
Yay.	Yayını, Yayınları

EKLER, RESİMLER

EKLER

EK 1

Karamanlıca Alfabe¹

A	a	O	o
Э	v	ՕՍ	ü
Г	g	Π	p
Իx	g	Փ	b
Δ	d	Ρ	r
ΔϚ	c	Σ	s
E	ē	Σ̇	ş
Z	z	T	t
H	e	Ṫ	ç
Θ	th	Դ	u-y
Ն	l	Ի	y
I	i	Φ	f
K	k	Υ	y
Λ	l	X	k
M	m	Ψ	ps
N	n	Ω	ō
Է	x	Χ	(Շ) h
Ö	ö	Ψ̇	(Շ̇) kh

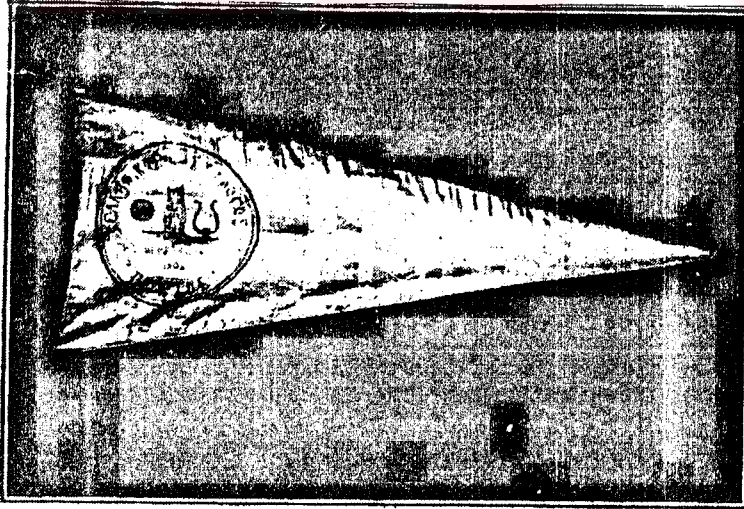
¹ Mustafa Ekincikli, *Türk Ortodokslar*, Kayseri, 1990, s.232.

EK 2

Pontus haritası ve bayrağı²

Pontus haritası.

Pontus bayrağı.

² Yılmaz Kurt (haz.). *Pontus Mesclesi*, Ankara, 1995, s.422-423.

EK 3

Papa Eftim'in nüfus kayıt örneği³

Cüzdan No. 53.1030 Nüfus Hükümet Cüzdanı Sureti

Boyadı	Erenerol
Adı	Papa Eftim
Babasının adı	Baras
Anasının adı	Mariye
Doğum yeri ve yılı	Akdağ madeni 1300
Dini	Ortodoks
Medeni hâli	Evlü
Vilâyeti	Ystanbul
Kazası	Beyoğlu
Nahiyesi	Opata
Mahalle veya köyü	Kemankeş
Sokağı ve Ev No.	Akeç
Cilt ve Sabite No.	11 109
Ne suretle verildiği	

Yahid Agar Ankara Cüzdanı No. 117

Bu nüfus cüzdanında adı ve hüviyeti yazılı olan Papa Eftim
Erenerol Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı olarak
Nüfus kutuğünde kayıtlıdır. Bu cüzdan Baras Nüfus
idaresinden verilmiştir.

(Bu suret aklı gibi)

Baras

Eftim

³ Süleyman Yeşilyurt. *Türk Hristiyanların Patrikhanesi*, Ankara, 1995, s.117.

EK 4

Türk Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşunda yayınlanan mazbata⁴

EK:2

21. Kasım 1962

Y. No. _____

Türkiye Cumhuriyeti

C. No. _____
-41972

T. C.
BEYOLU NOTERLİĞİ
Zuhud Tarhan
Noteri

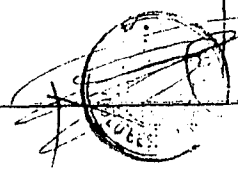
S U R E T

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİNE
TABİİ UNAN ANADOLU TÜRK ORTODOKSLARININ
PATRIK KATİPİ HAKANI İPTİHABINA DAİR
MAZBATA İHTİŞABİYE
=====

İşbu 1922 senesi Şehri Eylülün yirminbirinci gürşembesi
günü Şevvali saat üç raddelerinde bir Zırda vâzillim
Unan Anadolu Türk Ortodoks cemâetleri mîrâsîleri Konya
metropolidi Şerâfâtlu Prokopios efendi haşretlerinin
tahtı riyasetlerinde şerâfâtli Piskoposlar Meletios ve
Proasyns efendilerle Anadolu Türk Ortodoksları mîrâsî
ssı unanîleri Fâsuletli PAPA EPİTİM EFENDİ haşretleri
ve bayseriile mevcut unan sınıfı ruhban hâzîri olmakla
bir buldu biligine usî lerdar beri bir Anadolu unan
Türk Ortodokslarının merdî ruhanîsâ bulunan FİRVAN
PİTİHABESİ minbâsâfî ilahî Zîrî himayesinde tevdi
edilmiş oluğumuz hükümeti celîlei Osmanîye ilkoca mîrâsî
sebat ve kilisesini kavanini mevzûsına millîyen muâ
lif olara iddîel mîlkiye ile idareî ruhbanîye unanî
tavîzîhîlî muktezi bulunan ahengi ihlal ve şereî gâhibî
honori dâireî muhînestiyle hiç bir mîrâsâbâtî olamaz
ve tabîi cenâhiyeden bulunan meletios metaksakis efendi
divi Patriklik makamını iktîat etmiş ve bu suretle haş

Noter kâğıdı

Nümeesi: 1

1962 - Dâireî Muhîrî

⁴ Ekincikli, agc, s.233-237.

Türkiye Cumhuriyeti

21 Kasım 1902

Y. No. _____

C. No. 41972

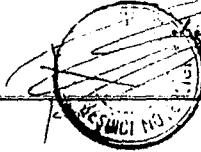
Noteri

2

Hükümeti müfahamaî matbuâtına karşı edemi itaat ve hemde Hükümeti matbuâtıyla bir tabai sadıka arasın da Sui tefahhükün hudusuna sebebiyet ve miş olduklarından ve birnetlee milletiniñi peş mişkili ve vahim bir vacıyete ilka ettiklerinden müteakibetimiz bulun an Ümm Anadolı Türk Ortodoks cemaatle i mukadema Hükümeti celilei milliyemize müteakibetimiz ve talimat namularla müteakibet ederek bu suretle milliyemizin kanunları ve teahhüt ahkemi hilafına olarak fener patrik haresinde husule gelen ahvali red ve P. otasdo ve patrik intibabı ettiklerini dahi bütün ilme keşan ilan ve ilân ayasıklarında ve bizleri usulü hilafında milliyemizin ahkemi gerifetine tevrikat patrik haresinde miş miş hususunun müteakibetimiz bulurduğumuz keşan ilanı müteakibetimiz meşur olmak üzere o Teyil ettilerinde İstanbul'da Patriklik makamını Gaspa atmış olan MELETIOS METAKSİLİS efendinin meşur makamın gasıbtı olduğunu ve binazilev h hiç bir vacıyile Türkiye Devleti millet meclisi Hükümetine tabi Ümm Türk Ortodokslarının Patriği bulurmadığını ilan etmekte beraber meşur ilan Patrik intibabı ise Müşafaka Türk ordularını bir fedakarlıkları ile tablis olunan devairi ruhani

Noter kâğıdı

Nümunesi: 1

1902 - Dışişleri Bakanlığı

21 Kasım 1962

Y. No. _____

C. No. _____

Türkiye Cumhuriyeti

- 4197

Noteri

3

yerin metropolitlerinin ve gavriruhani mürahişlerinin iştirakiyle içtima olunacak meclisi umuminin devri ve içtima ve inkişadına mütevekkil bulunduğu ve bunun temini dahi ahvali hazırca ilcaatla kabil olamayan çağırılan esemisi balâda meskur Episkopos efendilerle teşekkül eden cemaat Metropolitlerle Kilisemi Kongresi tarafından intihap olunmuş çeko oğlu Filip boyacı oğlu Koza Kostaki rehmi yorgi Orologas Teofitos Ayan oğlu Durmuş Oğlu Todor Çömekçioglu mihalaki Pulluoglu istanat Zihmi efendilerden mürekkep meclisi muhteli ile birlikte patrikhane nizamnamesi ahkâmına tevfikeyi umuru ruhaniye ve meşhebiyemîşi tedvir ve ileride patrik intihabatı istihzaratına tevessül etmek üzere birisi müşerriyleyh Prokpois efendi Hâretlerini Türkiye Büyük Millet meclisi Hükümetine tabi umum Türk Ortodoksların Patrik kaimakamı intihap etmişliği ve mercii ahkâmında emri resmîsinin istihsalı zamanında işbu meclis tabi intihabiyemîşi üç nüsha olarak tanzim ve umum hükümetinde tasvifinden hattı destimîle imza edildikten sonra birisi Kayseri sancagı Mutasarırı aliyesine Diğeri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine tabi umum Türk

1962 — Damga Binası

Noter kâğıdı

Nüme: 1

Türkiye Cumhuriyeti

21 Kasım 1960

Y. No. _____

C. No. 4197

Noteri

5

EGÜNDİN
İmzası

YOZGAT
İmzası

EMERLİK
Mihal Aposoglu
İmzası

AKSARAY
Vasıl
Lukudis
İmzası

Fethiye
İmzası

Trebzon Murahhası
İmzası

Tolson Murahhası
İmzası

SONLUL İMZASI

ALAIYE İMZASI

TOSY' KURUMSALI
İmzası

MİLAH MURAHHASI
İmzası

MİGDİ
İmzası

MİNCİDİN
İmzası

KİSTANONU
Murahhası
İmzası

İÇİSÜ
Murahhası
İmzası

KAYSERİ MURAHHASI
İmzası

SİNOP MURAHHASI
İmzası

TOLUS MURAHHASI
İmzası

SİLİH MURAHHASI
İmzası

SAMSUN
İmzası

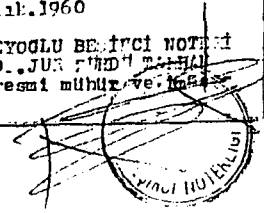
Müstakil Türk Ormanlık Müliseleri Başveçesi P.P. EF
LİNE OL tarafından ibrah edilerek Türkçeye çevrilme
istenilen işbu mezbata sıratının dai- ve ibrah edilen
İski arap kaflerleriyle ve Türkçe ifade ile yazılı olan
gürülen aslına ve dosyadaki alkınulan nushasına u
gun olduğunu tasdik ederim.

14. Kasım 1960

BEYOĞLU BE. İNCİ NOTERİ
D. JÜR. FİRDİN MİHAL
resmi mühür ve imzası

Noter kâğıdı

Nümunne: 1

EK 5

Papa Eftim ve ailesinin mübadeleden muaf tutularak, İstanbul'a yerleştirildiğini gösteren Bakanlar Kurulu belgesi⁵

8103

T.C.
BEYOĞLU 3/Üncü
SULH HUKUK
Mahkemesi
Sayı: 942/2024

Kararname suretidir

Papa Eftim efendinin hareketi milliyetin ibtidasından beri Türkiye davasıyla alakadar görülmüş ve Patrikanayla arasındaki vaziyet nazarı itibare alındığı takdirde efradı ailesinin mübadeleye tabi olması dâvayı felaket olacağı muhakkak olduğundan bir karar ittihazi talebini havi Dahiliye Vekâleti celilesinin 2/8/340 tarih ve Emniyeti Umumiyeye Müdüriyeti 3798 No'lu tekerresi üzerine mumaileyh Papa Eftim efendi ve ailesinin İstanbul'da yerleşmesine musade itası İora Vekilleri Heyetinin 3/8/340 tarihli ipti-maında kararlık olmuştur. 3/8/340

Türkiye Reisi Cumhuri
Gazi Mustafa Kemal

Eğvekil ve Hariciye Vekili H.M.V. AD.V DA.V
İsmet Kâzım N.Necati Dr. Refik

MA.V. D.V. N.V. ZH.V. S.I.M.V. K.İsmar ve İskân V.
M.Abdulhak Vasıf Sırrı Zekai Dr.Refik Hafet

Aslanın sayınlar
İskân Umum Müdürlüğü
Resmî mühür ve imza

İşbu suret Beyoğlu 3/Üncü Sulh Hukuk Mahkemesinin 942/2024 sayılı dosyasındaki mevcut aslına mutabık olduğu tasdik olunur 15/11/942

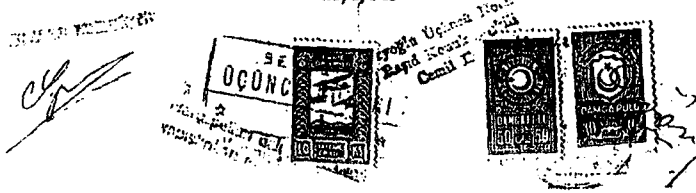
Hakim
Resmî mühür ve imza

Bir sureti dairede dosyasında saklanan bu suret ibraz edilip yinacabibine iade kılınan aslına mutabakatı tasdik olunur.

20/Mayıs/1948
Resmî mühür - T.C. Beyoğlu Üçüncü Notarlığı
İmza: İ. ZORRER

İşbu suret dairede dosyasında saklı. 20/Mayıs/1948 Tarih ve 8064 No.lu suret daire muhasabasına uygun olduğumu tasdik ederim.

21/5/1948

⁵ Yeşilyurt, agc. s.176.

EK 6

Papa Eftim'in Fener Patrikhanesi vekilliğine getirildiğini gösteren belgenin aslı (1. sayfa)⁶

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀρθοδόξων Πατρι-
στικῶν Μητροπολιτῶν, ἐν τῇ συνεδρίᾳ αὐτῆς τῆς 4' Οὐκτωβρίου β.β., ἡμέ-
ρας Πέμπτης, συνελθοῦσα ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πρώτου τῆ τάξεως Μη-
τροπολίτου Κοζάνης κ. Καλλινίκου, ἐκτιμῶσα τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπόφασ-
ως Πατριαρχικῆς Ἀντιπροσωπίας ἐν τῇ ἔδρῃ τῆς σεβαστῆς Κυβερνήσεως
τῆς Μεγάλῃς Ἐθνοσυνελεύσεως τῆς Τουρκίας, ἀπεφάσισε καὶ προέβη ἀφ-
θαρπῶς εἰς τὴν ἵδρυσιν τοιαύτης ἀντιπροσωπίας ἐν Ἀγκυρᾷ. Ἐκτιμῶ-
σα δὲ καὶ τῆς καλλῆς κρῆς τὴν σεβαστὴν Κυβέρνησιν καὶ ταῖς ὀρθόδο-
ξους χριστιανικοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀναρροίας τοῦ αἰθεσιμωτάτου Οἰκονό-
μου Ἐδδοκίμου, γένικου κληρονομοῦ τῶν ἐν Ἀνατολῇ ὀρθόδοξων ἐκκλη-
σιῶν καὶ κοινοτήτων, ἐξελέξατο καὶ διώρισεν αὐτὸν Γενικὸν Πληρεξού-
σιον καὶ Ἀντιπρόσωπον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν Ἀγκυρᾷ, ὡς
ἔξ ἀνάγκης αὐτοῦ ἐπικοινωνῆ μετὰ τῆς σεβαστῆς Κυβερνήσεως τῆς Με-
γάλῃς Ἐθνοσυνελεύσεως τῆς Τουρκίας καὶ διεκκερασιᾶ καὶ διαζήτησιν κα-
θάρως ἀκόσθως ἀνατιθεμένην αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Πατριαρχεί-
ου.

Ἐφ' ᾧ καὶ δίδεται τὸ κατὰ ἐγγράφον τῷ αἰθεσιμωτάτῳ Οἰκονόμῳ Ἐδ-
δοκίμῳ, Ἀντιπροσώπῳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τῆ ἐν Ἀγκυρᾷ

⁶ H. Yavuz Ercan, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.V, sa.8-9, 1967, s.433-434.

σεβαστῆ Κυβερνήσει τῆς Μεγάλης Ἐνομοταξίας τῆς Ἑλλάδος

Ἐν τοῖς Πατριαρχείοις τῆ 4' Οκτωβρίου 1925

Οἱ ἀποσταλόντες τῆν Ἐκθροῦσαν Σύνοδον

+ ὁ κληρικὸς Κωνσταντῖνος

+ ὁ Νικόλαος Βασιλείου

Ὁ Θεοφιλέστατος Πνευματικὸς

Ἰππότης Κωνσταντῖνος

ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν

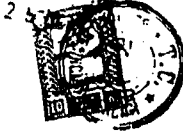
ὁ Ἄνδρου Ἰωάννης

τὸ Συμβούλιον ἑξῆς

+ ὁ Ρόδου Ἰωάννης Κώστα

ἰσχυρῶν ὁμολογῶν

6 numaralı ekin tercümesi⁷

3730

I. C.
BEYOĞLU
5 İNÇİ NOTERLİK
Tel. 1 422676

PA TRİKHANE - İ MİLLET-İ RUM
İstanbul
Adet : 4823

İstanbul'da mevcut metropolitlerden müteakkil Sensinot meclisi -
derecat itibariyle Erdek Metropolitisi Kalinikos efendinin tahtı riyasetin-
de olarak 4/Teqrirnevvel/759 tarihine müsadif Pergambe günkü içtimasında -
Türkiye Büyük Millet meclisi Hükümetinin nezdinde Rum Patrikhanesi müm-
essilliği ihdasına mütefikkan karar verildi. Anadolu'daki Türk Ortodoks Kili-
seleri ile cemaatlerinin vekili Umumi İkonomos Papa Eftim efendinin ge-
rek Hükümeti muhteremimize ve gerekse Anadolu'daki Ortodoks Hristiyanlarına
ve Kiliselerine şükat eden hizmetini mezkûresi sensinot meclisince takdir
olunarak Türkiye Büyük Millet meclisi hükümeti nezdinde Patrikhane tara-
fından kundisine tevdi olunacak kaffei umur ve muamelatı takip ve ruiyet
etmek üzere Selahiyeti vasiyle mumaileyh mütefikkan Patrikhane mümessil
ve vekili umumi intihab ve tayin edilmiştir.
İgbu mazbata icabında ibraz edilmek üzere bittanzim mumaileyh ya-
sine its kalındı.

Niksar Metropolitisi Ağanankelos	Bursa Metropolitisi Kostantinos	
Kadıköy Metropolitisi Grigoriyos	İznik Metropolitisi Vasilios	
Sensinot Reisi Erdek Metropolitisi	Silivri Metropolitisi Ogemyos	Maçka Metropolitisi Kirillos
İnos Metropolitisi Yovakim	Söke Metropolitisi Tomas	

İgbu suretosta suretinin dairemize Papa Eftim Erenerol tarafından ibraz
edilen eski Arab harfleri ile ve Türkçe ifade üzerine yazılı aslına ve
kopyesinde alı konulan nüshasına uygun olduğunu tasdik ederim. 16/12/1960

Beyoğlu 5. nci hoteri
Dr. İUR. Zühtü Tarhan
Mühür ve imza

Bu suretin dairede saklı 16/12/1960 tarihli ve 42296
sayılı aslına uygun olduğu tasdik olunur.

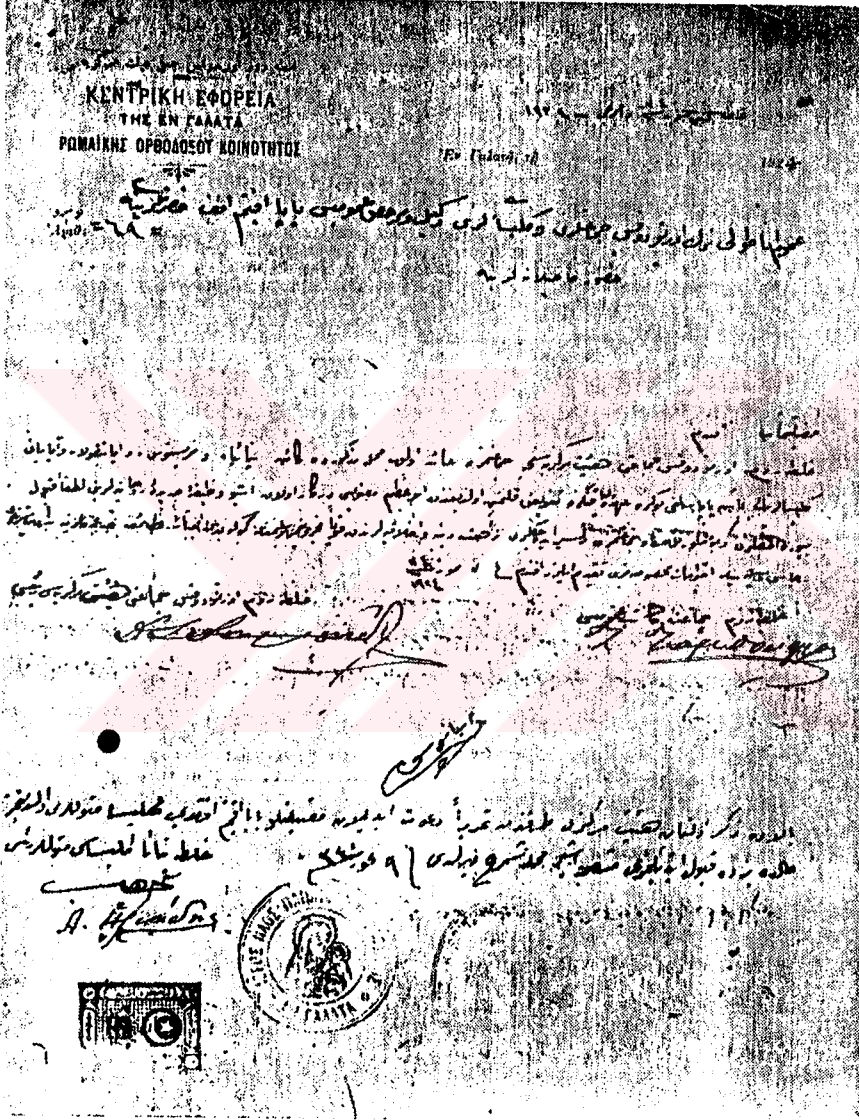

BEYOĞLU BEŞİNCİ HOTERİ
DR. İUR. ZÜHTÜ TARHAN

⁷ Ercan, agm, s.435

EK 7

Papa Eftim'in Galata'da bulunan Panaiya, Hristos, Aya Nikola ve Aya Yani Kiliselerinin başpapazlığını aldığı gösteren belge⁸

⁸ Ercan, agm. s.436.

Papa Efim'in afaroz cezasının kaldırıldığını gösteren belge (aslî)⁹

Ὁ ὅσιος κλήρου τε καὶ λαοῦ ἐκλεγείς καὶ ἀνωταχθῆς ἐκ
 ἀφ' ἑαυτοῦ ἐν γένει τῶν ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἐν μέρει τῶν ἐν
 Κωνσταντινουπόλει Ὁρθοδόξων κοινοτήτων πνευματικὸς ἀρχηγὸς
 τῆς ὑπὸ τῆς Σεβαστῆς ἡμῶν Τουρνιακῆς Δημοκρατικῆς Κυβερνήσεως
 ἀναγνωρισθείσης Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, Λι-
 θεωτάτος Οἰκονόμος, Εὐθύμιος Καραχριστοῦ, ὡς τοῦτο ἀπο-
 δεικνύεται καὶ ἐκ τῶν εἰς χεῖρας αὐτοῦ εὐρισκουμένων ἀπιστή-
 μων ἐγγράφων, προσχειρίσθη ὑφ' ἡμῶν εἰς Ἐπίσκοπον, σήμερον τῆ
 18ῃ Μαρτίου 1926 ἡμέρα Πέμπτη ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γαλατῆ ἱερᾷ Ἐκκλησίᾳ
 τῆς Παναγίας Καφρατιανῆς ἣ ὁμοῖα τυγχάνει ἐπὶ τοῦ μερόντος
 καὶ ἔδρα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐφ' ᾧ δίδεται τῇ αὐτοῦ Μικροβίτητι τὸ παπὸν πρὸς
 ἀνάεξιν καὶ ἵνα ποιῆσθαι χρῆσθαι τούτου ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 18ῃ Μαρτίου 1926 -

Ὁ χειροτονήσας Ἀρχιεπίσκοπος

Γεώργιος Λαβρέτιος

Γεώργιος Λαβρέτιος

⁹ Ercan, agm, s.437.

EK 9

İsmet İnönü'nün Papa Eftim'in ölümü nedeniyle Erenerol ailesine çektiği telgraf¹¹

Ank.

0752

Değerli İhtiyarlarımızdan
dolayı, mesuliyet kabul etmez

15. 2. 1945

4721 ankra fono 3940 77 15/3 19/45

sayın turgut erenerol türk orta doks patriği karakoy istanbul

babanız patrik papa eftimi kaybetmekten çok mutessir
oldum babanız milli mücadelenin ümitsiz günlerinde türk
millîyetçiliğinin davacısı olarak bütün bir dünyaya karşı
cesaretle vaziyet aldı milli mücadelenin zor günlerini
bizimle beraber geçirdi ve size çok değerli bir miras
bıraktı papa eftimin aziz hatırasına saygıyı muhafaza
etmek bir ödevidir bu ödeve sadık olarak mesleğinize devam
edeceksiniz size daima başarılar dileyeceğim
yüksek vazifeniz türk tarihinde daima şükretle hatırlanacak
desteklenecektir ismet inonu

2-10-45

¹¹ Yeşilyurt, agc. s. 180.

EK 10

Türk Ortodoks II. Patriği Turgut Erenerol'un nüfus kayıt örneği¹²

Cüzdan No. 605144 Nüfus Hükümet Cüzdanı Sureti

Soyadı	Erenerol
Adı	Turgut
Babasının adı	Papa Eftim
Anasının adı	Mariya
Doğum yeri ve yılı	Ankara 1900-1936
Dini	Ortodoks
Medeni hali	Evlü
Vilâyeti	İstanbul
Kazası	Beyoğlu
Nahiyesi	Galata
Mahalle veya köyü	Akçe Kemankes
Sokağı ve Ev No.	Akçe
Cilt ve Sahife No.	11 109
Ne suretle verildiği	

Vahid Aşar Ankara Cüzdanı No. 117

Bu nüfus cüzdanında adı ve hıviyeti yazılı olan Turgut Erenerol Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı olarak Nüfus kütüğünde kayıtlıdır. Bu cüzdan Beyoğlu Nüfus idaresinden verilmiştir.
(Bu suret aslı gibi.)

al. f. l. d. i.

¹² Yeşilyurt, age, s. 178.

EK 11

Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol ile yapılan mülâkatın tam metni¹³

Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi

Tarih : 17.01.1996

Yer : Türk Ortodoks Patrikhanesi Merkez Panayia Kilisesi

Saat : 11.00 - 13.00

Sn. Selçuk Erenerol, ailenizi tanıyabilir miyiz?

Babam Papa Eftim aslen Akdağmaden'li annem ise Ankara'lıdır. Beş kardeşiz. Üç kız, iki oğlan. En büyük ablamın adı Meri'dir. Ortanca ablam Pavlina, küçük ablam Natalia'dır. Ağabeyim Turgut Erenerol ve en küçük olarak ben.

En büyük ablam Meri, burada yüksek öğrenimini yaptıktan sonra Amerika'ya doktorasını yapmaya gitti ve orada evlenerek Dallas'ta öldü. Natalia ablam burada evlendi ve Kontoğlu soyadını aldı. O ve Pavlina ablam hâlâ hayattalar.

Efendim, bize ağabeyiniz Turgut Erenol'dan bahseder misiniz?

1920 doğumludur. Nüfusta Ankara'lı görünüyor. Aslında Akdağmaden'lidir. Şimdiki Boğaziçi, eski adıyla Feyziâti Lisesi mezunudur. O zamanlar olgunluk meselesi vardı. Ağabeyim de olgunluğunu üç yıl Snt. Menua'da geçirdi. Liseden sonra tıbbiyeye girdi. Fakat okulu yarıda bırakarak askere gitmek mecburiyetinde kaldı. Askerden döndükten sonra okuluna tekrar devam etti ve 1954 yılında tıbbiyeden mezun oldu. 1955 yılında babamı zor ikna ederek, Amerika'ya doktorasını yapmaya gitti. 1960'da ihtilâlden sonra babama felç geldi. Durumu hemen ağabeyime bildirdik. Bu arada ağabeyim doktorasını bitirmiş, New York'ta Montefiore Hastahanesi'nde çalışıyordu. Ağabeyimin buraya dönmesine orada bulunan Meri ablam muhalefet etti. meri ablam Atatürk'ün ölümüyle babamın mefkuresinin bittiğine inanıyordu. Bunu ağabeyime de söyledi ama babama söz veren ağabeyim 1960 yılında Türkiye'ye döndü.

¹³ Mülakatı yapan: Erdal Çetintaş

Zaten ağabeyimin yirmi senelik ruhaniyeti vardı. 1960'dan 1991'e kadar bu makamda çok güzel çalışmalar yaptı. Ama hükümetler tarafından hiç bir destek görmedi. Ölümünden beş sene öncesine kadar Ankara'ya düzenli olarak gider gelirdi. Son gidişinin ardından, her ne olduysa "bir daha Ankara'ya ayak basarsam ayaklarım kırılınsın" dedi ve hakikaten hiç gitmedi. 8 Mayıs 1991'de aniden geçirdiği kalp krizi sonucu kaldırıldığı Amerikan Hastahanesi'nde hayatını kaybetti. Şişli Rum Mezarlığında gömülüdür.

Turgut Bey döneminde kiliseniz ve cemaatiniz adına yapılan önemli faaliyetler var mı?, bahseder misiniz?

Faaliyette bulunması engellendi. Gagauzlar'ın gelip gitmesi vardı. Fakat o zaman rusya henüz dağılmadığı için bu gidiş gelişler sağlam bir zemine oturmuş değildi.

Faaliyet yapması engellendi dediniz, kimler tarafından, nasıl engellendi, biraz açıklar mısınız?

Hükümetlerimizin hiç biri bu kiliseye gereken ehemmiyeti vermedi. Biz her hükümete daima şunu söyledik: "Bakanlar Kurulu olarak bize bir saatinizi ayırsanız, bu müessesenin bu memlekete ve size ne kadar faydalı olduğunu göreceksiniz". Fakat bunu yapmadılar, daha doğrusu yapamadılar. Kendilerini ilgilendirdiği halde neden çekindiklerini bilemiyorum. Bu şekilde istenilen netice hiç bir zaman alınmadı. Ağabeyim de bunun üzerine kahretti, bu kahrından da öldü.

Ağabeyiniz döneminde Fener Rum Patrikhanesi'yle ilişkileriniz nasıldı?

Her ne kadar dargınsak da görüşülürdü. Fakat hep onların istekleri doğrultusunda görüşmeler cereyan ederdi. Her görüşmemizde ve konuşmamızda bizden af talep etmemizi istiyorlardı. Neye istinaden istiyorlardı anlamış değilim. Aslında, bizim geçmişte bir hata yapmadığımızı da kabul ediyorlar. buna rağmen böyle bir istekte bulunuyor olmalarının tek sebebi 70 senedir kovalandığımızın anlaşılınması ve efkârı umumiyeye karşı "eh biz bir din müessesesiyiz, bizden af talep ettiler, biz de affettik, dolayısıyla barışmak mecburiyetindeyiz" izlenimini verme arzularıdır. Biz bu amaçlarını anlamış

olduğumuzdan hiç bir zaman isteklerini yerine getirmedi. Bu teklifleri babamın zamanında da, ağabeyimin zamanında da yaptılar. Her defasında da geri çevrildiler.

Turgut Bey döneminde cemaat durumunuz nasıldı?

Bizim cemaatimiz her zaman için hepsinden daha çoktu. 1,5 - 2 milyona yakın cemaatimiz vardı. Mübadeleyle sıfıra düştük. Yalnızca Eftim ve ailesi Atatürk'ün emriyle mübadeleden ayrı tutulmuş ve İstanbul'a yerleştirilmişlerdi. Ailenin sayısı yaklaşık elli altmış kişiydi. İstanbul'a geldiğimizde sadece bu kadardık. Geldiğimizde koskoca Fener Patrikhanesi ve cemaatiyle karşılaştık. Onlar tarafından her zaman horlandık. Cemaat sayıları 150-160 bin kadardı. Aslında cemaatlerinin hiç bir suçu yoktu. Osmanlı terbiyesiyle yetişmiş olan cemaat babamı seviyor ve sayıyordu. Lakin Fener Patrikhanesi her zaman o cemaati bize karşı tehdit unsuru olarak kullanmış ve kışkırtmıştır.

Ama bana babamızın İstanbul'a geldiğinde ne kadar cemaatiniz vardı derseni, bunu bilemem. Çünkü resmi bir kütük defteri tutup sayımızı tam olarak öğrenemedik. Gerçek olan şu ki biz her zaman azınlıkta kaldık.

Efendim biraz kendinizden bahs eder misiniz?

1926 doğumluyum. Ben de, en büyük ablam Meri hariç -o Amerikan Koleji'ni bitirmişti- diğer üç büyüğüm gibi Boğaziçi Lisesi'ni bitirdim. 1944-1945 yılı mezunuyum. Askerliği ağabeyimle beraber Merzifon'da yaptım Askerden döndükten sonra babam tarafından Diyagos rütbesiyle takdis edildim. Fakat ticaretle uğraşmayı tercih ettim ve dinî konularla uğraşmadım. 1991 yılında bu göreve gelene kadar Kemeraltı'nda bilimüm inşaat malzemelerinin satıldığı bir dükkanın vardı. Bu işe başlarken yeğenime devrettim. 1991 yılından beri kilisenin başındayım.

Herhangi bir dinî eğitim aldınız mı?

Hayır, dinî bir eğitim alma imkanımız olmadı. Bizim okulumuz yoktu. Rumca eğitim yaptıklarından Fener Rum Patrikhanesi'nin okullarına da gitmedik. Ben bir

Cumhuriyet çocuğuyum. Bütün hayatım Türk okullarında geçti. Din bilgisi açısından pratik olarak babamın elinin altında yetiştik.

Patrik olabilmek için herhangi bir dinî süreçten geçmek gerekmiyor mu?

Hayır. Bir kere ruhban sınıfına dahil olunca öylece devam eder.

Şu anda Fener ile ilişkileriniz ne durumda?

Efendim, ağabeyimin ölümüyle evvela valiliğe gittim. Fener Patrikhanesi'ne gideceğimi arzettim. Babamın ölümüyle ortaya çıkan mezarlık sorununun bir daha yaşanmasını istemedim. Bizim cenazelerimiz de Fener'e ait olan Şişli Rum Mezarlığı'na gömüldüğünden böyle durumlarda mezarlığın kapılarını bize kapatıyorlar. İşte böyle bir olayın tekrar yaşanmasının önlemek için validen izin alarak patrikhaneye gittim. Vali bey neticeden beni de haberdar et dedi.

O zaman patrik henüz seçilmemişti. Patrik vekili olarak şimdiki Kadıköy Metropoliti Yoakim vardı. Yoakim'le görüştüm. Tekrar gelmem için kapıyı açık bıraktı ve haftaya tekrar görüşmemizi istedi. Kendisiyle farklı zamanlarda üç kere görüşme yaptım. Her görüşmemizde aynı şeyleri söyledi: Bu işin parayla halledilmesi gerektiğini, bu işi bitirmek istediklerini, benim kendilerine bir fiyat tespitinde bulunup af edersiniz demem icab ettiğini söyledi. Ben de kendilerine “eğer babam Hristiyanlığa zarar verici bir şey yaptıysa, söyleyin sizden af dileyim, eğer yoksa bütün bunların manası nedir” dedim. Ben, aynı şeyleri Amerika'dan geldiğinde Patrik Atenagoras'a da söylediğim zaman “gel benim münevver evlâdım” diyerek beni kucakladı ve “babam hakkında bu gibi şeyler duymak istemem, Hristiyanlığa en büyük hizmeti babam yapmıştır, bizde onun kara dosyası diye bir şey yoktur” dedi. Bunun üzerine ben de yetmiş senedir neden kovalandığımızı, bu cemaatten niçin koparıldığımızı sorunca bana cevap vermekte zorlandılar.

Pavlos Apostopolos İsa'yı nasıl inkâr ettiyse, bunlar da babamı öyle inkâr ediyorlar. Çünkü babam Hristiyanlığa gerçekten hizmetemiştir. Trabzon'da Pontus olayı

patlak verdiğinde, Pontus çetelerini dağdan indirten babamdır. Eğer babam Kayseri’de Türk Ortodoks Patrikhanesi’ni kurmamış olsaydı, mübadeleyle Yunanistan’a giden 1,5 milyon insanın ihçbiri gidemezdi. Çünkü katliam başlamıştı. Gerek, Rumlar ve Ermeniler birleşerek Müslümanları, gerek Müslümanlar onları öldürüyorlardı.

Fener Patrikhanesi yetkilileriyle yaptığım görüşmede kilisenizin meşruiyetini kabul etmediklerini, sizi tanımadıklarını söylediler. İkili ilişkilerinizdeki tutumları nasıldır?

Tavır ve tutumları her zaman için bizi tanıır mahiyettedir. Nitekim bunun en güzel misalini vereyim. Babam felç olduğunda, Patrik Atenagoras duyunca patrik vekili Emilianos’u bir perşembe günü özel olarak buraya gönderdi. Babamın hastalığı için geçmiş olsun dediğini ve şu an onun için kilisede özel dua ettiğini ilettiler. Akabinde iade-i ziyaret için temsilci olarak beni davet ettiler. Orada, patrik bana şuları söyledi: “Neden bu patriklik sofrasında sağımda oturupta bana bu büyük adam hakkında bilgi vermezsin.” Penceresi Haliç’e bakıyordu. Pencereden görünen bir geminin arkasında Türk bayrağı sallanıyordu. Ona bakarak şöyle devam etti: “On yedi yıl Amerika’da kaldım. Amerikalı olmaktan gurur duyardım. Fakat artık Türkiye’deyim. İşte bu Türk bayrağına sadık kalarak burada çalışacağım.” İyi edebiyat yapardı. Çenebaz biriydi. Üç saat oturur, üç saat kendini methederdi. Neyse, bana aynen şuşu söyledi: “Bak, baban şimdi hasta, onu Amerika’ya göndereceğim. Atina havaalanından geçireceğim. Giderken ben uğurlayacağım, dönüşünde de Atina’da ben karşılayacağım. Sıhhatli olarak dönmüş olacak ve madalyonunu ben takacağım.” Bu madalyon yalnız metropolitlere aittir. Demek ki babamın metropolitliğini kabul ediyor. Oysa yıllar önce sen metropolit olamazsın diyerek babamı afaroz etmişlerdi. Babamın evli ve çocuk sahibi olmasının yasalara göre metropolit olmasını engellediğini söylüyorlardı. Halbuki 1920’de Dünya Cihan Patrikleri’nin toplantısında alınan bir kararda metropolitlerin evlenmesi tavsiye ediliyordu.

Şimdi metropolitler ne yapıyorlar? Hepsi bekar, envai çeşit terbiyesizlikler ve şekillerde bulunuyorlar. Hristiyanın biri ona müracaat edip, efendim oğlum, kızım şunu yaptı, kocam ya da karım şunu yaptı dediğinde bir metropolit hiç bir yanıt veremez.

Ancak, İsa veya İncil şöyle diyor diye vaaz edebilir. Onlar aile ortamı nedir bilmezler. Ama benim babama gelince, kendisine dert yanan birisiyle zaman zaman oturup ağlayan biridir.

Efendim, döneminizde kiliseniz adına önemli gelişmeler yaşandı mı?

Efendim cemaatimizde bir değişiklik yok. Sıfırdıydık, hâlâ sıfırı muhafaza ediyoruz. Sadece aile üyelerimiz var.

Bu meyanda, Türk Kurultaylarını takip ettik. I. Türk Kurultayı'na katılmadım. Bu kurultaylara, Rusya'nın dağılmasıyla Türk Hristiyanları da gelmeye başladılar. Bu düşünceyle II. Türk Kurultayı'na katıldım. Nitekim Gagauzlar, Çuvaşlar ve bir kısmı Hristiyan olan Tatarlar geldiler ve bunlarla temaslarda bulunduk. III. Türk Kurultayı'na beş Hristiyan Türk topluluğundan gelen oldu. Onlarla da temasta bulunduk. Gayet iyi geçti. Bu bağlamda bize en yakın olan Gagauzlar'dı. Gagauzlar'ın Cumhurbaşkanı Stephan Topal üç kere buraya ziyaretime geldi. Kendileriyle çok iyi bir çizgi çizmiştik ki ülkelerinde yapılan seçimleri kaybetti ve yerine biraz komünist yanlısı olduğu ifade edilen biri Cumhurbaşkanı seçildi.

Bundan iki ay önce ani olarak Ankara'ya gelmişler. Devlet arkanıyla görüşmüşler. Sayın Türkeş'le görüşmüş olmalı ki, Türkeş Bey bana telefon ederek, "cumhurbaşkanı listesinde senin adın da var. İstanbul'a geçecekti ama aniden dönmesi gerekti. Ayın sonuna doğru tekrar gelecek ve İstanbul'da altı gün kalacak. O zaman seninle görüşecek, hazırlıklı ol" dedi. Bekliyoruz işte, her an gelebilir.

Fener Patriği Bartholomeos 'Ekümenik' olmak için faaliyetlerde bulunuyor. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Bartholomeos başından beri yanlış yolda. 1994'ün 20 Nisanı'nda Avrupa Birliği Parlamentosu'na gidip yaptığı konuşmasının ardından kendisine "Cihan Patriği" sıfatını takmışlar. O da benimsemiş, hâlâ ortalıkta o hayalle geziyor. Bugün Avrupa Birliği sıfat dağıtmıyor ki. Orası politik bir yerdir.

Bunun cihan patriği olabilmesi ancak dinî prosedür yoluyla olur. Din müesseselerinin evet ya da hayır demeleriyle olur. Yoksa ne Avrupa Birliği'nin ne de Amerika'nın buna gücü yeter. Bartholomeos geldiğinden beri yasalara aykırı davranışlarda bulunuyor. Dışarı çıkar, siyasilerle görüşür. Her gidiş gelişi bir mesele olur, Bizans bayrağı ile karşılanır ve Yunan bandosu Yunan milli marşını çalar. Bu adam Lozan Antlaşması'nın hükümlerini çiğnemiştir. Lozan'a göre yalnız dinî konularla uğraşacaktır, siyasi hiç bir gücü ve yetkisi yoktur. Geldiğinden beri beş yıldır siyaset yapıyor. Bence O, yurtdışına çıkıp yasaları çiğnediği zaman pasaportu iptâl edilip T.C. vatandaşlığından derhal çıkarılmalı. Bunun yaygarası üç gün sürer. Dördüncü gün her şey yoluna girecektir. Bütün bunları ve şu ana kadar yasalara aykırı ne yaptıysa dökümüyle yetkililere sunuyorum. Ama kimsenin kolunu kıpırdattığı yok. Bunları açıkça biz ya da sen yapmış olsaydın ya içerdeydik ya da dışarda. Yine tekrarlıyorum: Savcılarımız derhal takibe geçip soruşturma açmalıdırlar. İnanın, bu gün soruşturma yapılsın, bu adam ertesi gün mahkum olur. Ama kimseye dinletemedim, dinletemiyorum da. Nedir bu müsamahakârlık? Neden?Niçin?

Bu adam Makarios'tan da, Amerika'dan gelen Yakovas'tan da, Atenagoras'tan da daha tehlikelidir. Bortholomeos gelmeden önce onun hakkında bana gayet münevver, ileri görüşlü ve beş lisan bilen biri diye bahsettiler. Bunlar olabilir. Fakat icraatı ortada. Adamın bütün amacı Megalo İdea'nın gerçekleşmesi. Bunun için ne gerekiyorsa yapıyor. Atenagoras'ın bıraktığı yerden aynen devam ediyor.

Bu yılın Mayıs-Haziran aylarında İstanbul'da Habitat toplantısı yapılacak. Bu toplantı büyük sorunlar getirecek. İstanbul'u beynelmilel yapmaya uğraşacaklar. Söz

sahibi olarak da Fener Rum Patrikhanesi'ni ön plâna çıkaracaklar. Bu beklenen ve düşünölen bir olaydır. Bunu görmek için Haziran'ı bekliyoruz bakalım.

Patrikhanenin hükm-ü şahsiyeti yoktur. Böyle bir müessesenin dışarda yetki sahibi olması imkânı yoktur, hiç bir zaman dışarda temsilcilik kuramaz dedik, izâh ettik. Dediğimiz günün akşamı Belçika büyükelçimiz onuruna yemek ziyafeti verdiler. Bu görölmüş şey mi? Bu 1994 yılında oldu. Aynıı 1995 yılında Paris'te oldu. Bunu elçilik kendi başına yapamaz. Elçiler, muhakkak hükümet erkanından, bilhassa Dışışleri Bakanı'mızdan emir almışlardır. Bu emri veren dışışlerimiz bunu nasıl yapar, neye istinaden yapar diyoruz ses yok. Olmaz böyle bir şey. Allah sonumuzu hayırlı getirsin.

Biz gelmiş geçmiş hükümetlerin hepsine söyledik Patrikhaneyle onların uğraşmalarına gerek yok. Bize manevi destekle bulunsunlar yeter. Patrikhaneyi her an için yıkarız. Babamın bu konuda şöyle bir sözü vardı; "Ben patrikhanenin üç kere mumunu söndürdüm, üç kere de geçmiş hükümetler yaktı". Doğrudu. Bu nedenle hükümet daima geri planda kalsın. Bu konuda en güzel örneği Ürgüplü Hükümeti gösterdi. 1936 Beyannâmesi'yle Aya Nicola ve Aya Yani Kiliseleri bize verilmişti. Fakat okumaları için geçici olarak Fener'e bırakmıştık. 1964'te Başbakan Ürgüplü'nün emriyle biz kiliseleri geri aldığımızda yer yerinden oynadı. Şikayete Ürgüplü'ye gittiler. Ürgüplü, "ben bir başbakanım, ne yapabilirim. İki cemaat kendi aranızda halledin" dedi. Mahkemeye verdiler. Bir buçuk yıl sürdü. Sonuçta biz kazandık. Bizim için en güzel hükümet adamı ve başbakan Ürgüplü'dür. Diğerleri, politika yapacağız, afedersiniz, onlara yağ bal satacağız onlardan yararlanacağız, aman dostluğumuz bozulmasın diye el altından bize bası yaparlardı.

Amerika'daki ablanız Meri'nin "Atatürk'ün ölümüyle babamın mefkuresi sona erdi" dediğini söylediniz. Siz de mi böyle düşünöyorsunuz?

Evet. Ablam hatta şu sözleri ilave etmiştir: "Babamız yanlış memlekette idealini sürdürüyor". Ben bu sözü söylediğine şahidim. Benzeri mevzulara da çok şahit oldum. Bütün bunlardan milletimizi dışarda tutuyorum. Türk milleti olarak bizi çok severler ve

bize sonsuz bağılıkları vardır. Fakat gelmiş geçmiş hükümetlerdeki bu tutumsuzluk, bu kararsızlık bizi zaman zaman böyle düşünmeye sekediyor.

Öyle kimselerle karşılaştık, muhatap olduk ki “Türk’ten Hristiyan olur mu” dediler. Ben bu sözleri bir bakanımızın ağzından da duydum maalesef. Bu zihniyete sahip bir insan seni gayet tabii desteklemez. Bütçe talep ettiğimde, “sayın bakanım meclise takriri siz verin, ricâ ediyorum” dedim. Bana “bir daha seçildiğim bölgeye dönemem” dedi. İşte, böyle bakanlarla karşılaştık.

Ablanızla aynı fikirde olmanıza rağmen bu müessesenin devamlılığı için elinizden geleni yapıyorsunuz. Neden?

Evet. Babamın idealinin ve mefkuresinin yaşaması için, idâmesi için, elimden geleni yapacağım. 1991’de bu sözle geldim, Allah kısmet ederse ölünceye kadar da böyle gitmek arzusundayım.

Mali kaynak sorununuzu nasıl hallediyorsunuz?

Tabi o da bir mesele. Bu günün şartlarıyla karşılamamıza imkan yok. Türk Ortodoks Patrikhanesi’ne bağlı dört tane kilisemiz vardı. Sonradan üç tane kaldı. Üç kilisemizin etraflarında dükkanları ve hanları var. Onların gelirleriyle ayakta duruyoruz. Meclisten bir bütçe talep ettim. Hâlâ yanıt bekliyoruz.

Kiliseleriniz durumu nedir? İbadete açık mı?

Evvel de söylediğim gibi dört kilisemiz vardı. Bunlardan biri, Hristos Kilisesi, bir yol yapımı nedeniyle istimlâk edildi. Şu an üç kilisemiz var: Aya Yani, Aya Nicola ve Panayia. Papazımız olmadığı için ibadete kapalıdır. Ağabeyimin ölümüne kadar faaliyettedirler. Maalesef şimdi benden başka din adamımız yok. Gagauzlardan dört tane papaz istedik, gelecekler. Şayet gelirlerse, kiliselerimiz derah faaliyete geçecek.

Efendim, sizden sonra yerinize geçecek aday belli mi?

Oğlum Paşa ve yeğenim Ümit var. Ümit şu anda Belçika'da ilahiyat yapıyor. Paşa'dan bir yaş büyük. Yani şimdilik iki aday var.

Bu konuda yaş öncelik teşkil ediyor mu?

Hayır. Bu liyakat meselesi. Meselâ biz Ümit'e öncelik veriyoruz. Ümit daha olgun ve bu işe daha yatkın görünüyor. Zaten oğlum Paşa'yı yeni ikna ettik. O, kesinlikle bu sınıfa girmem, ticaretle iştigâl edeceğim diyordu. Babamın zamanında ben de ticaretle uğraşıyordum. Bir gün bu işi yapacağımı bilseydim, başka türlü hazırlanırdım ve süper olurum.

Ümit Bey'den biraz bahseder misiniz?

Benim iki yaş büyüğüm Natilia ablamın oğludur. Orta mektebi bitirdiğinde Amerika'daki Meri ablam o sıralarda eşinin işi sebebiyle Belçika'da yaşıyordu. Çocukları da yoktu. Ümit'i istediler. O da giderek lise ve üniversiteyi Belçika'da bitirdi ve orada kaldı. Belçikalı bir kızla evlendi, çocukları yok. Şu anda bir otelin yöneticiliğini yapıyor.

Hazırlıklı olması için kendisinden ilahiyat eğitimi almasını istedik. İşten arta kalan zamanında buna hazırlanıyor. Oradaki İlahiyat Fakültesi yetkilileriyle görüştük. Kendisine çalışma saatlerinin dışında ilahiyata devam etme hakkını tanıdılar. Dekanı onu iki sene içerisinde yetiştireceklerine dair söz verdi.

Turgut Bey'in oğlu yok muydu?

Evet bir oğlu vardı, Timur. Şimdi Amerika'da. Burda Mimar Sinan Üniversitesi'ni bitirdi. Doktorasını yapmaya oraya gitti ve dönmedi. O bu işi hiç kabul etmiyor. Ağabeyim de zorlamıştı ama kabul ettiremedi.

Çocuklarınız hakkında bilgi verebilir misiniz?

İki kızım, Sevgi ve Cancan ve oğlum Paşa, üçü de Paris Sorbonne Üniversitesi'ni bitirdiler. Okulu bitirdikten sonra Paris'te bir dükkan açarak deri konfeksiyonculuğu yaptılar. Beş yıl bununla uğraştılar ama yürütemediler. Sonra eğitimini almış oldukları pazarlamacılıkla iştigâl ettiler.

Bir gün buraya geleceğimizi bilemezdik. Büyük kızım Sevgi siyasal eğitim alabilirdi. O politikadan anlıyor. Zaten son seçimlerde MHP'den İstanbul II. bölge adayydı ama barajı aşamadılar. Ortanca çocuğum, kızım Cancan evli ve bir çocuklu bir ev kadınıdır. Bu işlerle uğraşmaz. Ama Paşa, şu anda dört elle buraya sarılmış bir durumda. İmkânım olduğu kadar ona destek vereceğim. Büyük kızım ve o henüz bekârlar.

Anladığımız kadarıyla MHP lideri Alpaslan Türkeş'le bir yakınlığınız var. Bu neden kaynaklanıyor?

Efendim, Türkeş Bey'le ailece tanışırız. Bu tanışıklığımız 1945'ten beri devam ediyor. Nihal Atsız, Boğaziçi Lisesi'nde benim Edebiyat hocamdı. Atsız kanalıyla Türkeş Bey'le tanışmıştık. Bu bakımdan MHP'ye karşı bir yakınlığımız var.

Son olarak, devletten ve Türk milletinden beklentileriniz nelerdir? Öğrenebilir miyiz?

En büyük beklentim manevi destektir. Bu bizi her yönüyle sağlamlaştırır ve ayakta tutar. Bunların başında da babamın İstiklâl Madalyası konusu vardır. Babamın İstiklâl Madalyası alışına şahidim. Ama hâlâ verilmiş değildir. Bunun tarafımıza verilmesini talep ediyorum. Bu bizi ihya edecektir.

Bir de mezarlık pobleminiz var. 72 yıldır mezarlığımız yok. Maalesef Şişli Rum Mezarlığı'nı kullanıyoruz. Her seferinde de polis kuvvetiyle ölülerimizi gömüyoruz.

Süryaniler daha düne kadar Mardinde'ydiler. İstanbul'a göç ettikleri için üç-beş cemaatlerine rağmen burada onlara mezarlık tahsis edildi. Bize de Ulus'a giderken Musevi Mezarlığı'nın yanında hâlen pazar olarak kullanılan yeri tahsis etmeyi düşündüler. Bizi bu iş için çağırdılar. İşi 1,5 yıl takip ettim. Tam bitirmek üzereydim ip koptu. Neden bilmiyorum.

-Çok teşekkür ederim efendim.

- Ben teşekkür ederim

RESİMLER

RESİM 1

Fener Rum Patrikhanesi'nin 1821 yılından bu yana kapalı tutulan orta kapısı (Petro Kapı)¹⁴

¹⁴ Fotoğraf : Erdal Çetintaş, Mayıs 1995.

RESİM 2

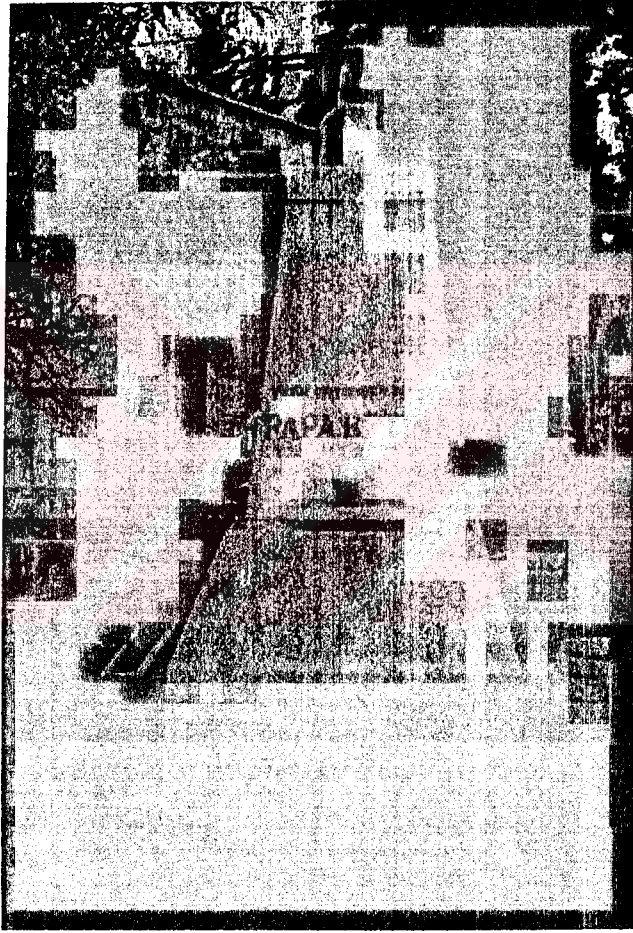
Papa Eftim 1922 yılında, TBMM'nin bahçe duvarı üzerinde konuşurken¹⁵

¹⁵ Nurettin Peker, "Papa Eftim'in Arkasından," Tarih Konuşuyor, c. VIII, sa. 52, Mayıs 1968, s.3689.

RESİM 3

Papa Eftim'in Şişli Rum Mezarlığı'nda bulunan Mezarı¹⁶

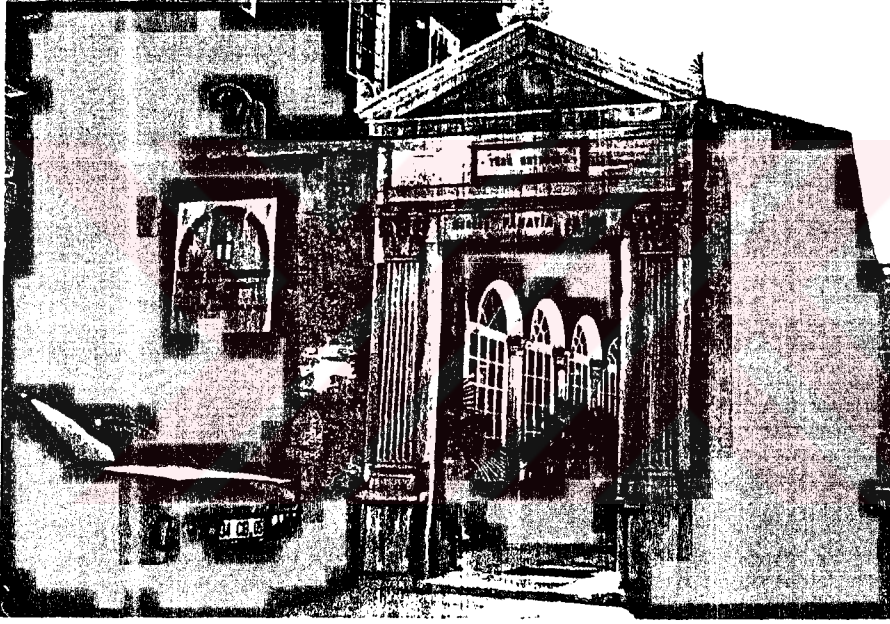
YÜCE ATATÜRK'ÜN, BABA EFTİM İÇİN SÖYLEDİĞİ SÖZ:

"Baba Eftim,
Bu memleketi bir ordu kadar
hizmet etmiştir.
Gömütünün alınlığında yazılıdır.

¹⁶ Yakup Aygıl, *Hristiyan Türkler'in Kısa Tarihi*, İstanbul, 1995.

RESİM 4

Türk Ortodoks Merkez Panayia Kilisesi'nin girişi¹⁷

¹⁷ Fotoğraf : Erdal Çetintaş, Mayıs 1995

RESİM 5

I. Türk Ortodoks Patriği Papa Eftim Erenerol¹⁸

¹⁸ Yeşilyurt, age. s.182.

RESİM 6

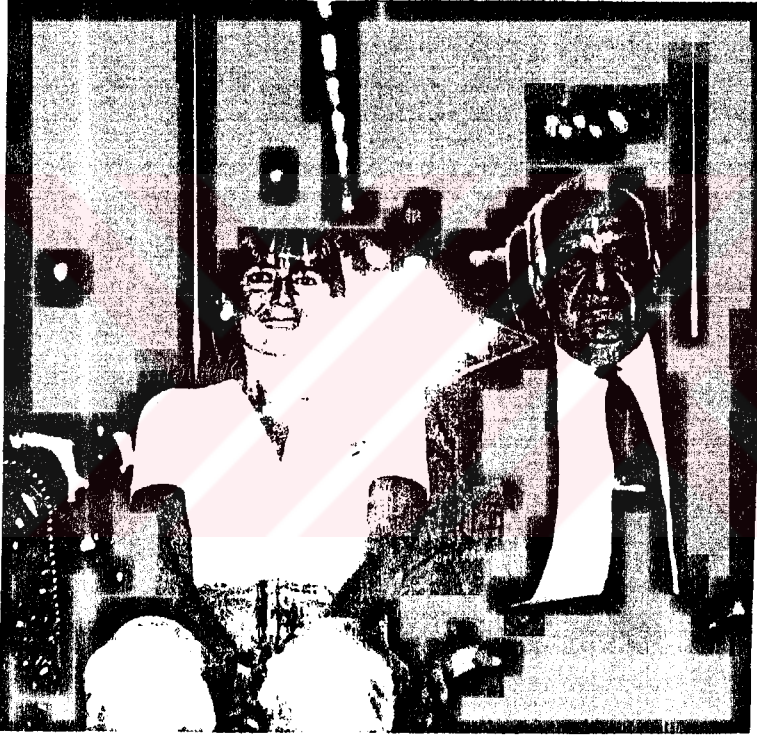
II. Türk Ortodoks Patriği Turgut Erenerol¹⁹

¹⁹ Yeşilyurt, agc. s. 183.

RESİM 7

III. Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol kızı Sevgi Erenerol ile²⁰

²⁰ Yeşilyurt, agc. 188.

ÖZGEÇMİŞ

24 Mart 1968 tarihinde Yozgat'ın Sarıkaya ilçesine bağlı Bağlıca köyü'nde doğan Erdal ÇETİNTAŞ, ilk, orta, lise ve yüksek öğrenimini Ankara'da tamamlamıştır. 1994 yılında ODTÜ Tarih Bölümü'nü bitirerek aynı yıl şubat ayında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başlamış, eylül ayında da yine aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olmuştur. Halen bu görevdedir.